

**Strategia Rozwoju
Obszaru Funkcjonalnego
DOLINA RZEKI PILICY
w powiecie tomaszowskim**

POMOC TECHNICZNA
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

MINISTERSTWO
ROZWOJU
REGIONALNEGO

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Strategia opracowana w ramach projektu:

PARTNERSTWO NA RZECZ ROZWOJU OBSZARU FUNKcjONALNEGO DOLINA RZeki PILICY W POWIECIE TOMASZOWSKIM

współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007-2013

GMINA MIASTO
TOMASZÓW MAZOWIECKI

POWIAT
TOMASZOWSKI

GMINA
TOMASZÓW MAZOWIECKI

GMINA
INOWŁÓDZ

GMINA
RZĘCZYCA

Stowarzyszenie
Dolina Pilicy
STOWARZYSZENIE
DOLINA PILICY

**Zespół konsultantów Centrum Doradztwa Strategicznego s.c.
zaangażowanych w proces strategiczny i opracowanie: *Strategii rozwoju Obszaru
Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy***

Justyna Szymańska

Cezary Ulasiński

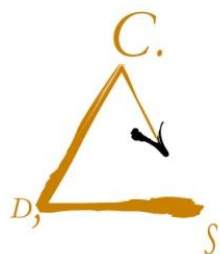
Magdalena Widuch

Jakub Żywiec

Ewelina Romuzga

Paulina Lizak

Łukasz Sykała

Centrum Doradztwa Strategicznego

Spis treści

Część I. Wprowadzenie	3
Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy jako narzędzie zintegrowanego rozwoju	3
Proces konstruowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy.....	4
Struktura dokumentu.....	11
Część II. Diagnostyczna	12
Ogólna charakterystyka Obszaru Funkcjonalnego – główne wnioski	12
Analiza SWOT Obszaru Funkcjonalnego	44
Analiza możliwości rozwoju Obszaru Funkcjonalnego, w tym zwiększenia jego terytorium.....	51
Część III. Strategiczna	64
Wizja rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy	64
Misja rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolna rzeki Pilicy	65
Domeny strategicznego rozwoju OF wraz z celami strategicznymi.....	67
Część IV. Wdrożeniowa	81
System monitorowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego	86
Wskaźniki monitorowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego.....	86
Powiązanie dokumentu Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego z dokumentami strategicznymi UE, krajowymi i regionalnymi.....	90

Część I. Wprowadzenie

Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim jako narzędzie zintegrowanego rozwoju

Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy opracowana została w ramach projektu pn. „**Partnerstwo na rzecz rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim**”, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007-2013. Projekt ma charakter partnerski, realizowany jest we współpracy powiatu tomaszowskiego, miasta Tomaszów Mazowiecki, gminy Tomaszów Mazowiecki, gminy Inowódz, gminy Rzeczyca oraz Stowarzyszenia Dolina Pilicy, które wspólnie tworzą Obszar Funkcjonalny. Celem projektu pn. „Partnerstwo na rzecz rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” jest stworzenie warunków i zidentyfikowanie obszarów współpracy pomiędzy samorządami skupionymi wokół Miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Zamiarem Partnerów jest zawiązanie trwałej i efektywnej współpracy, służącej rozwojowi powiązań funkcjonalnych, które w przyszłości mogą być podstawą do utworzenia Obszaru Funkcjonalnego, wyznaczonego w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego.

„Partnerstwo na rzecz rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”, działa na podstawie umowy założycielskiej z 2013 roku, która jest podstawą dla prac na rzecz zintegrowanego rozwoju lokalnego. Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy został utworzony jako odpowiedź na wyzwania związane z nowatorskim podejściem do polityki rozwoju regionalnego w Polsce oraz wynikające z nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2014 – 2020. Podpisując umowę, Partnerzy opierając się na Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego, zidentyfikowali dwa wspólne obszary rozwojowe: zagłębienie ceramiczno-budowlane Opoczno – Tomaszów Mazowiecki oraz turystyka w dolinie rzeki Pilicy. Na podstawie przeprowadzonej, przy udziale ekspertów Związku Miast Polskich wstępnej diagnozy, do obszarów priorytetowych Partnerstwa zaliczono także lokalny rynek pracy i szkolnictwo zawodowe. Partnerzy nie wykluczyli, że w toku prac nad strategią rozwoju Obszaru Funkcjonalnego, wskazane mogą zostać także inne obszary, wymagające szczegółowego podejścia.

Głównym zamierzeniem jednostek samorządowych tworzących Obszar Funkcjonalny było zbudowanie silnych mechanizmów do wykorzystania potencjału terytoriów wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego. Zwiększenie ich zdolności do kreowania wzrostu gospodarczego, zapewnienia infrastruktury i usług publicznych dla wysokiej jakości życia oraz wspieranie i rozwijanie mechanizmów współpracy międzysektorowej i partycypacji społecznej we wszystkich aspektach funkcjonowania i rozwoju Obszaru Funkcjonalnego jest głównym celem Partnerstwa Doliny Rzeki Pilicy. W obliczu nowego paradygmatu rozwoju regionalnego konieczne stało się wzmocnienie Tomaszowa Mazowieckiego będącego ośrodkiem miejskim o znaczeniu subregionalnym, w kierunku nowoczesnego miasta o rozwiniętych funkcjach aglomeracyjnych oraz wspieranie rozwiązań integrujących przestrzeń funkcjonalnego obszaru miejskiego wzdłuż Doliny rzeki Pilicy. Ponadto zgodnie z typologią zawartą w Koncepcji Przestrzennego

Zagospodarowania Kraju 2030, Miasto Tomaszów Mazowiecki powinno dążyć także do zwiększenia związków funkcjonalnych z obszarami metropolitarnymi oraz regionalnymi.

Strategia prezentuje integralne podejście do zarządzania rozwojem w ramach Obszaru Funkcjonalnego i jest efektem przyjęcia zintegrowanego podejścia w planowaniu, jak i podejmowaniu interwencji w ramach różnych polityk publicznych łączących aspekty społeczne, gospodarcze i przestrzenne. Wytycza kierunki rozwoju Obszaru Funkcjonalnego oraz programuje wspólne działania, których skuteczne wdrożenie wykracza poza granice jednej jednostki. Tym samym daje szansę na lepszą koordynację działań na rzecz rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy i silniejsze powiązanie przedsięwzięć realizowanych przez różne podmioty i różne sektory stwarzając tym samym realną przestrzeń do prowadzenia kompleksowego i zrównoważonego rozwoju Obszaru Funkcjonalnego. Takie podejście zgodne jest z nowymi zasadami prowadzenia polityki rozwoju regionalnego i preferowanym systemem zarządzania strategicznym rozwojem.

W prace nad opracowaniem dokumentu strategii włączyli się m.in.: przedstawiciele jednostek samorządowych wchodzących w skład Partnerstwa, przedsiębiorcy lokalni, instytucje kultury, organizacje społeczne, placówki oświatowe, organizacje turystyczne oraz mieszkańcy. Ich kreatywność oraz zaangażowanie w prace strategiczne pozwoliło na wypracowanie dokumentu uwzględniającego rzeczywiste potrzeby i aspiracje rozwojowe Obszaru Funkcjonalnego.

Proces konstruowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim

Prace nad „Strategią Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”, zrealizowane przez zespół konsultantów Centrum Doradztwa Strategicznego s.c. D. Bieńkowska, C. Ulasinski, J. Szymańska, rozpoczęły się w czerwcu 2014 r., a zakończyły w październiku 2014 r.

Dokument Strategii powstawał w efekcie wykorzystania szeregu wzajemnie uzupełniających się metod analitycznych, eksperckich i konsultacyjnych, do których zalicza się przede wszystkim:

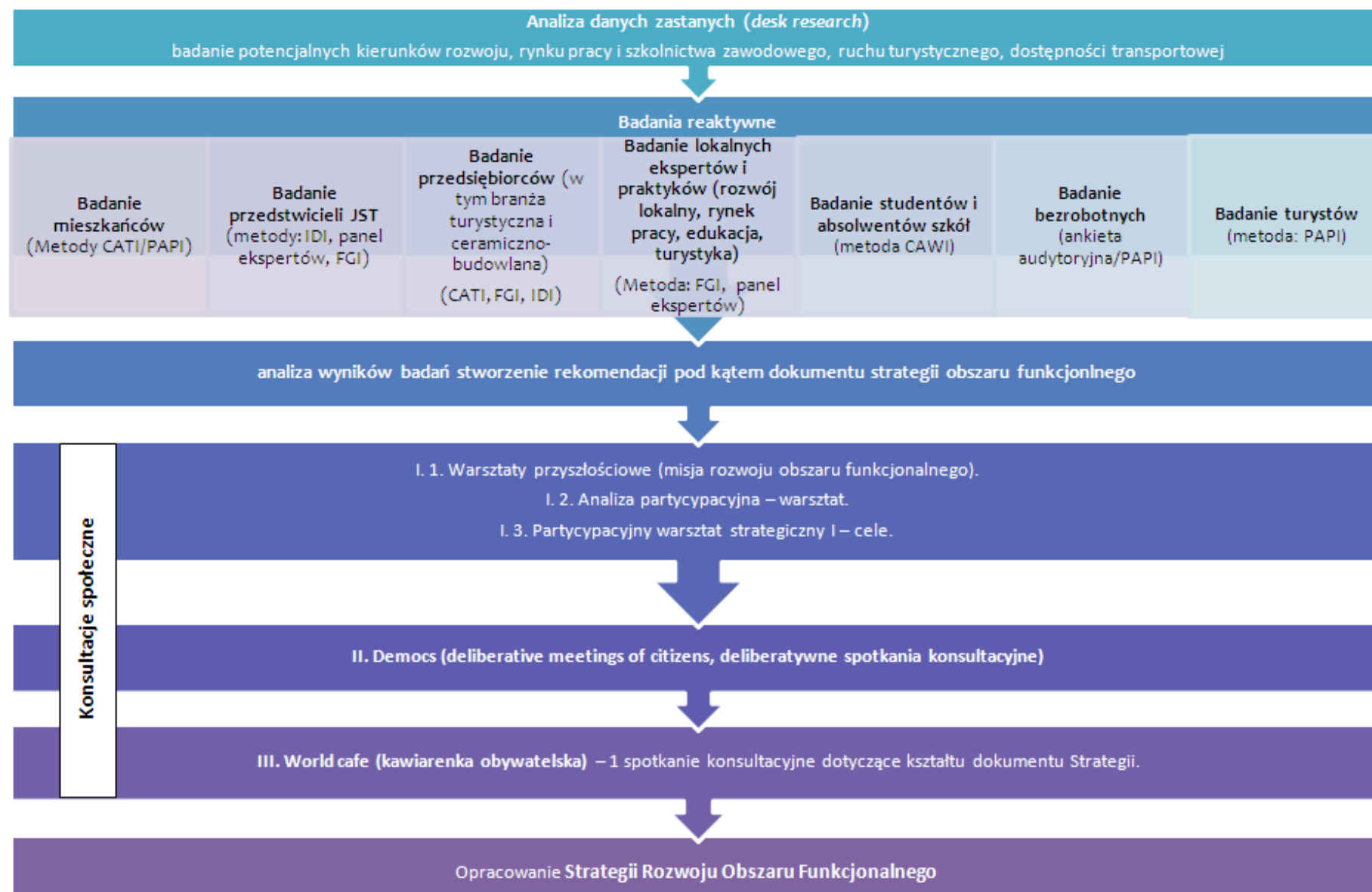
- analizę danych zastanych – obejmujące analizę wielu źródeł danych (tzw. triangulacja źródeł danych), zapewniająca możliwość wielowymiarowego/wieloaspektowego zbadania danego zjawiska. Istotą tego elementu procesu było wskazanie ważnych charakterystyk badanego Obszaru Funkcjonalnego, dotyczących obecnej sytuacji oraz potencjalnych kierunków rozwoju Obszaru Funkcjonalnego związanych m.in. z demografią, gospodarką, planowaniem przestrzennym, środowiskiem, transportem, infrastrukturą techniczną, gospodarką komunalną, sferą społeczną, edukacją, rynkiem pracy, turystyką;
- badania ilościowe:
 - badania CATI/CAPI mieszkańców powiatu tomaszowskiego (n=3086) - badanie opinii mieszkańców miało charakter przekrojowy, odnosiło się nie tylko do sformułowania potencjalnych kierunków rozwoju, ale także zawierało zagadnienia związane z rynkiem pracy oraz ogólnymi warunkami życia w powiecie/gminach;
 - badanie CATI z przedsiębiorcami z powiatu tomaszowskiego (n=600) - badanie dotyczące oceny działania przedsiębiorców i ich wpływu na rynek pracy (m.in.: w jakich branżach pracodawcy będą zatrudniać w przyszłości, jakiej wielkości

- przedsiębiorstwa najbardziej potrzebują wsparcia szkoleniowego, jak różni się zapotrzebowanie na kwalifikacje w różnych branżach);
- badanie CAWI ze studentami i absolwentami szkół ponadgimnazjalnych (n=231) – badanie losów absolwentów oraz ocena perspektyw zawodowych i rozwojowych w kontekście lokalnego i regionalnego rynku pracy;
 - badanie ankietowe bezrobotnych zarejestrowanych w powiecie tomaszowskim (n=200) – obejmujące diagnozę obecnej sytuacji osób bezrobotnych na rynku pracy, identyfikacja problemów, barier i szans osób bezrobotnych o różnym poziomie wykształcenia, w różnym wieku, zamieszkujących tereny miejskie bądź wiejskie, rekomendacje dotyczące aktywizacji zawodowej różnych grup bezrobotnych;
 - badania ankietowe turystów odwiedzających główne atrakcje Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (n=500);
- badania jakościowe:
- badanie fokusowe (FGI) z przedsiębiorcami z terenu powiatu tomaszowskiego, w tym przedstawicielami kluczowych branż, których celem była identyfikacja czynników stymulujących rozwój gospodarczy oraz rozpoznanie możliwości rozwijania współpracy różnych podmiotów na rzecz rozwoju gospodarczego Obszaru Funkcjonalnego;
 - badanie fokusowe (FGI) dotyczące szkolnictwa zawodowego, w którym uczestniczyli dyrektorzy ponadgimnazjalnych szkół zawodowych, kierownicy praktycznej nauki zawodu, przedstawiciele ośrodków egzaminujących/cechów rzemiosł, przedstawiciele organów prowadzących;
 - badanie fokusowe (FGI) dotyczące rynku pracy z udziałem m.in.: przedsiębiorców, przedstawicieli PUP (zarówno ze szczebla kierowniczego jak i np. trenerzy, doradcy zawodowi), przedstawiciele IOB;
 - wywiady indywidualne (IDI) lub telefoniczne przeprowadzone z 5 kluczowymi pracodawcami z terenu powiatu tomaszowskiego;
- panele rekomendacyjne z władzami partnerskich samorządów, przedstawicielami NGO i pracodawcami (n=4), posiadającymi wiedzę niezbędną do formułowania rekomendacji w zakresie rozwoju Obszaru Funkcjonalnego;
- 3 spotkania warsztatowe skupiające przedstawicieli samorządów, kluczowych podmiotów i instytucji funkcjonujących na terenie Obszaru Funkcjonalnego. Zaprojektowany przez konsultantów Centrum Doradztwa Strategicznego cykl warsztatów zakładał stosowanie metod interaktywnych z użyciem narzędzi treningowych, pozwalających uczestnikom indywidualnie i grupowo identyfikować, a następnie analizować problemy i proponować możliwe rozwiązania. Ten sposób pracy pozwalał na czerpanie z eksperckiej wiedzy i doświadczenia uczestników. Rolą konsultantów była natomiast facylitacja procesu oraz proponowanie narzędzi i podawanie przykładów rozwiązań. W czasie tych spotkań wykorzystany został szereg różnego rodzaju metod pracy, takich jak: technika grupy nominalnej¹, dyskusja moderowana, mini wykłady z użyciem prezentacji multimedialnej czy techniki kreatywne;

¹ Technika dająca w pierwszej kolejności szansę na pracę indywidualną, następnie dyskusję w zespołach, aby ostatecznie osiągnąć konsensus na sesji plenarnej.

- zmodyfikowana metoda delficka, opierająca się o kierowanie do uczestników warsztatów zadania/pytania, bazującego na opracowanym i przesłanym materiale powarsztatowym. Konsultanci mieli świadomość, że warsztatowy sposób pracy oprócz ewidentnych korzyści takich jak choćby efekt synergii, nie jest także wolny od wad. Dlatego też po każdym warsztacie spisywano wypracowane przez uczestników materiały, opracowywano je redakcyjnie i przesyłano z powrotem do uczestników warsztatów z prośbą o przeczytanie i wprowadzenie poprawek lub uzupełnień. Konsultanci formułowali pytania dotyczące kwestii niejasnych, prosili o indywidualne opinie i ponowną ocenę materiałów. Dzięki tej metodzie każdy z uczestników spotkań warsztatowych miał możliwość indywidualnej i odłożonej w czasie analizy, a konsultanci zyskiwali pewność, że nie pominięto istotnych zagadnień i kwestii;
- 6 spotkań konsultacyjnych w formule Democs (deliberatywne spotkania konsultacyjne) z mieszkańcami, środowiskami branżowymi, przedsiębiorcami lokalnymi, przedstawicielami organizacji społecznych, instytucji kulturalnych, edukacyjnych oraz spotkanie konsultacyjne w formule world cafe.

Na poniższym wykresie zobrazowano przebieg całego procesu wypracowywania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim.

Przygotowany i przeprowadzony przez konsultantów i ekspertów Centrum Doradztwa Strategicznego, przy aktywnym uczestnictwie przedstawicieli Partnerstwa, proces konstruowania strategii rozwoju Obszaru Funkcjonalnego na kolejne lata obejmował kilka etapów odnoszących się do poszczególnych poziomów zapisów strategicznych. Etapy te obejmowały kolejno:

- diagnozę sytuacji społeczno-gospodarczej Obszaru Funkcjonalnego oraz wstępne rekomendacje dla rozwoju OF;
- określenie wizji oraz misji rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w modelu Ashridge (obejmującą: cel zasadniczy, główną aspirację rozwojową OF; podstawowe domeny /obszary rozwoju OF; wartości oraz standardy zachowań organizacyjnych ważne dla Partnerstwa);
- przeprowadzenie analizy strategicznej (SWOT) – analiza własnych zasobów i otoczenia zewnętrznego;
- określenie strategicznych celów rozwoju oraz kierunków zadań planowanych do realizacji;
- określenie założeń do wdrażania i monitorowania zamierzeń strategicznych.

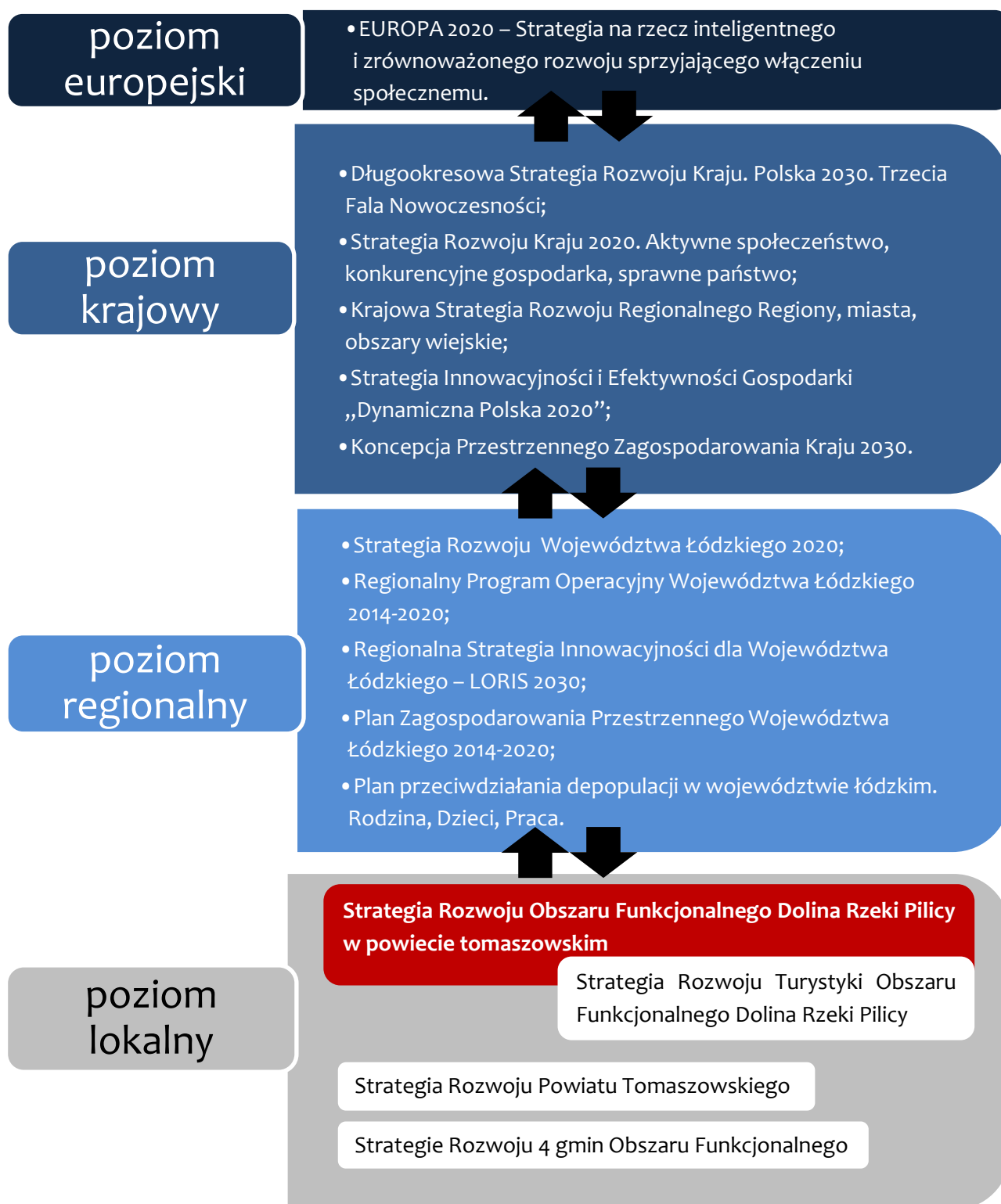
Dokument Strategii integruje wyniki prac badawczo-eksperckich, jakie zostały opracowane w ramach projektu i ujętych w następujących, odrębnych raportach:

- Raport pn. „Badanie potencjalnych kierunków rozwoju i wydanie rekomendacji dla projektowanego Obszaru Funkcjonalnego”;
- Raport pn. „Studium ruchowe poprawy dostępności transportowej projektowanego Obszaru Funkcjonalnego”;
- Raport pn. „Badanie rynku pracy i szkolnictwa zawodowego Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy”;
- Raport pn. „Diagnoza potencjału i zasobów turystycznych Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy”.

Strategia rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim jest dokumentem wpisującym się w proces strategicznego myślenia o rozwoju. Jest komplementarny z innymi dokumentami strategicznymi dotyczącymi rozwoju o zasięgu od europejskiego, po krajowe i regionalne oraz JST wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego (schemat poniżej) tj.:

- EUROPA 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączaniu społecznemu;
- Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności;
- Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo;
- Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki „Dynamiczna Polska 2020”;
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego – Regiony, miasta, obszary wiejskie;
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030;
- Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020;
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego;
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020 (projekt);
- Regionalna Strategia Innowacyjności dla Województwa Łódzkiego – LORIS 2030;
- Plan Przeciwdziałania depopulacji w województwie łódzkim. Rodzina – Dzieci – Praca.

Rezultat wskazanych wyżej prac i wykorzystanych metod stanowi dokument niniejszej Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy.

Struktura dokumentu

Konstrukcja Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim odpowiada logice procesu strategicznego i obejmuje cztery zasadnicze części: część pierwszą – wprowadzającą, część drugą – diagnostyczną, część trzecią – strategiczną i część czwartą – wdrożeniową.

Część I Wprowadzająca

W części pierwszej, stanowiącej wprowadzenie do dokumentu, zawarto główne przesłanki procesu opracowywania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego – przyjęte założenia wyjściowe, przebieg oraz wykorzystane w procesie metody prac.

Część II Diagnostyczna

Część druga zawiera wyciąg najważniejszych wniosków z przeprowadzonej pogłębionej diagnozy w wymiarach społecznym, gospodarczym i przestrzennym Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (ogólna charakterystyka obszaru). Zawarte w tej części Strategii wyniki prac badawczo-eksperskich stanowią syntezę następujących odrębnych dokumentów:

- „Badanie potencjalnych kierunków rozwoju i wydanie rekomendacji dla projektowanego Obszaru Funkcjonalnego”;
- „Studium ruchowe poprawy dostępności transportowej projektowanego Obszaru Funkcjonalnego”;
- „Badanie rynku pracy i szkolnictwa zawodowego Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy”;
- „Diagnoza potencjału i zasobów turystycznych Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy”.

W części tej zawarto także kluczowe rekomendacje rozwojowe dla Obszaru Funkcjonalnego wynikające z przeprowadzonych badań i analiz (analiza możliwości rozwoju Obszaru Funkcjonalnego).

Część III Strategiczna

Część trzecia stanowi rdzeń Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego w postaci wizji, misji oraz opisu domen strategicznego rozwoju OF Doliny Rzeki Pilicy. Przedstawiono tutaj także strategiczne założenia w postaci siatki celów strategicznych wraz z nakreśleniem kluczowych kierunków działań służących rozwojowi OF.

Część IV Wdrożeniowa

W części czwartej ujęto opis systemu wdrażania i monitorowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego. Opis ten zawiera analizę podmiotów zaangażowanych i odpowiedzialnych za wdrażanie i monitoring, wskazanie procedur wykorzystywanych podczas weryfikacji wdrażania zapisów strategicznych oraz zestaw wskaźników służących monitorowaniu realizacji opisanych celów strategicznych.

Część II. Diagnostyczna

Ogólna charakterystyka Obszaru Funkcjonalnego – główne wnioski

Wnioski z tego rozdziału są syntezą wszystkich raportów badawczych i analitycznych, które zostały wykonane w ramach projektu „Partnerstwo na rzecz rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”, w tym:

- Diagnoza Rynku Pracy i Edukacji;
- Diagnoza sytuacji na rynku pracy w powiecie tomaszowskim;
- Studium ruchowe poprawy dostępności transportowej projektowanego Obszaru Funkcjonalnego;
- Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej dla Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim wynikająca z analiz danych zastanych;
- Sytuacja społeczno-gospodarcza Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w kontekście badań z mieszkańcami i przedsiębiorcami.

W dokumentach tych zostały uwzględnione wszystkie typy przeprowadzonych badań: zaczynając od analizy danych zastanych (w tym m.in. BDL GUS oraz dokumentów strategicznych), która pozwoliła na poznanie ogólnej charakterystyki obszaru, poprzez badania ilościowe, z różnymi grupami (m.in. mieszkańcami, absolwentami szkół, przedsiębiorcami), kończąc na badaniach jakościowych i panelach rekomendacyjnych z ekspertami w różnych dziedzinach życia społecznego i gospodarczego, pozwalającymi na dogłębną analizę problemów oraz wskazanie możliwości ich rozwiązania.

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy (Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy) położony jest we wschodniej części województwa łódzkiego, w granicach administracyjnych powiatu tomaszowskiego², na terenie podregionu piotrkowskiego³.

W skład Partnerstwa wchodzi w sumie 4 gminy, tj. gmina miejska Tomaszów Mazowiecki oraz 3 gminy wiejskie: Inowódz, Rzeczyca, Tomaszów Mazowiecki, a także powiat tomaszowski.

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy zajmuje powierzchnię 397,6 km², co stanowi 38,8% terytorium powiatu tomaszowskiego. W 2013 roku na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zamieszkiwało łącznie 84 326 osób, tj. 70,4% ogółu mieszkańców powiatu tomaszowskiego. Największą, pod względem liczby ludności, gminą wchodzącą w skład Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy jest gmina miejska Tomaszów Mazowiecki. Tomaszów Mazowiecki, czwarty co do wielkości ośrodek miejski na terenie województwa łódzkiego (za Łodzią, Piotrkowem Trybunalskim i Pabianicami), pełni rolę centrum administracyjnego, gospodarczego i usługowego dla mieszkańców powiatu tomaszowskiego.

² W skład powiatu tomaszowskiego wchodzi łącznie 11 gmin, w tym gmina miejska Tomaszów Mazowiecki (siedziba władz samorządu powiatu) oraz 10 gmin wiejskich: Będków, Budziszewice, Czerniewice, Inowódz, Lubochnia, Rokiciny, Rzeczyca, Tomaszów Mazowiecki, Ujazd i Żelechlinek.

³ Podregion (subregion) piotrkowski tworzą miasto Piotrków Trybunalski (miasto na prawach powiatu) oraz powiaty: bełchatowski, opoczyński, piotrkowski, radomszczański i tomaszowski.

Tabela 1. Liczba ludności, powierzchnia i gęstość zaludnienia według gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy w 2013 roku

L.p.	Jednostka terytorialna	Liczba ludności [osoby]	Powierzchnia [km ²]	Gęstość zaludnienia [osoby / km ²]
1	Tomaszów Mazowiecki (m)	64 893	41,3	1 571
2	Tomaszów Mazowiecki (w)	10 772	149,8	72
3	Inowódz (w)	3 900	97,8	40
4	Rzeczycza (w)	4 761	108,6	44
X	Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy	84 326	397,6	212

Uwagi: m – gmina miejska, w – gmina wiejska

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

Rysunek 1. Położenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy na tle powiatu tomaszowskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.powiat-tomaszowski.pl>

Pomimo wielu cech wspólnych (m.in. walory środowiska przyrodniczego, podobna specjalizacja gospodarcza, wysoki potencjał turystyczny), będących przejawem spójności badanego obszaru, gminy wchodzące w skład Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy są zróżnicowane pod względem spełnianych funkcji, a co za tym idzie różnią się między sobą charakterem procesów determinujących rozwój. Zróżnicowanie to uwidacznia się w strukturze użytkowania (zagospodarowania) terenu, a także w natężeniu określonych zjawisk ekonomicznych i społecznych (np. poziom przedsiębiorczości, skala produkcji rolnej czy intensywność ruchu turystycznego itp.).

Miasto Tomaszów Mazowiecki pełni rolę centrum administracyjnego i gospodarczo-usługowego powiatu tomaszowskiego. Jednocześnie jest jednym z najważniejszych ośrodków przemysłowych województwa łódzkiego, charakteryzującym się zróżnicowaną strukturą działalności produkcyjnej (m.in. zakłady przemysłu ceramiczno-budowlanego, włókienniczego i odzieżowego, maszynowego oraz przetwórstwa rolno-spożywczego,).

Gmina Inowłódz spełnia przede wszystkim funkcje turystyczno-rekreacyjne. Z kolei Rzeczyca jest gminą typowo rolniczą. Wreszcie gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki, podobnie jak gmina Inowłódz, spełnia funkcje turystyczno-rekreacyjne, niemniej jednak jej rozwój jest silnie kształtowany pod wpływem procesów właściwych dla strefy podmiejskiej, jak np. suburbanizacja czy deglomercja działalności gospodarczych (zjawisko stopniowego rozpraszania skoncentrowanych działalności gospodarczych z ośrodków miejskich w kierunku obszarów sąsiadujących).

Zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne i funkcjonalne gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy nie stanowi bariery dla podejmowania współpracy, lecz jest przejawem wewnętrznego bogactwa obszaru, jak również stwarza szansę dla wielofunkcyjnego i wielokierunkowego rozwoju.

Zagospodarowanie przestrzenne i uwarunkowania środowiskowe

Warunki naturalne i struktura środowiska przyrodniczego są widocznym przejawem spójności Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy oraz powiązań funkcjonalno-przestrzennych występujących na jego terenie.

Wszystkie gminy wchodzące w skład Partnerstwa Doliny Pilicy znajdują się w zlewni rzeki Pilicy. Jest to z jednej strony ogromny atut, jednak problemem są tutaj zagrożenia powodziowe, które występują podczas gwałtownych opadów atmosferycznych oraz roztopów. Na powodzie narażone są wszystkie gminy, jednak najbardziej tereny nadrzeczne w Tomaszowie Mazowieckim, ze względu na ujściowe odcinki rzek uchodzących do Pilicy⁴.

W granicach Obszaru Funkcjonalnego znajduje się także Zalew Sulejowski, zbiornik pochodzenia antropogenicznego. Jest on niezwykłym atutem dla rozwoju turystyki, jednak niewykorzystanym, ze względu na silne zanieczyszczenie związkami fosforu i azotu oraz okresowe zakwity sinic.

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy jest terenem bardzo zasobnym w surowce naturalne. Znajdują się tam przede wszystkim niezwykle bogate złoża surowców skalnych (m.in. surowce szklarskie, surowce ilaste ceramiki budowlanej, piaski formierskie, kruszywa naturalne, kamienie drogowe i budowlane). W rejonie Białej Góry (gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki)

⁴ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

prowadzona jest eksploatacja jednego z największych złóż piasków kwarcowych w Europie. Piaski szklarskie i formierskie występujące na tym obszarze stanowią około 80% zasobów krajowych tych surowców.

Atutem terenu jest duża lesistość. W 2013 roku lasy położone w granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zajmowały powierzchnię 14 663,2 ha, co stanowiło 36,9% jego całkowitego terytorium. Tym samym wskaźnik lesistości na badanym obszarze kształtował się znacznie powyżej średniej dla Polski (29,4%) i województwa łódzkiego (21,3%). Spośród gmin wchodzących w skład Partnerstwa, najwyższym poziomem lesistości charakteryzuje się gmina Inowłódz, w przypadku której lasy zajmują 58,3% jej całkowitego obszaru. Znacznym udziałem lasów w ogólnej powierzchni odznacza się także gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki (43,6%).

Część kompleksów leśnych położonych w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy weszła w skład, utworzonego w 2002 roku, Leśnego Kompleksu Promocyjnego Lasy Spalsko-Rogowskie, który jest jedynym przykładem tego rodzaju obszarów proekologicznej polityki leśnej na terenie województwa łódzkiego. Najcenniejsze fragmenty drzewostanu zostały objęte ochroną w ramach rezerwatów przyrody.

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy odznacza się bardzo wysokim poziomem bioróżnorodności, tj. bogactwem oraz zróżnicowaniem zarówno gatunków roślinnych (flory), jak i zwierzęcych (fauny).

Wreszcie wśród walorów przyrodniczych obszaru Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy należy wskazać na cenne ekosystemy roślinności łąkowej oraz torfowiskowej, występujące w dolinach rzek, a także naturalnych obniżeniach powierzchni terenu (m.in. torfowiska niskie w dolinie Pilicy)⁵.

W 2013 roku obszary chronione znajdujące się w granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy obejmowały łączną powierzchnię 10 272,2 ha, czyli 25,8% jego całkowitego terytorium. W granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy znajdują się następujące obszary objęte powierzchniowymi formami ochrony przyrody:

- 2 parki krajobrazowe (Sulejowski Park Krajobrazowy, Spalski Park Krajobrazowy),
- 8 rezerwatów przyrody (Niebieskie Źródła, Twarda, Gać Spalska, Sługocice, Spała, Jeleń, Żądłowice, Konewka),
- stanowisko dokumentacyjne Groty Nadgórzyckie,
- 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (Skarpa Jurajska, Skarpa Spalska),
- 22 użytki ekologiczne⁶.

Terytorium Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy położone jest w granicach sześciu obszarów włączonych do sieci Natura 2000, którymi są:

- Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Dolina Rzeki Pilicy PLB 140003 (35 356,3 ha),
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Dolina Dolnej Pilicy PLH140016 (31 821,6 ha),
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Lasy Spalskie PLH 100003 (2 016,4 ha),
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Niebieskie Źródła PLH 100005 (25,2 ha),
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Lasy Smardzewickie (286,5 ha),
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Łąki Ciebtowickie PLH100035 (475,3 ha).

⁵ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

⁶ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

The map displays the Łódź Voivodeship (Województwo Łódzkie) with its administrative boundaries. Surrounding voivodeships are labeled: Województwo Kujawsko-Pomorskie to the north, Województwo Mazowieckie to the northeast, Województwo Świętokrzyskie to the southeast, Województwo Śląskie to the southwest, and Województwo Wielkopolskie to the west. Within the Łódź Voivodeship, numerous counties (powiaty) are labeled, including kutnowski, łowicki, łęczycki, poddębicki, zgierski, skierniewicki, grodzki, skierniewicki, rawski, tomaszowski, opoczyński, piotrkowski, grodzki, piotrkowski, radomszczański, pajęczański, wieluński, wieruszowski, sieradzki, zduńskowolski, pabianicki, łódzki wschodni, łódzki grodzki, brzeziński, laski, and bełchatowski. Specific areas are highlighted: a large green-shaded region covers parts of the northern and central voivodeship, and a pink-shaded region is located in the western part. The map also shows major rivers and towns marked with black dots.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obowiązujących aktów prawnych

Opracowanie:

Centrum Doradztwa Strategicznego, 30 – 103 Kraków ul. Włóczków 22/3,
Tel. (12) 623 77 40, Fax (12) 623 77 85, www.cds.krakow.pl e-mail: cds@cds.krakow.pl

Gminy Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy odznaczają się zróżnicowaną strukturą użytkowania (zagospodarowania) terenu. W strukturze zagospodarowania terenu Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy przeważają użytki rolne. W 2011 roku użytki rolne (m.in. grunty rolne, sady, łąki i pastwiska) zajmowały 51,3% ogólnej powierzchni badanego obszaru.

W gminie Rzeczyca 77,6% terenów zajmują użytki rolne, w Tomaszowie Mazowieckim jest to 46,8%, w gminie Tomaszów Mazowiecki 45,1%, a w gminie Inowódz 33,6%. Drugą pod względem wielkości formą zagospodarowania terenu są lasy i grunty zadrzewione. Najwięcej powierzchni zajmują one na terenie gminy Inowódz (60,4%). W gminie Tomaszów Mazowiecki jest to 45,2%, w Rzeczy 18%, a w mieście 13,2%.

Transport

W ramach projektu przygotowano studium ruchowe poprawy dostępności transportowej projektowanego Obszaru Funkcjonalnego, z którego podsumowanie przedstawiono poniżej.

Obszar Partnerstwa posiada dobrą obsługę komunikacyjną. Zewnętrzną dostępność zapewniają drogi wysokich klas: ekspresowa S8 a za jej pośrednictwem autostrady A1 i A2. Dodatkowo na kierunku wschodnim dostępność obszaru zapewniona jest przez drogę krajową DK 48 Tomaszów Mazowiecki – Białobrzegi – Kock. Uzupełnieniem układu dróg wysokiej klasy są drogi wojewódzkie DW 713 Łódź – Opoczno oraz DW 726 Rawa Mazowiecka – Inowódz – Opoczno – Żarnów.

Miasto oraz Gmina Tomaszów Mazowiecki charakteryzują się wysoką gęstością dróg oraz dostępnością komunikacyjną na dobrym poziomie. W obszarach gmin Inowódz i Rzeczyca gęstość dróg jest niższa lecz, uwzględniając dużo niższy stopień zurbanizowania terenów, wystarczająca dla poprawnej obsługi komunikacji.

Wśród analizowanych odcinków dróg największe natężenie pojazdów obserwowane jest na skrzyżowaniu ul. Warszawska – ul. Grota-Roweckiego – ul. Szeroka, natomiast najmniejszy ruch w Inowódku na odcinku ul. Św. Idziego w kierunku Żądłowic.

Analizując stan techniczny nawierzchni dróg powiatowych objętych opracowaniem można stwierdzić, iż odcinki większości dróg posiadają poziom pożądany, niemniej należy zauważyć, że ocena stanu nawierzchni dróg powiatowych miała miejsce głównie na terenie Miasta Tomaszowa Mazowieckiego i nie dotyczyła dróg powiatowych na terenach pozamiejskich.

W wielu przypadkach widoczny jest brak poboczy przy jezdni, natomiast jeśli występują, to są one źle utrzymane.

Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy obserwuje się duże zróżnicowanie urządzeń przystankowych, zły stan nawierzchni zatok autobusowych, występowanie wiat nieobudowanych oraz dobry system oznakowania przy przystankach autobusowych tablicami informacyjnymi

Największy udział pojazdów ciężkich obserwowany na odcinkach dróg na ul. Grota Roweckiego, ul. Szczęśliwej i ul. Spalskiej, wywołany jest m.in. ograniczeniami tonażowymi na ul. Warszawskiej oraz na obiektach mostowych. Największymi generatorami samochodów ciężarowych na dobę obsługujących przedsiębiorstwa są: FM Logistic – centrum logistyczne (300 poj.), Grudzeń Las – kopalnia piasku (200 poj.), Paradyż – fabryka ceramiki (200 poj.) Euroglas Polska – huta szkła (200 poj.), Biała Góra – Tomaszowskie Kopalnie Surowców Mineralnych (100 poj.).

W przypadku ścieżek rowerowych ich dużą zaletą jest ich stan techniczny, który można ocenić jako dobry, a także fakt, iż są one wydzielone od dróg zamiejskich. Wadą są rozwiązania geometryczne na przejściach ścieżek rowerowych przez jezdnie oraz brak ciągłości ścieżek rowerowych.

W latach 2011-2013 r. na drogach powiatu tomaszowskiego doszło łącznie do 3280 kolizji oraz 469 wypadków. W konsekwencji tych zdarzeń śmierć poniosły 53 osoby, a rannych zostało 613 osób. Największa liczba wypadków wystąpiła w mieście Tomaszów Mazowiecki oraz gminie Tomaszów Mazowiecki. W gminie Inowłódz w porównaniu z gminą Rzeczyca, która jest mniejsza pod względem powierzchni zanotowano o 2% więcej wypadków.

Gospodarka

Na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, w 2013 roku, działalność prowadziło w sumie 6 908 podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON, które stanowiły 74,9% całkowitej liczby firm funkcjonujących w granicach administracyjnych powiatu tomaszowskiego.

W 2013 roku na terenie stolicy powiatu tomaszowskiego funkcjonowało w sumie 5 512 firm. Większą liczbą firm, w porównaniu z Tomaszowem Mazowieckim, odznaczają się jedynie Łódź, Piotrków Trybunalski, Pabianice i Zgierz.

W 2013 roku na każdy 1000 ludności Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy przypadało przeciętnie 81,9 podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON. Wskaźnik ten kształtował się znacznie poniżej średniej dla Polski (105,7) oraz województwa łódzkiego (94,7).

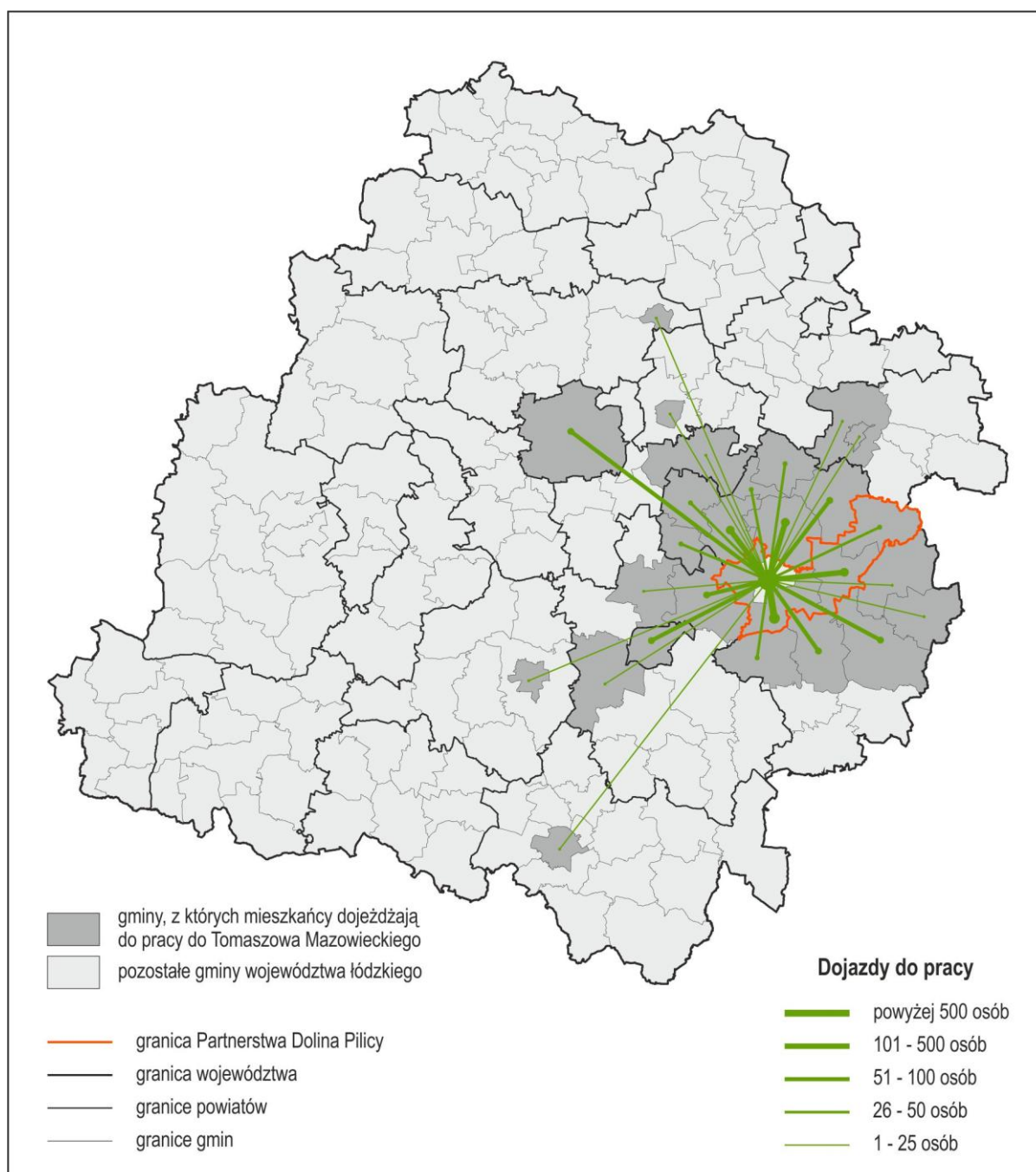
Najwyższą wartością wskaźnika przedsiębiorczości cechują się gmina miejska Tomaszów Mazowiecki i gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki, w przypadku których w 2013 roku na każdy 1000 mieszkańców przypadało odpowiednio 84,9 oraz 83,9 firm wpisanych do rejestru REGON.

Niższy poziom przedsiębiorczości zaobserwować można w gminach Inowłódz i Rzeczyca, gdzie na każdy 1000 ludności przypada przeciętnie 70,0 i 46,0 podmiotów gospodarczych.

Specjalizacja gospodarcza Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy opiera się na czterech podstawowych filarach, którymi są: przemysł ceramiczno-budowlany, przemysł drzewno-meblarski, przemysł chemiczny, a także przemysł spożywczy (przetwórstwo rolno-spożywcze). Uzupełnieniem zasadniczego profilu gospodarczego Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy są: przemysł włókienniczy i odzieżowy, budownictwo, przemysł metalowy oraz gospodarka leśna. Badany obszar cechuje się zatem zróżnicowanym profilem działalności gospodarczej.

Z punktu widzenia rozwoju ekonomicznego Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy niezwykle ważne znaczenie posiada przemysł ceramiczno-budowlany. Gminy tworzące Partnerstwo stanowią element szerszego układu gospodarczego, jakim jest Zagłębie Ceramiczno-Budowlane Opoczno – Tomaszów Mazowiecki. W jego skład wchodzi łącznie 11 gmin, znajdujących się w granicach administracyjnych powiatów tomaszowskiego (miasto Tomaszów Mazowiecki i gminy: Ujazd, Inowłódz, Tomaszów Mazowiecki, Lubochnia) oraz opoczyńskiego (Opoczno, Sławno, Mniszków, Paradyż, Białaczów, Żarnów). Analizowany Obszar Funkcjonalny odznacza się największą w przestrzeni województwa łódzkiego koncentracją przemysłu materiałów budowlanych, którego podstawą jest lokalna baza surowcowa (m.in.: złoża piasków szklarskich i formierskich, złoża piasków kwarcowych, złoża piasków filtracyjnych i specjalistycznych, złoża kaolinu).

Rysunek 3. Dojazdy do pracy do Tomaszowa Mazowieckiego w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dojazdy do pracy. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, 2014, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy cechuje się ujemnym saldem dojazdów do pracy, co oznacza, że liczba mieszkańców Partnerstwa wyjeżdżających do pracy w ośrodkach położonych poza jego granicami jest mniejsza od ilości osób dojeżdżających do miejsc pracy na jego terenie.

Spośród gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy największą skalą oraz największym przestrzennym zasięgiem dojazdów do pracy charakteryzuje się miasto Tomaszów Mazowiecki. W 2011 roku do miejsc pracy zlokalizowanych w granicach Tomaszowa

Mazowieckiego dojeżdżało w sumie 2 503 osoby, zamieszkujące na terenie 28 gmin, z czego jedynie 18 osób stanowiły osoby spoza województwa łódzkiego.

Wśród pracowników dojeżdżających do przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą w mieście Tomaszów Mazowiecki przeważali mieszkańcy sąsiednich gmin, tj.: Tomaszów Mazowiecki (737 osób), Lubochnia (424 osoby), Ujazd (283 osoby) i Inowódz (145 osób). W sumie mieszkańcy powyższych gmin stanowili 63,5% ogólnej liczby osób dojeżdżających do pracy do Tomaszowa Mazowieckiego.

Rynek pracy

W 2013 roku przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie łódzkim wynosiło 3510,20 zł, co stanowiło 90,5% średniej krajowej. Przeciętne wynagrodzenie bliskie wynikowi dla całego województwa lub wyższe od tego pułapu, uzyskały jedynie cztery powiaty: łęczycki, bełchatowski, poddębicki oraz miasto Łódź. W powiecie tomaszowskim przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto wynosiło natomiast 3009,61 zł, a więc o ponad 500 zł mniej niż w całym województwie. Najniższe średnie wynagrodzenie w województwie łódzkim w 2013 roku występowało w powiatach brzezińskim (2607,32 zł) oraz wieruszowskim (2722,07 zł).

Spośród badanych pracodawców (n=600), prawie 60% zadeklarowało, że w ciągu ostatniego roku ich firma nie zatrudniła nowych pracowników, a 74,7% nie podejmie nowych zatrudnień w ciągu kolejnych 6 miesięcy. Dane z badania pracodawców wskazują, że firmy w ubiegłym roku zatrudniły średnio 3,7 pracowników fizycznych, 2,5 pracowników umysłowych i 1,91 osób na stanowiska kierownicze.

Deklaracje pracodawców wskazują, że poziom wykształcenia jest mało istotny, jeśli chodzi o rekrutację pracowników fizycznych. Co ciekawe, największa część respondentów, którzy są odmiennego zdania na ten temat stwierdziła, że optymalnym poziomem wykształcenia dla tego typu pracowników jest wykształcenie średnie. W czołówce kompetencji pożądanых przez pracodawców u pracownika fizycznego znajduje się chęć do pracy (39,8%). W dalszej kolejności znalazły się takie cechy jak: dyspozycyjność (26,7%), sprawność fizyczna (21,0%) oraz kontakty z innymi ludźmi, zarówno ze współpracownikami, jak i klientami czy podopiecznymi (18,2%). Respondenci podkreślali też znaczenie takich cech jak sumienność, dokładność czy brak nałogów.

Przy wyborze pracownika umysłowego wykształcenie jest jednym z najważniejszych czynników decydujących o zatrudnieniu. W przypadku rekrutacji pracowników umysłowych pracodawcy wymagają od kandydatów przede wszystkim umiejętności nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi, zarówno ze współpracownikami, jak i klientami czy podopiecznymi (32,5%). Dodatkowo także: umiejętności obsługi komputera i korzystania z Internetu (29,2%), dyspozycyjności (23,3%) oraz chęci do pracy (21,7%). W wielu firmach szuka się także pracowników umysłowych, którzy będą się charakteryzowali samoorganizacją pracy i przejawianiem inicjatywy (17,5%).

Spośród wszystkich firm biorących udział w badaniu, zaledwie 22,7% przyjęło w ostatnim roku osoby na praktyki zawodowe, a 19,2% przyjęło osoby na staż. Sposobami najczęściej wykorzystywanymi przez firmy w celu znalezienia nowych pracowników jest skorzystanie z usług Urzędu Pracy (31,6%) oraz zaproszenie do współpracy znajomych z polecenia (31,6%).

Spośród 245 pracodawców, prawie 40,0% badanych zadeklarowało, że ich firmy napotkały trudności ze znalezieniem odpowiednich kandydatów do pracy. Przyczyny napotkanych trudności były różne, jednak największa liczba pracodawców (33,0%) wskazała na brak doświadczenia

zawodowego kandydatów. Dużym problemem przy naborze odpowiednich kandydatów do pracy zdaniem pracodawców są także małe umiejętności praktyczne kandydatów. Jednocześnie, jak wykazały badania, pracodawcy z własnej inicjatywy rzadko inwestują w swoich pracowników, a tym samym nie pracują nad stworzeniem wykwalifikowanej, zaufanej kadry. Zdecydowana większość pracodawców (62,2%) nie podjęła się w ubiegłym roku organizacji kursów lub szkoleń, poza obowiązkowymi, takimi jak np. BHP i przepisy przeciwpożarowe.

W 2013 roku na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zarejestrowanych było 6 145 osób bezrobotnych, a wskaźnik bezrobocia wyniósł 11,8.

Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy charakteryzuje się względnie wysokim bezrobociem w porównaniu do Polski (8,8), województwa łódzkiego (9,7), a także podregionu piotrkowskiego (10,0). Ponadto opisywany wskaźnik bezrobocia na terenie Partnerstwa osiągał porównywalną wartość, jak w przypadku powiatu tomaszowskiego (11,3).

W roku 2013 w strukturze zarejestrowanych osób bezrobotnych w Partnerstwie Doliny Pilicy przeważali mężczyźni, którzy stanowili 52,0% wszystkich bezrobotnych. Jest to nietypowa struktura bezrobocia na tle kraju, bowiem w Polsce nieznacznie częściej bezrobotnymi są kobiety (51,0%), choć z drugiej strony przewaga mężczyzn w strukturze bezrobotnych jest charakterystyczna dla całego województwa łódzkiego, w którym stanowią oni 51,2% bezrobotnych.

Jak wykazały badania bezrobotnych, przeprowadzone na terenie powiatu tomaszowskiego, mimo trudnej sytuacji na rynku pracy wiele osób nie podejmuje żadnych kroków, żeby tę sytuację zmienić. Mało popularne jest np. korzystanie z usług doradcy zawodowego, czy zdobywanie nowych kwalifikacji. Także uczestnictwo w kursach czy szkoleniach wiele osób uznaje za stratę czasu. Niską aktywnością szkoleniową charakteryzują się przede wszystkim osoby starsze oraz osoby z niższym wykształceniem, które stosunkowo częściej napotykają problemy ze znalezieniem zatrudnienia od osób lepiej wykształconych.

Do grupy zawodów deficytowych w 2013 roku można było zaliczyć zaledwie 4 grupy zawodowe: pracowników pomocniczych przygotowujących posiłki, pozostałych pracowników obsługi biura, sekretarki, operatorów urządzeń biurowych i pokrewnych oraz pracowników opieki osobistej i pokrewnych.

Znaczna część bezrobotnych w celach zawodowych planuje wyjazd do ośrodków, które mogą zapewnić im lepsze szanse rozwoju. Głównym kierunkiem emigracji są kraje Europy Zachodniej. Wyjazd z powiatu tomaszowskiego podyktowany jest najczęściej przekonaniem o możliwości znalezienia lepiej płatnej pracy w innym miejscu. W grupie bezrobotnych, którzy mają w planach wyjazd w celach zarobkowych, ponad 30% osób chce na stałe zmienić miejsce zamieszkania.

W celu poprawy sytuacji na rynku pracy Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim podejmował się organizacji licznych projektów oraz programów, współfinansowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w latach 2007 – 2013, dotyczących zarówno przeciwdziałania zjawisku bezrobocia oraz wpływających na podniesienie kompetencji i umiejętności osób pozostających bez zatrudnienia. Z roku na rok coraz więcej osób bezrobotnych objętych jest poradnictwem zawodowym oraz uczestniczy w szkoleniach, dotyczących umiejętności aktywnego poszukiwania pracy. Spada natomiast liczba osób, które są kierowane na różnego rodzaju szkolenia przez Powiatowy Urząd Pracy.

Przeprowadzone badania wykazały, że kwestia posiadania umiejętności dopasowanych do potrzeb pracodawców znacząco wpływa na sytuację osoby bezrobotnej na rynku pracy. Pracodawcy zwracają uwagę nie tylko na konkretne kwalifikacje, ale także na miękkie kompetencje potencjalnych kandydatów do pracy, takie jak umiejętność pracy w grupie czy odpowiedzialność. Duża część bezrobotnych nie podejmuje jednak działań w celu zwiększenia swoich szans na rynku pracy.

Edukacja

Do głównych ośrodków kształcenia w powiecie tomaszowskim należą Publiczne Licea Ogólnokształcące dla młodzieży oraz Publiczne Zespoły Szkół Ponadgimnazjalnych:

- I Liceum Ogólnokształcące im. Jarosława Dąbrowskiego (liczba uczniów, słuchaczy: 595);
W 2008 roku zawarte zostało także porozumienie o współpracy naukowo-dydaktycznej między Filią Uniwersytetu Łódzkiego w Tomaszowie Mazowieckim a I Liceum Ogólnokształcącym (wybrane klasy I Liceum Ogólnokształcącego zostały objęte patronatem Politechniki Łódzkiej – Wydziału Fizyki Technicznej Informatyki i Matematyki Stosowanej, podjęto się także realizacji projektu: E-pogotowie Matematyczne oraz nawiązano współpracę dydaktyczną z Wydziałem Fizyki i Informatyki Stosowanej Uniwersytetu Łódzkiego).
- II Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Żeromskiego (liczba uczniów, słuchaczy: 474);
- III Liceum Ogólnokształcące im. płk. Stanisława Hojnowskiego (liczba uczniów, słuchaczy: 408)
- Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 im. Tadeusza Kościuszki;
 - Technikum nr 1 (liczba uczniów, słuchaczy: 691 - profile kształcenia: technik hotelarstwa, technik informatyk, technik informatyk o nachyleniu wojskowym, technik elektronik, technik elektryk, technik teleinformatyk, technik mechatronik oraz technik mechanik.
- Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 2 im. Stanisława Staszica;
 - Technikum nr 2 (liczba uczniów, słuchaczy: 671) – profile kształcenia: technik ekonomista, technik handlowiec, technik obsługi turystycznej, technik organizacji reklamy.
 - Zasadnicza Szkoła Zawodowa Nr 2 (liczba uczniów, słuchaczy: 99) – profile kształcenia: kucharz, sprzedawca, cukiernik, piekarz.

Dodatkowo w szkole działają różne kluby (np. Klub Przedsiębiorczości, czy Klub Młodego Księgowego).

Szkoła dysponuje halą sportową, pracowniami wyposażonymi w telewizory i komputery, w tym „salą symulacyjną” do prowadzenia zajęć dydaktycznych w warunkach zbliżonych do rzeczywistego funkcjonowania firmy.

- Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3 im. Jana Pawła II;
 - Technikum Nr 3 (liczba uczniów, słuchaczy: 309) – profile kształcenia: technik mechanik, technik pojazdów samochodowych, technik logistyk, technik budownictwa, technik urządzeń i systemów energetyki odnawialnej,
 - Zasadnicza Szkoła Zawodowa nr 3 (liczba uczniów, słuchaczy: 162) – profile kształcenia: mechanik pojazdów samochodowych, wielozawodowa/dowolny zawód.

Przy Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3 działa także Centrum Kształcenia Praktycznego – Ośrodek Doksztalania i Doskonalenia Zawodowego, a także Szkolny Ośrodek Kariery Zawodowej, który realizuje program wewnątrzszkolnego doradztwa zawodowego.

Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3 zawarło również umowę o współpracy z Wyższą Szkołą Logistyczną w Poznaniu – umowa dotyczyła zakupu rocznego abonamentu (2012/2013) oprogramowania do wirtualnych laboratoriów.

- Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 6;
 - Liceum Plastyczne im. Stanisława Wyspiańskiego,
 - Technikum Nr 5 im. Stanisława Wyspiańskiego (liczba uczniów, słuchaczy: 225) – profile kształcenia: technik usług fryzjerskich, technik cyfrowych procesów graficznych, fototechnik,
 - Zasadnicza Szkoła Zawodowa Nr 6 (liczba uczniów, słuchaczy: 22) – profile kształcenia: fryzjer, krawiec.

W powiecie tomaszowskim istnieje możliwość kształcenia także m.in. w niepublicznych technikach i zasadniczych szkołach zawodowych dla młodzieży z uprawnieniami szkół publicznych (Zasadnicza Szkoła Zawodowa – profil wielozawodowy), a także w niepublicznych policealnych szkołach z uprawnieniami szkół publicznych.

W powiecie funkcjonują także publiczne szkoły dla młodzieży z orzeczeniami poradni psychologiczno-pedagogicznej (specjalne i integracyjne). Taką placówką oświatową jest Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Marii Grzegorzewskiej. Oprócz szkoły podstawowej oraz gimnazjum, które działają w tej szkole, młodzież może się także kształcić w Zasadniczej Szkole Zawodowej. W ramach tej placówki funkcjonuje także Szkoła Przysposabiająca do Pracy.

Na terenie powiatu działa także Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna, która zajmuje się diagnozą, terapią, profilaktyką, orzecznictwem i doradztwem zawodowym. Obejmuje ona swoją opieką dzieci w wieku od lat 0, do ukończenia edukacji w szkołach ponadgimnazjalnych.

Ważnym projektem realizowanym w powiecie tomaszowskim jest „Rozwój informatycznego systemu zarządzania oświatą w Powiecie Tomaszowskim”. Celem głównym przedsięwzięcia była informatyzacja tomaszowskich placówek oświatowych oraz uruchomienie e-usług edukacyjnych.

Jednym z kryteriów oceny jakości wyposażenia szkoły może być jej komputeryzacja. Największą liczbą komputerów charakteryzowały się w 2012 roku technika. Najmniej komputerów dostępnych jest w zasadniczych szkołach zawodowych (liczba komputerów w zasadniczych szkołach zawodowych w powiecie tomaszowskim jest w większości okresów nawet 10-krotnie mniejsza niż w technikach).

Zasadnicze szkoły zawodowe znajdujące się na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy rejestrują co roku zdecydowanie najmniejszą liczbę uczniów w porównaniu do techników oraz liceów ogólnokształcących. Od 2009 roku można zaobserwować ogólną tendencję, jaką jest spadek liczby uczniów bez względu na typ szkoły, do której uczęszczali.

W 2014 roku w powiecie tomaszowskim zdawalność matury wyniosła 68%. W całym województwie odsetek ten osiągnął poziom 71%.

Największa liczba uczniów zdawała egzamin maturalny w I Liceum Ogólnokształcącym, a najwyższą zdawalnością (99%) cieszyło się II Liceum Ogólnokształcące. Zdawalność matury była zdecydowanie niższa w technikach (wynosiła od 16% w Technikum nr 5 do 53% w Technikum nr 3) niż w liceach ogólnokształcących.

Poziom zdawalności egzaminu zawodowego jest zróżnicowany na przestrzeni lat, ale duży wpływ na takie wahania ma niewielka liczba osób uprawnionych do zdawania egzaminu, która zwykle oscyluje w granicach kilkunastu osób. Największa liczba osób, które mogły przystąpić do egzaminu zawodowego kształciła się w Zasadniczej Szkole Zawodowej nr 3 w zawodzie mechanik pojazdów samochodowych oraz w Zasadniczej Szkole Zawodowej nr 2 na profilu kucharz małej gastronomii. Zdawalność „starego” egzaminu zawodowego w technikach charakteryzuje się corocznie podobną zmiennością.

67% badanych absolwentów przyznało, że przyczyną wyboru profilu szkoły ponadgimnazjalnej była dobra opinia o danej placówce. Istotność dobrej opinii o szkole podkreślili przede wszystkim absolwenci liceów ogólnokształcących (75,7% z nich zaznaczyło tę przyczynę). Wśród absolwentów techników ta kategoria cieszyła się mniejszą popularnością – wybrało ją 45,8% osób. Drugim w kolejności elementem, który przyczynił się do decyzji badanych o nauce w danej placówce była perspektywa dostania się na wybrane studia po ukończeniu tej szkoły. W grupie absolwentów techników ważniejszym motywatores wyboru tego typu placówek okazała się natomiast perspektywa znalezienia dobrej pracy.

Uczniowie liceów ogólnokształcących wśród największych zalet swoich szkół wskazują najczęściej: „ogólnie wysoki poziom, dobre przygotowanie do dalszej edukacji itd.”. Większa liczba byłych licealistów wskazała także na kwestię dobrego przygotowania teoretycznego. Z kolei dobre przygotowanie praktyczne można zaliczyć do zalet częściej wybieranych przez absolwentów techników.

Absolwenci techników częściej od absolwentów liceów ogólnokształcących zauważali także wady placówek, w których się kształcili. Natomiast ponad 10% więcej byłych uczniów liceów w porównaniu do absolwentów techników stwierdziło, że w ukończonej przez nich szkole nie ma żadnych wad.

Z badań wynika również, iż pracodawcy nie udzielają dyrektorom szkół zawodowych informacji na temat kwalifikacji, które są szczególnie ważne w ich branży. Z tego powodu osoby zarządzające placówkami na podstawie własnych obserwacji oraz zbiorczych danych statystycznych tworzą ofertę dla absolwentów gimnazjów, która niejednokrotnie nie pokrywa się z realnymi potrzebami rekrutacyjnymi w firmach działających na terenie powiatu. W chwili obecnej nie wszyscy pracodawcy są świadomi wpływu, jaki mogą wywierać na kursy czy profile kształcenia oferowane przez szkoły zawodowe.

Niejednokrotnie w szkołach ponadgimnazjalnych próby utworzenia nowych kierunków nauczania (za przykład może służyć profil technik źródeł odnawialnych) kończyły się niepowodzeniem, gdyż rejestrowała się na nie zbyt niewielka liczba kandydatów. Niskie zainteresowanie kierunkiem nie było jednak spowodowane brakiem promocji, ponieważ w tym celu organizowane były specjalne spotkania uczniów i rodziców ze szkołami. Szkoły realizują także co roku tzw. „Dni otwarte”. Według przedstawicielki Powiatowego Urzędu Pracy główny problem wynika z faktu, że uczniowie gimnazjum nie są przygotowani do podejmowania decyzji, które w przyszłości określą ich sytuację na rynku pracy. Za odpowiednie rozwiązanie przedstawionego powyżej problemu

zostało uznane wprowadzenie doradztwa edukacyjno-zawodowego już na poziomie gimnazjalnym.

Demografia

W 2013 roku Partnerstwo Doliny Pilicy zamieszkiwało łącznie 84 326 mieszkańców, z czego prawie 77% ludności stanowili mieszkańcy gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki, co wynika z miejskiej specyfiki tej gminy. Na przestrzeni lat 2007 – 2013 na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy nastąpił nieznaczny spadek liczby ludności o 0,8 pp.

W 2013 roku przyrost rzeczywisty na terenie powiatu kształtował się na poziomie -6,1%, a w Partnerstwie -6,9%. W obu przypadkach duże znaczenie ma problem bardzo wysokiego ujemnego przyrostu naturalnego (-3,6‰ dla powiatu i -4,1‰ dla Partnerstwa). Dla porównania w Polsce w 2013 roku przyrost rzeczywisty był ujemny i wyniósł -1,0‰, a województwo łódzkie odnotowało spadek przyrostu rzeczywistego o 4,6‰, przy czym znaczną rolę odegrał w tym przypadku ujemny przyrost naturalny (-3,5‰). Poważnym problemem na terenie partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy jest również odpływ ludzi, szczególnie tych młodych. Saldo migracji w 2013 roku na Obszarze Funkcjonalnym Dolina Rzeki Pilicy wyniosło -2,8‰.

Tabela 2. Przyrost naturalny, saldo migracji i przyrost rzeczywisty ludności na obszarze Partnerstwa na tle porównywanych jednostek terytorialnych w 2013 roku [w ‰]

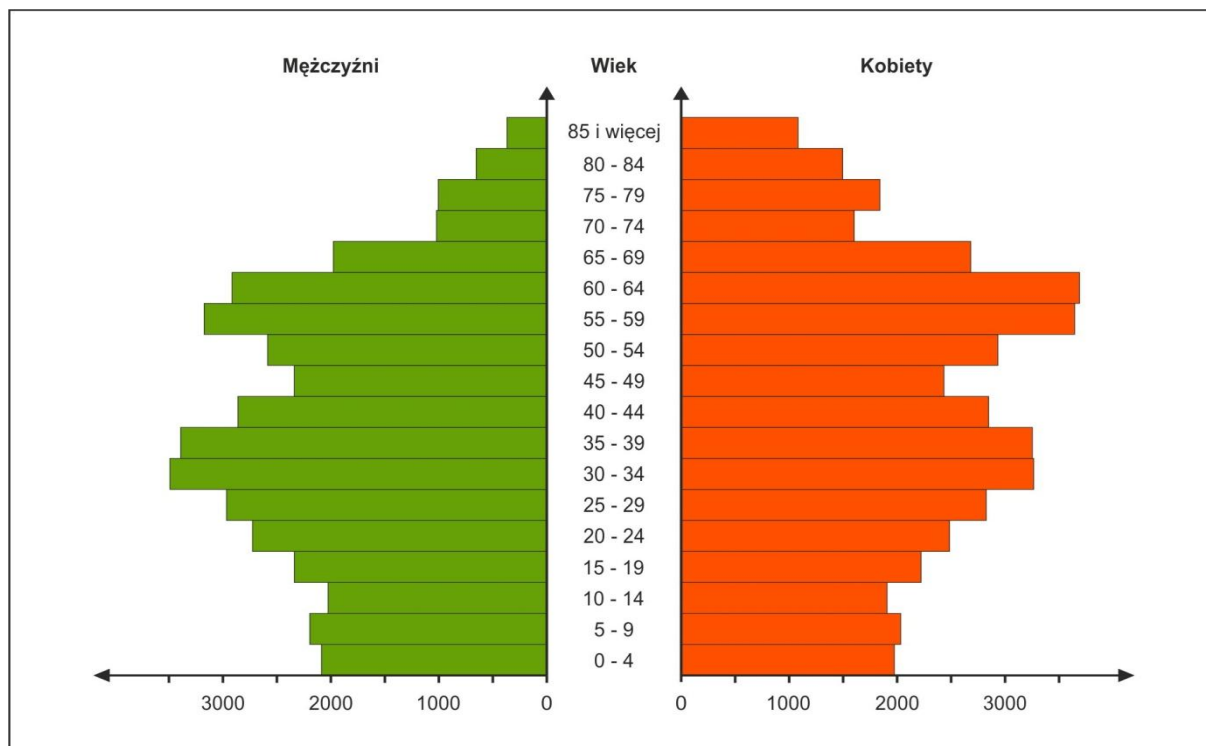
L.p.	Jednostka terytorialna	Przyrost naturalny	Saldo migracji	Przyrost rzeczywisty
1	Polska	-0,5	-0,5	-1,0
2	województwo łódzkie	-3,5	-1,1	-4,6
3	podregion piotrkowski	-1,8	-2,0	-3,8
4	powiat tomaszowski	-3,6	-2,5	-6,1
5	Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy	-4,1	-2,8	-6,9
6	Tomaszów Mazowiecki (m)	-4,2	-5,5	-9,7
7	Tomaszów Mazowiecki (w)	-2,1	13,1	11,0
8	Inowódz (w)	-9,5	-0,5	-10,0
9	Rzeczyca (w)	-2,3	-4,0	-6,3

Uwagi: m – gmina miejska, w – gmina wiejska

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

52,4% mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego w 2013 roku stanowiły kobiety (44 210), a 47,6% mężczyźni (40 116). Przewaga kobiet pojawia się jednak dopiero w wieku osób 50+.

Rysunek 4. Struktura ludności według wieku i płci na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

W 2013 roku na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy ludność w wieku przedprodukcyjnym, a więc poniżej 18 roku życia stanowiła 17,7% ogółu. Odsetek ludności w wieku produkcyjnym wyniósł 61,7%, a co piąta osoba zamieszkująca obszar Partnerstwa osiągnęła wiek poprodukcyjny (20,7%). Obszar Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy charakteryzuje się więc procesem starzenia się społeczeństwa. Jest to poważny problem, który dotyczy nie tylko obszaru Partnerstwa Doliny Pilicy, ale zmagą się z nim także cała Polska oraz kraje rozwinięte na całym świecie.

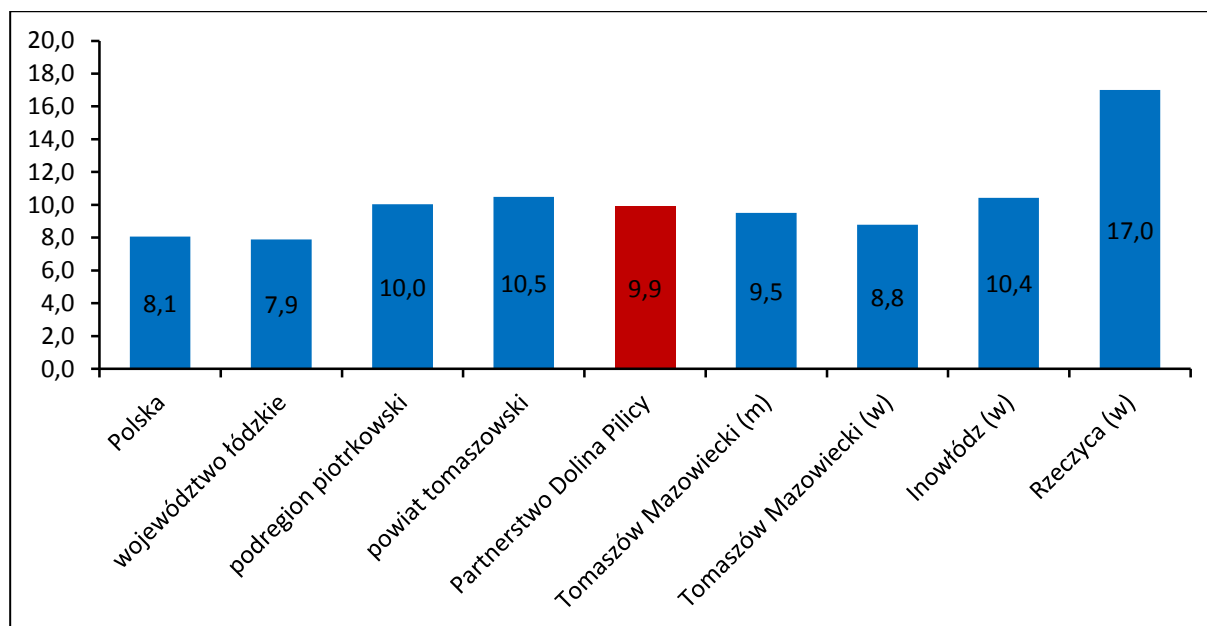
Kwestie społeczne

Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy działa jedna placówka szpitalna, która zlokalizowana jest na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki, przy ulicy Jana Pawła II 35. O wysokiej jakości świadczonych usług we wspomnianym centrum zdrowia może świadczyć fakt, że od 2011 roku w trzech kolejnych edycjach konkursu *Perły Medycyny* placówka ta zdobywa nagrody, w tym w 2013 roku I nagrodę w kategorii szpitale niepubliczne powyżej 400 łóżek⁷.

W 2013 roku, w granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy działało łącznie 49 placówek ambulatoryjnej opieki zdrowotnej, z czego najwięcej w gminie miejskiej Tomaszów Mazowiecki (39 jednostek). W tym czasie na jedną placówkę opieki ambulatoryjnej na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy przypadało 1 721 osób, co było wynikiem zdecydowanie lepszym niż średnia dla całego kraju (1 971), ale także lepszym niż wskaźnik na terenie powiatu tomaszowskiego (1 815) czy podregionu piotrkowskiego (2 305).

<http://www.szpitalwtomaszowie.pl/rys-historyczny.html>

Rysunek 5. Odsetek ludności korzystającej ze świadczeń środowiskowej pomocy społecznej na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy na tle porównywanych jednostek terytorialnych w 2012 roku [w %]

Uwagi: m – gmina miejska, w – gmina wiejska

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

Co dziesiąty mieszkaniec Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy korzysta ze świadczeń środowiskowej pomocy społecznej, jest to mniejszy odsetek osób niż na terenie całego powiatu tomaszowskiego (10,5%), jednakże w porównaniu do województwa łódzkiego (7,9%) oraz całego kraju (8,1%) wynik ten jest niezadawalający. W gminie Rzeszyca jest to jeden na sześciu mieszkańców (17%). Spośród partnerów najmniejsze zapotrzebowanie na pomoc społeczną wśród ludności zauważyć można w gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki (8,8%).

Tabela 3. Liczba instytucji kultury według gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy w 2013 roku

Wybrane instytucje kultury	Tomaszów Mazowiecki (gm. miejska)	Tomaszów Mazowiecki (gm. wiejska)	Inowódz (gm. wiejska)	Rzeszyca (gm. wiejska)
Ośrodki i domy kultury	4	0	1	1
Biblioteki publiczne i filie	7	5	1	1
Muzea, galerie i wystawy	3	0	1	1
Kina stałe	1	0	0	0

Źródło: zestawienie własne na podstawie kwerendy stron internetowych urzędów gmin

W 2013 roku na terenie partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy działało 6 domów i ośrodków kultury. Cztery były zlokalizowane na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki oraz po jednej na terenach gmin wiejskich Inowłódz oraz Rzeczyca. Na terenie gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki nie odnotowano istnienia żadnego domu kultury, jednakże na terenie tej gminy funkcjonuje 10 świetlic wiejskich, które pełnią rolę ośrodków kulturalnych. Również na terenie gmin Inowłódz oraz Rzeczyca poza wspomnianymi ośrodkami kultury działają świetlice wiejskie, jest to 5 tego typu instytucji w gminie Rzeczyca oraz 4 w gminie Inowłódz.

Na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w 2013 roku funkcjonowało łącznie 14 placówek bibliotecznych (bibliotek oraz filii), z czego 7 znajdowało się w gminie miejskiej Tomaszów Mazowiecki, 5 w gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki i po jednej w gminach Inowłódz oraz Rzeczyca.

Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy działają również trzy muzea, z czego dwa zlokalizowane są na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki, a jedno w gminie Inowłódz. Dodatkowo w mieście Tomaszów Mazowiecki działa galeria sztuki, a gmina Rzeczyca może pochwalić się posiadaniem wystawy sprzętu rolniczego.

Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy funkcjonuje także kino *Włóknarz*, które jest zlokalizowane w gminie miejskiej Tomaszów Mazowiecki (ul. Mościckiego 6).

Mieszkańcy w badaniach dobrze oceniają jakość oferty spędzania czasu wolnego regionu (średnia ocen dla wszystkich gmin wynosi 3,31). Co ciekawe najlepiej oceniają ją mieszkańcy Gminy Inowłódz (średnia ocen 3,54), którzy to również najczęściej deklarują, iż nie korzystają z usług kulturalnych. Natomiast najgorzej mieszkańcy gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki (średnia ocen 3,15). Należy zauważyć, że ocena oferty spędzania wolnego czasu na terenie Partnerstwa Dolina rzeki Pilicy jest mocno zróżnicowana. Z jednej strony część mieszkańców przyznaje, że dostępna oferta kulturalna oraz oferta spędzania wolnego czasu przynajmniej w części spełnia ich potrzeby. Duże znaczenie mają tutaj takie ośrodki jak Tomaszów Mazowiecki, Inowłódz, czy Spała, które wyróżniają się na tle pozostałych miejscowości. Ciągłe jednak względna bliskość większych ośrodków miejskich, takich jak Warszawa, Łódź, czy Piotrków Trybunalski sprawia, że część mieszkańców gmin wchodzących w skład Partnerstwa Dolina rzeki Pilicy wybiera tamtejszą ofertę.

Badanych mieszkańców Partnerstwa poproszono również o wymienienie 3 zalet/atutów oraz 3 słabości/wad miejscowości, w której mieszkają. Generalnie, do najczęściej wskazywanych zalet należą: walory przyrodnicze regionu, duża liczba terenów leśnych i zieleni, następnie miła atmosfera miejsca, na którą składają się cichość miejsca oraz jego spokój, a także walory turystyczne, zabytki i atrakcje zlokalizowane na terenie ich gmin. Poniżej zostały zaprezentowane najczęściej wskazywane zalety przez mieszkańców poszczególnych gmin Partnerstwa uszeregowane według częstości wskazywania tej odpowiedzi. Widać tutaj wyraźniej, że gminy takie jak Inowłódz, Tomaszów Mazowiecki gmina wiejska oraz Rzeczyca odznaczają się pod kątem przyrody, bogactwa środowiska naturalnego w nich występującego. Natomiast gmina miejska Tomaszowa Mazowieckiego wyróżnia się na tle pozostałych gmin najczęściej pod kątem atrakcji turystycznych zlokalizowanych na jej terenie oraz różnego rodzaju rozrywek i form spędzania wolnego czasu.

Z kolei do największych wad Obszaru Funkcjonalnego badani mieszkańcy zdecydowanie najczęściej zaliczali wysokie bezrobocie, co potwierdzają przytoczone wyniki, w których badani

najgorzej ocenili swoje miejscowości jako miejsce dobre do pracy. Odpowiedź ta była wskazywana najczęściej przez wszystkich mieszkańców gmin. Kolejną pod względem częstości wskazywania wadą jest zła jakość infrastruktury drogowej oraz dostępności komunikacyjnej. Badani wskazywali na problem jakim jest brak połączeń komunikacyjnych między gminami, a także zły stan nawierzchni drogowej, ulic i chodników.

Wśród kolejnych wad pojawiały się także odpowiedzi mówiące o niskim poziomie estetyki przestrzeni publicznej na terenie ich miejsca zamieszkania (badani wskazywali m.in.: dużą ilość śmieci na ulicach, brzydkie zapachy czy też ogólnie zaniedbaną okolicę). Pojawiały się również opinie odnośnie braku kanalizacji w miejscowościach w których mieszkają⁸. Mieszkańcy gminy Rzeszyca i gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki narzekali również na słabą jakość oferty kulturalnej, małą ilość miejsc rozrywki i spędzania wolnego czasu (częściej jednak mieszkańcy gminy Rzeszyca wskazywali na ten problem), a także na ogólny brak perspektyw rozwojowych tego miejsca.

Rysunek 6. Zalety miejscowości w podziale na gminy Obszaru Funkcjonalnego

ZALETY			
INOWŁÓDZ	TOMASZÓW MAZOWIECKI GMINA WIEJSKA	RZESZYCA	TOMASZÓW MAZOWIECKI GMINA MIEJSKA
WALORY PRZYRODNICZE	WALORY PRZYRODNICZE	CICHY I SPOKOJNY REJON, PRZYJAZNA ATMOSFERA MIEJSCA	ATRAKCJE TURYSTYCZNE
ATRAKCJE TURYSTYCZNE	CICHY I SPOKOJNY REJON, PRZYJAZNA ATMOSFERA MIEJSCA	WALORY PRZYRODNICZE	WALORY PRZYRODNICZE
DOBRA LOKALIZACJA, DOGODNE POŁOŻENIE W CENTRALNEJ POLSCE	ATRAKCJE TURYSTYCZNE	DOBRA LOKALIZACJA, DOGODNE POŁOŻENIE W CENTRALNEJ POLSCE	DOBRA LOKALIZACJA, DOGODNE POŁOŻENIE W CENTRALNEJ POLSCE

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników CATI z mieszkańcami z terenu powiatu tomaszowskiego

⁸ Szczegółowe informacje na temat warunków infrastrukturalnych można znaleźć w rozdziale prezentującym wyniki analizy danych zastanych (ADZ).

Rysunek 7. Wady miejscowości w podziale na gminy Obszaru Funkcjonalnego

WADY			
INOWŁÓDZ	TOMASZÓW MAZOWIECKI GMINA WIEJSKA	RZECZYCA	TOMASZÓW MAZOWIECKI GMINA MIEJSKA
BEZROBOCIE	BEZROBOCIE	BEZROBOCIE	BEZROBOCIE
SŁABA INFRASTRUKTURA DROGOWA, ZŁA JAKOŚĆ KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ	SŁABA INFRASTRUKTURA DROGOWA, ZŁA JAKOŚĆ KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ	SŁABA INFRASTRUKTURA DROGOWA, ZŁA JAKOŚĆ KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ	SŁABA INFRASTRUKTURA DROGOWA, ZŁA JAKOŚĆ KOMUNIKACJI MIEJSKIEJ
BRAK KANALIZACJI, NISKI POZIOM ESTETYKI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ	BRAK KANALIZACJI, NISKI POZIOM ESTETYKI PRZESTRZENI PUBLICZNEJ	SŁABA OFERTA KULTURALNO- ROZRYWKOWA, BRAK PERSPEKTYW ROZWOJOWYCH	SŁABA OFERTA KULTURALNO- ROZRYWKOWA, BRAK PERSPEKTYW NA ROZWOJOWYCH

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników CATI z mieszkańcami z terenu powiatu tomaszowskiego

Rolnictwo

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy ze względu na nizinne ukształtowanie powierzchni i długi czas trwania okresu wegetacyjnego charakteryzuje się korzystnymi warunkami naturalnymi pod kątem rozwoju rolnictwa.

W 2010 roku, w granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy funkcjonowało w sumie 4 740 gospodarstw rolnych, które zajmowały łączną powierzchnię równą 18 350,8 ha.

Przeciętna powierzchnia jednego gospodarstwa rolnego, na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, wynosiła 3,9 ha, a więc była mniejsza niż średnia dla Polski (7,9 ha) oraz województwa łódzkiego (6,9 ha). Spośród gmin wchodzących w skład Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, w 2010 roku, największą przeciętną powierzchnią gospodarstw rolnych odznaczała się gmina Rzeczyca (7,8 ha).

Tabela 4. Struktura wielkościowa gospodarstw rolnych na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy na tle porównywanych jednostek terytorialnych w 2010 roku [w %]

L.p.	Jednostka terytorialna	Powierzchnia gospodarstw rolnych			
		poniżej 1 ha	1 – 5 ha	5 – 10 ha	powyżej 10 ha
1	Polska	31,4	37,8	15,4	15,3
2	województwo łódzkie	20,0	39,5	24,3	16,2
3	podregion piotrkowski	23,5	43,7	21,8	11,0
4	powiat tomaszowski	26,2	41,1	21,1	11,6
5	Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy	41,5	36,4	15,3	6,8
6	Tomaszów Mazowiecki (m)	64,3	32,4	2,8	0,5
7	Tomaszów Mazowiecki (w)	50,5	35,3	10,7	3,5
8	Inowłódz (w)	21,8	57,3	16,4	4,5
9	Rzeczyca (w)	12,3	30,6	36,1	21,0

Uwagi: m – gmina miejska, w – gmina wiejska

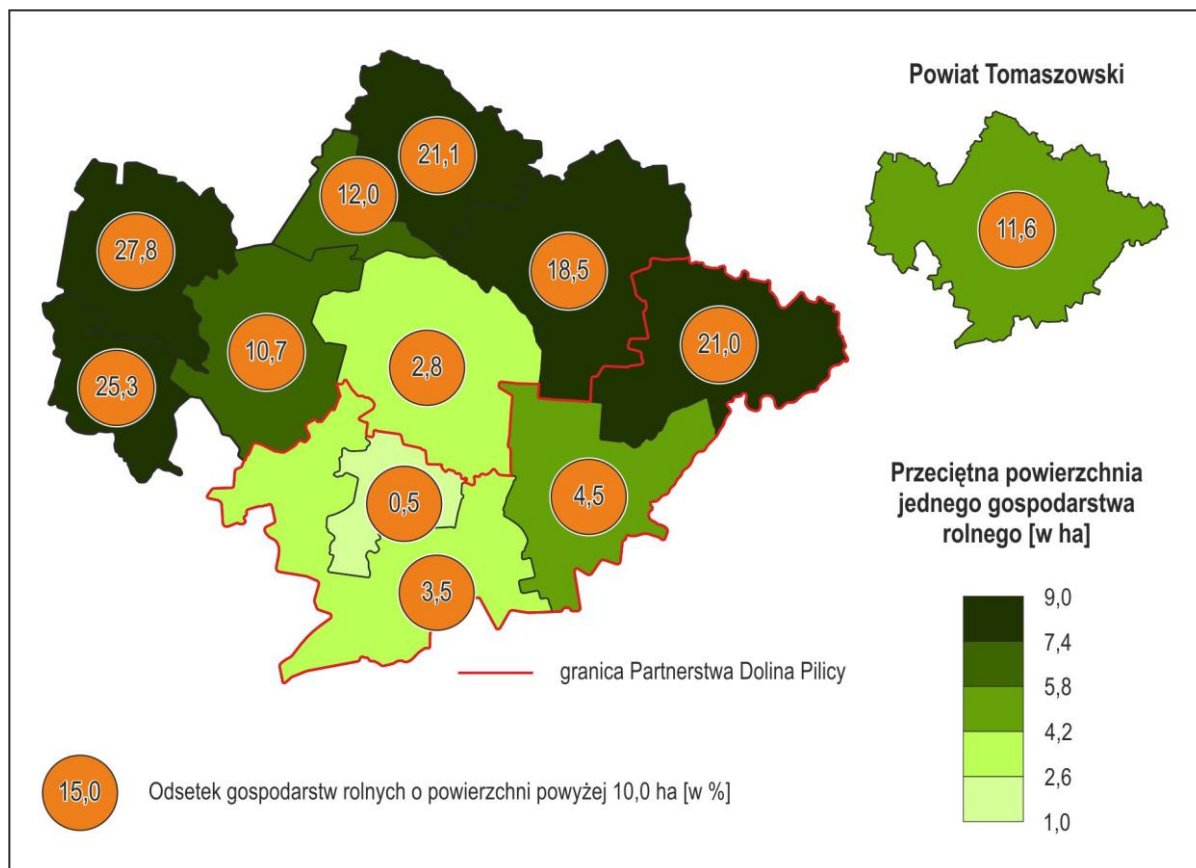
Źródło: zestawienie własne na podstawie danych BDL GUS 2014 (dane Powszechnego Spisu Rolnego 2010)

Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy charakteryzuje się rozdrobnioną strukturą gospodarstw rolnych, bowiem w 2010 roku gospodarstwa rolne o powierzchni mniejszej niż 5,0 ha stanowiły aż 77,9% ogółu gospodarstw na badanym obszarze, podczas gdy średnio w Polsce ich udział kształtował się na poziomie 69,2%.

W 2012 roku, w granicach Partnerstwa funkcjonowało 322 gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 10 ha, które stanowiły jedynie 6,8% całkowitej liczby gospodarstw rolnych na badanym obszarze.

Gminy tworzące Partnerstwo są zróżnicowane pod względem struktury agrarnej. Największym odsetkiem dużych gospodarstw rolnych odznacza się gmina Rzeczyca, w przypadku której stanowią one 21,0% ogólnej liczby tego typu jednostek.

Rysunek 8. Struktura agrarna na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy na tle pozostałych gmin powiatu tomaszowskiego w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS 2014 (dane Powszechnego Spisu Rolnego 2010)

Cechą charakterystyczną rolnictwa na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy jest bardzo wysoki udział zbóż w strukturze zasiewów. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego, w 2010 roku, w granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zboża stanowiły aż 89,4% powierzchni zajętej przez uprawy, podczas gdy przeciętnie w Polsce i województwie łódzkim, odpowiednio 73,3% i 79,0%.

Rynek nieruchomości i rynek mieszkaniowy

W 2012 roku w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy zlokalizowanych było łącznie 13 751 budynków mieszkalnych, w których znajdowało się w sumie 32 842 mieszkań.

Średnia powierzchnia użytkowa jednego lokalu mieszkaniowego na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy wynosiła 64,8 m², kształtując się poniżej wartości przeciętnej dla Polski (72,8 m²) oraz województwa łódzkiego (67,8 m²).

W 2012 roku na każdy 1000 mieszkańców Partnerstwa przypadało przeciętnie 387,1 mieszkań. Przez to teren Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy charakteryzował się znacznie wyższym poziomem dostępności zasobów mieszkaniowych w porównaniu ze średnią dla Polski (356,1).

Gminy wiejskie wchodzące w skład Partnerstwa charakteryzują się niskim stopniem zaopatrzenia mieszkań w gaz sieciowy. Gminy te (zwłaszcza Rzeczyca oraz Inowłódz) odznaczają się również niższym udziałem lokali mieszkalnych wyposażonych w ustęp spółukiwany, łazienkę, a także centralne ogrzewanie.

Tabela 5. Odsetek mieszkań wyposażonych w wybrane instalacje techniczno-sanitarne na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy na tle porównywanych jednostek terytorialnych w 2012 roku [w %]

L.p.	Jednostka terytorialna	Wodociąg	Ustęp spółukiwany	Łazienka	Centralne ogrzewanie	Gaz sieciowy
1	Polska	96,6	93,3	90,9	81,2	56,2
2	województwo łódzkie	94,5	89,1	85,1	76,4	45,0
3	podregion piotrkowski	92,9	86,5	82,4	73,8	35,7
4	powiat tomaszowski	92,5	86,8	82,2	74,4	41,2
5	Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy	94,1	90,4	86,1	79,0	52,3
6	Tomaszów Mazowiecki (m)	95,3	92,9	88,7	82,0	64,7
7	Tomaszów Mazowiecki (w)	91,4	84,9	80,1	75,3	1,4
8	Inowłódz (w)	89,5	78,5	71,1	58,3	0,0
9	Rzeczyca (w)	84,3	70,8	67,1	54,4	0,0

Uwagi: m – gmina miejska, w – gmina wiejska

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

Infrastruktura techniczna

Łączna długość czynnej sieci wodociągowej (rozdzielczej) w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, w 2012 roku, wynosiła 469,8 km. Gęstość sieci wodociągowej na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy (118,2 km / 100 km²) kształtowała się powyżej średniej dla Polski (90,5 km / 100 km²) i nieznacznie poniżej średniej dla województwa łódzkiego (121,8 km / 100 km²).

W 2012 roku z czynnej sieci wodociągowej korzystało w sumie 75 995 mieszkańców Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, którzy stanowili 89,6% ogółu ludności obszaru, która znacząco nie odbiega od średniej krajowej (87,9%) czy województwa łódzkiego (89,9%).

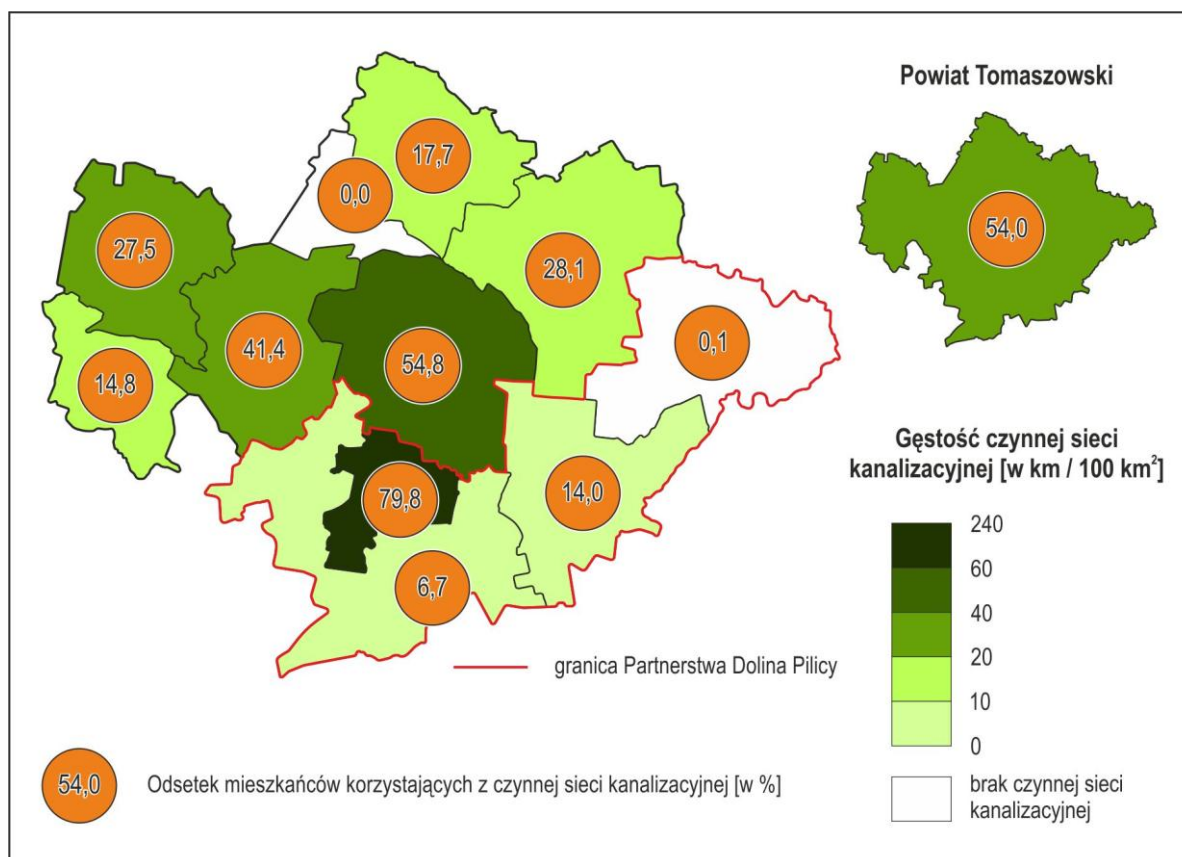
Problem stanowi natomiast infrastruktura kanalizacyjna. Całkowita długość czynnej sieci kanalizacyjnej na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, w 2012 roku, wynosiła 106,1 km.

Gęstość sieci kanalizacyjnej na obszarze Partnerstwa ($26,7 \text{ km} / 100 \text{ km}^2$) kształtowała się zatem poniżej poziomu właściwego dla Polski ($40,2 \text{ km} / 100 \text{ km}^2$), jak również województwa łódzkiego ($30,7 \text{ km}^2$).

System odprowadzania ścieków bytowo-gospodarczych w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy jest niedostatecznie rozbudowany w stosunku do infrastruktury zaopatrzenia w wodę, co dotyczy przede wszystkim obszarów wiejskich Partnerstwa (zwłaszcza zaś gminy Rzeczyca, która nie posiada na swoim terenie czynnej sieci kanalizacyjnej).

W 2012 roku z czynnej sieci kanalizacyjnej korzystało w sumie 53 515 mieszkańców Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, którzy stanowili 63,1% ogólnej liczby ludności obszaru. Wysoki stopień skanalizowania obserwowany jest wyłącznie na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki.

Rysunek 9. Dostępność infrastruktury kanalizacyjnej w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy na tle pozostałych gmin powiatu tomaszowskiego w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

W granicach obszaru zajmowanego przez Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy, w 2013 roku, funkcjonowały w sumie 4 komunalne oczyszczalnie ścieków o łącznej przepustowości 88 630 m³ / dobę.

Każda z gmin wchodzących w skład Partnerstwa posiada na swoim terenie komunalną oczyszczalnię ścieków. W przypadku gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki jest to oczyszczalnia ścieków z podwyższonym usuwaniem biogenów, z kolei w pozostałych gminach są to niewielkie oczyszczalnie biologiczne o relatywnie niskiej przepustowości.

W 2013 roku oczyszczalnie ścieków obsługiwały w sumie 44 992 mieszkańców Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, którzy stanowili 53,4% ogółu ludności badanego obszaru, co oznacza, że kształtował się on wyraźnie poniżej średniej dla Polski (70,2%) oraz województwa łódzkiego (68,0%).

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy cechuje się niedostatecznym poziomem rozwoju infrastruktury technicznej, co dotyczy w szczególności systemu odprowadzania i oczyszczania ścieków bytowo-gospodarczych, który jest niewystarczająco rozbudowany w stosunku do istniejącej infrastruktury wodociągowej.

Turystyka

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy odznacza się niezwykle bogactwem i silnym zróżnicowaniem walorów turystycznych, tak przyrodniczych, jak również tych pochodzenia antropogenicznego, czego przejawem jest chociażby występowanie licznych obszarów chronionych. Gminy wchodzące w skład Partnerstwa stanowią element szerszej przestrzeni turystyczno-rekreacyjnej regionu, którą jest obszar Turystyczny Doliny Rzeki Pilicy. Wymieniony wyżej Obszar Funkcjonalny jest jednym z trzech obszarów turystycznych dolin rzecznych, jakie wyszczególniono w Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego (obok obszaru Turystycznego Doliny Rzeki Warty i obszaru Turystycznego Doliny Rzeki Bzury). Swoim zasięgiem obejmuje wszystkie gminy regionu położone wzdłuż doliny rzeki Pilicy. Rozpatrywany obszar turystyczny cechuje się bardzo dużymi walorami przyrodniczymi oraz kulturowymi, które umożliwiają rozwój różnorodnych form turystyki. Wśród najważniejszych atutów tego obszaru, w Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego, wskazano: Zbiornik Sulejowski, dolinę rzeki Pilicy czy Spałę (centrum kongresowe i konferencyjno-biznesowe). Ponadto zwrócono uwagę na obecność unikatowych w skali kraju zabytków architektury romańskiej (Zespół Opactwa Cystersów w Sulejowie – Podklasztorzu, kościół św. Idziego w Inowłodzu) czy też różnorodnych obiektów zabytkowych.

Cechą charakterystyczną Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, oprócz bardzo wysokiej lesistości, jest również występowanie licznych terenów chronionych. W 2013 roku obszary objęte różnego rodzaju formami ochrony przyrody na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zajmowały powierzchnię 10 272,2 ha, co stanowiło 25,8% jego całkowitego terytorium. Pod względem rozpatrywanej cechy Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy wypada niezwykle korzystnie na tle województwa łódzkiego (19,6%), podregionu piotrkowskiego (18,0%), jak również powiatu tomaszowskiego (11,4%). Obszary chronione zlokalizowane na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy są zróżnicowane zarówno pod względem chronionych walorów przyrodniczo-krajobrazowych, jak również formy prawnej, w ramach której podlegają ochronie. Znaczna część terytorium Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (25,1% całkowitej powierzchni) znajduje się w granicach dwóch parków krajobrazowych, a mianowicie: **Sulejowskiego Parku Krajobrazowego** (gmina wiejska Tomaszów Mazowiecki) oraz **Spalskiego Parku Krajobrazowego** (gminy: Inowódz, Rzeczyca, Tomaszów Mazowiecki). Powyżej wymienione parki krajobrazowe

wraz z Przedborskim Parkiem Krajobrazowym wchodzą w skład Zespołu Nadpilicznych Parków Krajobrazowych.

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy cechuje się występowaniem licznych rezerwatów przyrody. Na terenie Partnerstwa znajduje się 8 spośród 12 rezerwatów przyrody, jakie utworzono w powiecie tomaszowskim. Rezerwatami tymi są:

- **Rezerwat przyrody Niebieska Źródła** (28,8 ha) – rezerwat krajobrazowy, znajdujący się na terenie doliny rzeki Pilicy, w południowo-wschodniej części Tomaszowa Mazowieckiego. Obszar chroniony obejmuje zespół wywierzysk (źródeł) krasowych wraz z rozlewiskami utworzonymi przez kanały odpływowe oraz otaczającym je kompleksem lasów łągowych i olsów (z płatami zbiorowisk zaroślowych i szuwarowych). Największą osobliwością tego terenu są silnie pulsujące źródła bijące z wapiennego podłoża, z których wytryska woda przybierająca niebiesko-zieloną (turkusową) barwę. Rezerwat odznacza się bardzo dużym bogactwem i różnorodnością biosfery. Warto zaznaczyć, iż obszar ten jest ostoją dla wielu zimujących ptaków wodno-błotnych⁹.
- **Rezerwat przyrody Twarda** (23,5 ha) – rezerwat florystyczny i leśny, położony na terenie gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki. W ramach rezerwatu ochronie podlega fragment wielogatunkowych lasów grądowych oraz borów mieszanych dębowo-jodłowych¹⁰.
- **Rezerwat przyrody Gać Spalska** (81,7 ha) – rezerwat leśny, obejmujący fragment doliny rzeki Gać (dopływ Pilicy), o długości około 8 km, rozciągający się między miejscowościami Jasień (gmina Lubochnia) i Spała (gmina Inowódz). Ochronie podlegają w szczególności naturalnie wykształcone zespoły roślinne (głównie łągi oraz olsy), związane ze śródleśną rzeką niziną. obszar rezerwatu odznacza się niezwykłym bogactwem i zróżnicowaniem zarówno flory, jak i fauny. W granicach rezerwatu występuje wiele rzadkich i chronionych gatunków roślin, charakterystycznych dla ekosystemów bagiennych¹¹.
- **Rezerwat przyrody Sługocice** (8,6 ha) – rezerwat florystyczny i leśny, położony na terenie gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki. Ochronie w ramach rezerwatu podlega fragment grądu wilgotnego ze stanowiskiem żywca dziewięciolistnego (gatunek górski niezwykle rzadko spotykany na obszarach nizinnych)¹².
- **Rezerwat przyrody Jeleń** (47,2 ha) – rezerwat florystyczny i leśny, położony na obszarze gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki. Ochronie w ramach rezerwatu podlega fragment lasu mieszanego z udziałem lipy drobnolistnej. Lasy znajdujące się na terenie chronionym są pozostałością dawnej Puszczy Pilickiej. Drzewostan lasów tworzą około dwustuletnie dęby, obok których występują jodły pospolite, świerki, brzozy brodawkowate, graby oraz olsze czarne. Warto odnotować, iż na kilku polanach w granicach rezerwatu przetrwały także torfowiska¹³.
- **Rezerwat przyrody Źądłowice** (139,1 ha) – rezerwat florystyczny i leśny, zlokalizowany na terenie gminy Inowódz. Obszar chroniony obejmuje niespotykany w polskich lasach układ siedlisk, występujących tu w związku z istniejącymi warunkami hydrologicznymi. Rezerwat położony jest na terasie doliny Pilicy, która w tym miejscu cechuje się bardzo urozmaiconą

⁹ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹⁰ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹¹ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹² Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹³ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

mikrorzeźbą. W efekcie występowania umiejscowionych na przemian obok siebie, bardzo licznych wzniesień oraz dolinek, na terenie obecnego rezerwatu doszło do wykształcenia niezwykle ciekawych i jedynych w kraju pasowych układów siedlisk, pokrytych całkowicie innymi zbiorowiskami leśnymi. W dolinach rosną bagienne lasy olszowe (olsy), natomiast na wzniesieniach występują bory sosnowe. W zachodniej części rezerwatu występują zaś płaty grądu oraz wilgotne bory mieszane ze starymi dębami i świerkami. Obszar chroniony cechuje się ponadto bogactwem i różnorodnością fauny. Warto odnotować, iż okresowo na terenie rezerwatu gnieźdzą się czaple siwe oraz żurawie¹⁴.

- **Rezerwat przyrody Spała** (55,9 ha) – rezerwat florystyczny i leśny w miejscowości Spała, w granicach administracyjnych gminy Inowłódz. W ramach rezerwatu ochronie podlega położony nad Pilicą fragment naturalnego lasu mieszanego z udziałem jodły, występującej w pobliżu granicy jej geograficznego zasięgu. Lasy porastające obszar chroniony stanowią pozostałość dawnej Puszczy Pilickiej. Bardzo stary drzewostan reprezentowany jest m.in. przez dęby szypułkowe i sosny¹⁵.
- **Rezerwat przyrody Konewka** (99,9 ha) – rezerwat florystyczny i leśny, zlokalizowany na terenie gminy Inowłódz. Obszar chroniony obejmuje naturalny fragment lasu należący do zespołu świetlistej dąbrowy. Na terenie rezerwatu występuje drzewostan dębowy, który pochodzi z pierwszego urządzenia Lasów Spalskich w 1820 roku. Świetlista dąbrowa jest jednym z najpiękniejszych zbiorowisk leśnych występujących w Polsce. Na florę rezerwatu składa się ponad 150 gatunków roślin, w tym także wiele gatunków lokalnie rzadkich¹⁶.

Pozostałe powierzchniowe formy ochrony przyrody w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy reprezentowane są przez:

- **Stanowisko dokumentacyjne Groty Nagórzyckie** (20,8 ha), położone w granicach miasta Tomaszów Mazowiecki. Ochroną objęte jest wzgórze piaskowcowe, a także znajdujące się w jego obrębie podziemne wyrobiska piasku kwarcowego powstałe w XVIII i XIX wieku¹⁷.
- **Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Skarpa Jurajska** (0,8 ha), położony na obszarze gminy Inowłódz. Ochronie podlega kompleks gruntów zlokalizowanych przy zboczu rzeki Pilicy, przy kościele św. Idziego w Inowłodzu¹⁸.
- **Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Skarpa Spalska** (2,0 ha), położony w granicach gminy Inowłódz. Ochronie podlega kompleks leśny i bagieny, zlokalizowany przy zboczu rzeki Pilicy, przy kościele św. Idziego w Inowłodzu¹⁹.
- **22 użytki ekologiczne** (o łącznej powierzchni 24,0 ha), umiejscowione w granicach miasta Tomaszów Mazowiecki (5 obiektów o powierzchni 4,3 ha) oraz gmin Inowłódz (3 obiekty o powierzchni 2,9 ha) i Tomaszów Mazowiecki (14 obiektów o powierzchni 16,8 ha)²⁰.

Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy w 2014 roku zarejestrowanych było łącznie 43 zabytki, z czego najwięcej na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki – 27, po 7 w gminach Inowłódz oraz Rzeczyca, natomiast w gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki znajdowały się 2

¹⁴ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹⁵ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹⁶ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹⁷ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹⁸ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

¹⁹ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

²⁰ Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Tomaszowskiego na lata 2012 – 2015

zabytki. Najwięcej (14) obiektów zabytkowych należy do zabudowy mieszkaniowej. Wszystkie one znajdują się na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki. 11 zabytków to obiekty sakralne, z czego 5 znajduje się w granicach gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki, 4 na terenie gminy Inowłódz, a po jednym w gminach Rzeczyca oraz gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki. Większość zabytków z tego rejonu pochodzi z XVIII lub XIX wieku.

Wśród wszystkich zabytków znajdujących się na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy na szczególną uwagę zasługują:

- **kościół p.w. św. Idziego** z XI – XII wieku (gmina Inowłódz), wybudowany według różnych relacji w 1082 lub 1138 roku, stając się tym samym jedną z najstarszych świątyń w Polsce.
- **zamek Kazimierza Wielkiego** (gmina Inowłódz), obronny zamek, powstały w latach 1356 – 1366, ufundowany przez Kazimierza Wielkiego. Zamek był lokalną siedzibą władz monarszych, a także pełnił funkcje ochrony komory celnej znajdującej się na brodzie pilickim leżącym na szlaku handlowym biegnącym z Lwowa przez Sandomierz do Torunia²¹.
- **Kościół p.w. św. Michała Archaniola w Inowłodzu**, zbudowany w 1520 roku w stylu późnogotyckim. Wewnątrz świątyni znajduje się neobarokowy ołtarz z obrazem Matki Boskiej Bolesnej, późnogotycka kamienna chrzcielnica z XVI wieku, relikwiarz gotycki ze szczątkami św. Idziego oraz drewniana suknia z obrazu Matki Boskiej Bolesnej.
- **XIX-wieczna synagoga** (gmina Inowłódz). Świątynie żydowskie należą do rzadkości w tym rejonie Polski, bowiem większość z nich została zburzona w czasie II Wojny Światowej przez wojska niemieckie. Podczas renowacji w latach 80-tych XX wieku w świątyni tej odkryto piękne XIX-wieczne freski oraz polichromię zawierającą wersety Tory²².
- **Pałac Ostrowskich** (gmina miejska Tomaszów Mazowiecki) wzniesiony w 1812 roku przez hrabiego Antoniego Ostrowskiego, założyciela miasta Tomaszów Mazowiecki. Pierwotnie stanowił on rezydencję mieszkalną rodziny Ostrowskich, obecnie jest to siedziba Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim²³.
- **Kościół ewangelicki Zbawiciela** (gmina miejska Tomaszów Mazowiecki) zbudowany w stylu neogotyckim według projektu Pawła Hosera, powstały w latach 1897 – 1902. Wewnątrz mieści się cenny obraz Wojciecha Gersona z 1900 roku, a także zabytkowe organy Braci Walter, witraże oraz ambona z baldachimem²⁴.
- **Ewangelicki kościół p.w. św. Trójcy** (gmina miejska Tomaszów Mazowiecki) stworzony na zlecenie Antoniego Ostrowskiego, powstał w latach 1823 – 1829. Jest najstarszym murowanym kościołem znajdującym się na terenie Tomaszowa Mazowieckiego. Wewnątrz znajdują się organy z 1841 roku. Obecnie ze względu na stan zniszczenia nie jest możliwy do zwiedzania²⁵.
- **Cmentarz Żydowski** (gmina miejska Tomaszów Mazowiecki) został założony w roku 1831 na terenach, które zostały podarowane ludności Żydowskiej przez hrabiego Antoniego

²¹ <http://www.gckinowlodz.naszgok.pl/zwiedzanie-zamku/historia-zamku-w-inowlodzu>

²² http://www.inowlodz.friko.pl/synagoga_zydowska2.html

²³ <http://lodzkie.travel/?kat=zabytki&sub=palace&id=30> oraz <http://tomaszowskakultura.pl/nasze-zabytki-a8/palac-ostrowskich-r58>

²⁴ <http://lodzkie.travel/?kat=swiatynie&sub=3&id=240>

²⁵ <http://tomaszowskakultura.pl/nasze-zabytki-a8/kosciol-ewangelicki-r66>

Ostrowskiego. W obrębie nekropolii znajduje się około 2 000 nagrobków oraz ruiny ohelu²⁶.

- **Młyn wodny** (gmina miejska Tomaszów Mazowiecki) z początków XX wieku, znajdujący się na terenie Skansenu Rzeki Pilicy.
- **Kościół p.w. św. Katarzyny w Rzeczy** powstał w latach 1889-1891 w stylu neogotyckim, na miejscu starego drewnianego kościoła. Inicjatorem budowy był ks. M. Skarżyński. W kościele znajdują się m.in. obrazy szkoły weneckiej zachowane z drewnianego kościoła, a także chrzcielnica z XVI wieku²⁷.
- **Figurka pamiątkowa z kapliczką** (gmina Rzeczyca) powstała w 1607 roku z okazji upamiętnienia bitwy z rokoszanami zebrzydowskimi pod Guzowem. Jest najstarszym zabytkiem na terenie gminy Rzeczyca. Znajduje się u podnóża parku podworskiego²⁸.
- **Park im. Ignacego Jana Paderewskiego** (gmina Rzeczyca) założony w połowie XVIII wieku, jest przykładem parku dworskiego, na terenie którego znajdował się niegdyś dwór, który w latach 60-tych został rozebrany²⁹.
- **kościół p.w. św. Anny i klasztor oo. Franciszkanów w Smardzewicach** (gmina Tomaszów Mazowiecki). Barokowa świątynia została wybudowana w latach 1683 – 1699, z inicjatywy biskupa warmińskiego, Jana Stanisława Zbąskiego. Ołtarz główny oraz organy pochodzą z roku 1700. Według legendy kościół powstał w miejscu, w którym jednemu z mieszkańców objawiła się św. Anna, Matka Najświętszej Maryi Panny.

Oprócz wymienionych powyżej walorów turystycznych (przyrodniczych i antropogenicznych), na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy znajduje się również wiele interesujących atrakcji turystycznych, w tym:

- **Tomaszowska Okrąglica** produkt turystyczny, który składa się z trzech zasobów, znajdujących się na terenie gminy miejskiej Tomaszów Mazowiecki, tworzony przez:
 - Skansen rzeki Pilicy;
 - Rezerwat Niebieskie Źródła;
 - Groty Nadgórzyckie.W 2012 roku Tomaszowska Okrąglica otrzymała wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny Województwa Łódzkiego. Doceniony został przede wszystkim fakt połączenia trzech różnych atrakcji regionalnych w jeden produkt.
- **Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach** powstał w latach 1934 – 1936. Na terenie ośrodka można podziwiać żubry, ale także dowiedzieć się o ich życiu i zwyczajach, uczestnicząc przy tym w specjalnej ścieżce edukacyjnej.
- **Bunkry w Konewce** powstały w 1939 roku, ze względu na fakt, iż Spała była ważną siedzibą dowodzenia wojsk niemieckich podczas II Wojny Światowej.
- **Zalew Sulejowski**, największa atrakcja turystyczno-rekreacyjna regionu. Zalew położony jest pomiędzy Sulejowem a Smardzewicami i należy do największych zbiorników wodnych centralnej Polski. Powstał w latach 1969 – 1973 poprzez spiętrzenie wód rzeki Pilicy za pomocą Zapory Smardzewickiej. Zalew ma powierzchnię 2 700 ha i długość około 17 km.

²⁶ <http://lodzkie.travel/?kat=zabytki&sub=cmentarze&id=112>

²⁷ <http://rzeczyca.pl/gsi/images/folder%20Gminy%20rzeczyca.pdf>

²⁸ <http://rzeczyca.pl/gsi/images/folder%20Gminy%20rzeczyca.pdf>

²⁹ <http://rzeczyca.pl/gsi/images/folder%20Gminy%20rzeczyca.pdf>

- **Miejscowość Spała** to osada znajdująca się na terenie powiatu tomaszowskiego, w gminie Inowódz. Znana przede wszystkim jako rezydencja carów rosyjskich i miejsce wypoczynkowe prezydentów Polski Międzywojennej, gdzie odbywały się słynne polowania oraz z Centralnego Ośrodka Sportu – Ośrodka Przygotowań Olimpijskich.

W Spale organizowane są 3 bardzo ważne cykliczne imprezy o zasięgu ponadregionalnym (opisane szerzej w rozdziale poświęconym kulturze):

- Dożynki Prezydenckie,
- Spalski Jarmark Antyków i Rękodzieła Ludowego,
- Hubertus Spalski³⁰.

Przez teren Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy przebiega wiele różnorodnych szlaków turystycznych (znakowane szlaki turystyczne, szlaki kulturowe oraz szlaki tematyczne). Do najważniejszych szlaków turystycznych zaliczyć należy:

- **Szlak zielony** (ok. 57 km) rozpoczyna się w mieście Tomaszów Mazowiecki, a kończy w Lubocy.
- **Szlak czerwony – partyzancki im. mjr Henryka Dobrzańskiego** (ok. 268 km) stworzony na cześć żołnierzy oraz partyzantów polskich. Szlak rozpoczyna się w miejscowości Szydłowiec i kończy w Radomsku, a więc poza granicami Partnerstwa, jednakże około 30 km przebiega przez tereny Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, w tym przez Tomaszów Mazowiecki, Spałę, Teofilów, Inowódz.
- **Szlak niebieski im. Prezydenta Profesora Ignacego Mościckiego** (ok. 21,5 km) podkreśla walory przyrodnicze Puszczy Nadpilickiej. Bierze swój początek w miejscowości Spała, a kończąc się w Tomaszowie Mazowieckim.
- **Szlak niebieski zwany szlakiem rzeki Pilicy** (ok. 121 km), dostępny zarówno dla wycieczek pieszych, jak i rowerowych. Rozpoczyna się w Piotrkowie Trybunalskim, a kończy w miejscowości Krzętów.
- **Szlak żółty zwany szlakiem carskich łowów** (ok. 30 km), upamiętniający pobyt cara Aleksandra III. Rozpoczyna się w Smardzewicach, a kończy w Rzeczy.
- **Szlak czarny zwany szlakiem cudownych obrazów** (ok. 36 km), wiedzie starymi trasami pielgrzymkowymi z Poświętnego. Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy prowadzi do Klasztoru oo. Franciszkanów w Smardzewicach³¹.
- **Szlak zielony zwany traktem przez Puszcę Pilicką** (ok. 40 km). Trasa rozpoczyna się w gminie Poświętne i prowadzi przez Puszcę Pilicką.
- **Szlak czerwony zwany drogą do żubrów** (ok. 20 km). Trasa prowadzi ze Smardzewic do Inowódza przez Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach³².
- **Szlak rowerowy niebieski im. Juliana Tuwima** (ok. 43 km) jest upamiętnieniem miejscowości, w których swoje wakacje spędzał znany poeta. Szlak prowadzi z Tomaszowa Mazowieckiego do Zakościela.
- **Szlak rowerowy zielony im. Zygmunta Goliata** (ok. 70 km). Trasa prowadzi dookoła Zalewu Sulejowskiego, w tym m.in. przez Tomaszów Mazowiecki oraz Smardzewice.

Prze teren Obszaru Funkcjonalnego przebiega także:

³⁰ <http://www.spala.pl/zwiedzanie/>

³¹ http://www.lodzkie.pl/files/turystyka/mapy/l_140_153_ok.pdf

³² http://www.lodzkie.pl/files/turystyka/mapy/l_140_153_ok.pdf

- szlak kulturowy - **Szlak Romański** jest częścią europejskiego szlaku turystycznego. łączy miejscowości, na terenie których znajdują się zabytki architektury średniowiecznej. Na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy położony jest kościół p.w. św. Idziego w Inowłodzu, który należy właśnie do zabytków należących do tego szlaku³³ oraz
- szlaki tematyczne tj. **Łódzki Szlak Konny, Kulinarne szlaki województwa łódzkiego, Szlak kajakowy na rzece Pilicy.**

W 2013 roku w granicach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zlokalizowanych było łącznie 30 turystycznych obiektów noclegowych, z czego po 9 zlokalizowanych było na terenie gmin miejskiej Tomaszów Mazowiecki i gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki. Najwięcej obiektów zbiorowego zakwaterowania posiadała gmina Inowłódz (12), natomiast w gminie Rzeczyca, nie odnotowano istnienia żadnego obiektu noclegowego [BDL GUS 2014]. Jednakże należy wspomnieć, że poza wymienionymi obiektami noclegowymi na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy zaczynają pojawiać się także obiekty agroturystyczne. 14 z nich znajduje się w gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki, 7 w gminie Inowłódz oraz po jednym w gminie miejskiej Tomaszów Mazowiecki i gminie Rzeczyca.

W 2013 roku z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania, zlokalizowanych w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, skorzystało w sumie 93 582 turystów, którzy stanowili aż 98,1% ogółu osób korzystających z noclegów na terenie powiatu tomaszowskiego. Przeważająca część ruchu turystycznego na badanym obszarze koncentruje się w mieście Tomaszowie Mazowieckim (Tomaszowska Okrąglica) oraz w gminie Inowłódz (Spała).

Począwszy od 2008 roku, obserwowany jest systematyczny spadek liczby turystów, który przybrał na sile zwłaszcza po 2010 roku (ryc. 36). Na przestrzeni okresu obejmującego lata 2007 – 2013, liczba turystów korzystających z noclegów w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy zmniejszyła się o 27 455 osób (z 121 037), czyli o 22,7%. W tym samym czasie zarówno w Polsce, jak i w województwie łódzkim nastąpił widoczny wzrost liczby turystów – odpowiednio o 23,5% oraz 38,0%.

Pomimo widocznego spadku liczby turystów, jaki miał miejsce w latach 2007 – 2013, Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy w dalszym ciągu odznacza się ponadprzeciętną koncentracją ruchu turystycznego, zarówno w skali kraju, jak i województwa łódzkiego. W 2013 roku na każdy 1000 ludności Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy przypadało 1110 turystów korzystających z noclegów. Tym samym wartość rozpatrywanego wskaźnika, w przypadku Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy, kształtowała się wyraźnie powyżej średniej dla Polski (608) oraz województwa łódzkiego (448). Jednocześnie pod względem badanej cechy Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy prezentuje się również niezwykle korzystanie na tle subregionu piotrkowskiego (458) oraz powiatu tomaszowskiego (796). Warto podkreślić, iż wśród gmin tworzących Partnerstwo, największą koncentracją ruchu turystycznego charakteryzuje się gmina Inowłódz, gdzie w 2013 roku na każdy 1000 mieszkańców przypadało aż 14 519 turystów korzystających z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania położonych w jej granicach administracyjnych [BDL GUS 2014].

³³ <http://www.lodzkie.pl/turystyka/szlaki-turystyczne/europejskie-szlaki-kulturowe>

Z badań ankietowych przeprowadzonych na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy wynika, iż głównym celem wizyty turystycznej jest zwiedzanie atrakcji (55% wskazań), następnie wyjazd związany z urlopem (15%) a także chęć skorzystania z aktywnego wypoczynku (14%).

Najbardziej interesującymi miejscami dla turystów są Rezerwat Niebieskie Źródła (51%), następnie zabytkowy skansen (37%) oraz groty Nagórzyckie (31%). Najmniej atrakcyjne dla turystów okazały się park linowy (3%), szaniec Hubala (2%) oraz synagoga żydowska w Inowłodzu (1%).

53 % badanych odpowiedziało, iż przyjechało na teren powiatu na kilka godzin (jeden dzień bez noclegu). Osób, które zadeklarowały dłuższy pobyt było 47% z czego najwięcej zostało na dwa dni/ weekend (20%). Dodatkowo osoby te, najczęściej zatrzymywały się w hotelu (35%).

Osoby, które deklarowały jednodniowy pobyt w powiecie, najczęściej wskazywały, że powodem dla którego miałyby tu zostać dłużej są dodatkowe atrakcje oraz lepsza i tańsza baza noclegowa.

Zaraz po nich stosunkowo wysokie oceny otrzymywał aspekt związany z atmosferą regionu, życzliwością i gościnnością mieszkańców (średnia ocen 4,66).

Stosunkowo najniższą średnią oceną z pośród wszystkich analizowanych obszarów oferty charakteryzuje się baza noclegowa, a zaraz po niej baza gastronomiczna (średnie ocen kolejno 3,83 i 3,86), co potwierdzają wyniki badania fokusowego.

Osoby, które najniżej oceniły bazę noclegową i gastronomiczną oferty turystycznej powiatu (wskazały odpowiedź 1 - bardzo słaba jakość i 2 - słaba jakość) to osoby, które odnośnie ich sytuacji materialnej deklarują, że starcza im na wszystkie wydatki (kolejno 74% i 56%).

Do najczęściej wskazywanych słabych stron oferty turystycznej należą: słaba reklama obiektów, brak informacji o atrakcjach oraz słabe oznakowania (36%). Badani wskazywali również na słabość komunikacji, dojazdu do obiektów, ścieżek rowerowych (11%) oraz na dużo niezagospodarowanego terenu (8%).

Typowego turystę odwiedzającego powiat tomaszowski charakteryzują następujące cechy: jest to aktywny zawodowo o dobrej sytuacji materialnej mieszkańców województwa łódzkiego, który na teren powiatu przyjechał samochodem wraz z rodziną, którego jest to pierwsza wizyta w powiecie, informacje na temat oferty turystycznej powiatu czerpał z Internetu, za największą atrakcję uważa Skansen Rzeki Pilicy, średnio powyżej 4 oceniający poszczególne aspekty oferty turystycznej, który za jej najsłabsze strony uważa słabą reklamę, brak informacji o atrakcjach i słabe oznakowania oraz który planuje ponownie odwiedzić ziemię tomaszowską.

Kondycja finansowa jednostek samorządu terytorialnego

Gminy tworzące Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy charakteryzują się wyraźnym zróżnicowaniem skali (rozmiarów) budżetów samorządowych. Najwyższym poziomem samodzielności finansowej spośród wszystkich gmin Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy odznacza się gmina Inowódz, gdzie w 2012 roku dochody własne stanowiły 62,2% ogólnych wpływów budżetowych. Wysokim stopniem samodzielności finansowej na tle kraju charakteryzuje się także gmina miejska Tomaszów Mazowiecki (54,1%).

Najniższym udziałem dochodów własnych w całkowitych wpływach budżetowych cechuje się gmina Rzeszyca (28,2%). Pozostałe 71,8% dochodów pochodziło z transferów z budżetu państwa,

w szczególności zaś z subwencji ogólnej. Również w gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki udział dochodów własnych kształtuje się na poziomie poniżej 50%.

Tabela 6. Dochody budżetowe ogółem, wydatki budżetowe ogółem i saldo budżetowe według gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy w 2012 roku [w tys. PLN]

L.p.	Jednostka terytorialna	Dochody budżetowe	Wydatki budżetowe	Saldo budżetowe
1	Tomaszów Mazowiecki (m)	168 009,3	171 582,2	-3 572,9
2	Tomaszów Mazowiecki (w)	27 867,7	28 758,3	-890,6
3	Inowódz (w)	13 202,1	15 178,1	-1 976,0
4	Rzeczyca (w)	15 842,5	15 172,0	670,5

Uwagi: m – gmina miejska, w – gmina wiejska

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych BDL GUS 2014

W strukturze wydatków budżetowych gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy, w 2012 roku wyraźnie dominowały wydatki na zadania z zakresu oświaty i wychowania. Udział wydatków na działania związane z edukacją w przypadku niemalże wszystkich badanych gmin (nie licząc gminy Inowódz) był wyższy niż przeciętnie w Polsce (33,3%) oraz województwie łódzkim (32,7%). Gminy Partnerstwa, nie licząc gminy Inowódz, cechują się zdecydowanie wyższym odsetkiem wydatków budżetowych na działania związane z pomocą społeczną w porównaniu ze średnią dla wszystkich gmin w kraju (13,6%) i województwie łódzkim (14,6%). W przypadku wszystkich gmin Partnerstwa odsetek nakładów na zadania z zakresu transportu i łączności jest niższy w porównaniu ze średnią dla Polski (14,5%) i województwa łódzkiego (12,1%).

Jedyną gminą Partnerstwa, jaka w 2012 roku, poniosła wydatki na turystykę, było miasto Tomaszów Mazowiecki. Z drugiej jednak strony należy zauważyć, iż wydatki związane z ochroną i renowacją zabytków, które są także atrakcjami turystycznymi, mogą być finansowane z pozycji budżetowej związanej z kulturą i ochroną dziedzictwa narodowego. W tym przypadku warto zwrócić uwagę na gminę Inowódz, której 28,4% wydatków budżetowych w 2012 roku zostało poniesionych właśnie na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego. W dużej mierze było to związane z renowacją Zamku Kazimierza Wielkiego w Inowodzu. W pozostałych gminach Obszaru Funkcjonalnego wydatki na ten dział wynosiły w granicach 2,6% - 5,1%, oscylując wokół średniej dla Polski (3,8%) [BDL GUS 2014].

Rozpatrując strukturę wydatków budżetowych gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy należy zwrócić uwagę, iż znaczną większość nakładów finansowych stanowią środki przeznaczone na realizację zadań o charakterze społecznym (przede wszystkim oświata i wychowanie, a także pomoc społeczna). Konieczność ponoszenia relatywnie dużych nakładów na zadania społeczne bez wątpienia ogranicza możliwość podejmowania innych zadań, w tym przede wszystkim realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych z zakresu infrastruktury technicznej (drogowej i komunalnej).

Analiza SWOT Obszaru Funkcjonalnego

Poniżej zaprezentowano wyniki analizy SWOT dla Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Analiza została dokonana przy wykorzystaniu wyników badań i analiz wykonanych w ramach projektu. Propozycje wskazań silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń zostały zagregowane do czterech głównych obszarów:

- Gospodarka, rynek pracy, edukacja;
- Turystyka i rekreacja;
- Transport i komunikacja;
- Sfera społeczna.

Gospodarka, rynek pracy, edukacja	
Silne strony	Słabe strony
- występowanie licznych złóż surowców naturalnych, zwłaszcza surowców skalnych (m.in. surowce szklarskie, surowce ilaste ceramiki budowlanej, piaski formierskie, kruszywa naturalne, kamienie drogowe i budowlane); - wielokierunkowa specjalizacja lokalnej gospodarki, wynikająca z koncentracji poszczególnych branż na terenie Partnerstwa (4 główne filary gospodarki: przemysł ceramiczno-budowlany, przemysł drzewno-meblarski, przemysł chemiczny oraz przetwórstwo rolno-spożywcze; dodatkowo także: przemysł włókienniczy i odzieżowy, budownictwo, przemysł metalowy oraz gospodarka leśna); - położenie gmin tworzących Partnerstwo w granicach Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowiecki (obszar o największej w skali województwa łódzkiego koncentracji przemysłu materiałów budowlanych, którego podstawą jest miejscowa baza surowcowa), - funkcjonowanie na terenie Partnerstwa podstrefy Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej - niższy niż przeciętnie w kraju odsetek osób młodych (16,1%), a także osób z wykształceniem wyższym (9,7%) w strukturze bezrobotnych na terenie powiatu; - niższy niż w województwie łódzkim (21,3%)	- mała ilość podmiotów gospodarczych z siedzibą znajdującą się na terenie Partnerstwa, który uwidacznia się przede wszystkim na terenach gmin wiejskich; - niewielka liczba przedsiębiorstw planująca rozwój technologiczny swoich firm; - niski poziom przedsiębiorczości mieszkańców, obserwowany zwłaszcza na obszarach wiejskich (nie licząc gminy wiejskiej Tomaszów Mazowiecki); - ujemne saldo dojazdów do pracy (zarówno w skali całego Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, jak również w przypadku poszczególnych gmin wchodzących w skład Partnerstwa); - niedopasowanie kompetencji potencjalnych pracowników do oczekiwań pracodawców, w tym problem z pozyskaniem pracowników o specjalistycznych kompetencjach, takich jak np. posiadanie prawa jazdy kat. D lub umiejętności naprawy autokarów, której nie można zdobyć w żadnej z lokalnych szkół zawodowych; - niewystarczająca kooperacja na linii pracodawcy – szkoły zawodowe; - niskie zainteresowanie nowo otwartymi kierunkami dedykowanymi lokalnemu rynku pracy przez absolwentów szkół gimnazjalnych; - wysoka skala problemu bezrobocia na terenie gmin Partnerstwa (11,8%),

**STRATEGIA ROZWOJU
OBSZARU FUNKcjONALNEGO DOLINA RZeki PILICY**

i w kraju (19,9%) odsetek osób długotrwale bezrobotnych (14,0%) – pozostających bez pracy dłużej niż 24 miesiące; – zróżnicowana oferta edukacyjna na poziomie ponadgimnazjalnym; – dostępność do usług edukacyjnych w zakresie szkolnictwa wyższego – funkcjonowanie na obszarze powiatu oddziałów zamiejscowych oraz filii uczelni wyższych (filia Uniwersytetu Łódzkiego w Tomaszowie Mazowieckim, Zamiejscowy Ośrodek Dydaktyczny Politechniki Radomskiej w Tomaszowie Mazowieckim, Wydział Zamiejscowy Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim funkcjonujący w granicach Tomaszowa Mazowieckiego) – pozytywne oceny oferty edukacyjnej znajdującej się na terenie Partnerstwa przez jego mieszkańców;	w szczególności z mieście Tomaszów Mazowiecki (12,2%) oraz gminie Inowódz (13,2%). – wysoka skala problemu bezrobocia wśród osób charakteryzujących się niskim poziomem wykształcenia (58,1%). – Wysoka skala problemu bezrobocia wśród osób w wieku 25-34 lata (27,1%);
Szanse	Zagrożenia
– wzrost popularności szkolnictwa zawodowego i technicznego szczególnie w odniesieniu do kluczowych branż gospodarczych OF; – poprawa jakości i dostosowanie infrastruktury kształcenia do potrzeb rynku pracy i lokalnych przedsiębiorstw; – poprawa współpracy między sektorem biznesu, samorządami instytucjami otoczenia biznesu oraz jednostkami naukowymi (uczelnie wyższe); – możliwość tworzenia klastrów; – zewnętrzne środki finansowe dostępne na rozwój miejskich obszarów funkcjonalnych; – wykorzystanie mechanizmów partnerstwa publiczno-prywatnego dla rozwoju ważnych inwestycji gospodarczych; – wykorzystanie potencjałów do rozwoju nowych branż gospodarki (transport, logistyka, srebrna gospodarka). – Dostęp do rynków międzynarodowych;	– lokalizacja Obszaru Funkcjonalnego pomiędzy dwiema silnie oddziałującymi i rozwijającymi się metropoliami – warszawska i łódzka; – odpływ młodych, aktywnych mieszkańców OF w kierunku dwóch pobliskich metropolii – warszawska i łódzka;

Turystyka i rekreacja	
Silne strony	Słabe strony
– znaczący potencjał przyrodniczy związany z: zasobami wodnymi (rzeka Pilica, Zalew Sulejowski), obszarami leśnymi (wysoka lesistość - 36,9%); licznymi obszarami chronionymi (8 rezerwatów, 2 parki krajobrazowe, obszary Natura 2000); – liczne walory kulturowe w czterech głównych kategoriach dziedzictwa kulturowego: obiekty przemysłowe z zakresu przemysłu włókienniczego i odzieżowego, obiekty historyczno-militarne z okresu II wojny światowej (np. zespół bunkrów), zespoły rezydencjonalno-parkowe; – liczne obiekty zabytkowe (96) i obiekty objęte ochroną konserwatorską, łącznie ponad 300 m.in. Kościół p.w. św. Idziego i ruiny zamku gotyckiego w Inowłodzu, Zespół pałacowy Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim, Zespół klasztorny franciszkanów w Smardzewicach, Park pałacowy przy pałacu prezydenta Rzeczypospolitej Polski w Spale; – markowe produkty turystyczne certyfikowane przez Polską Organizację Turystyczną: Spalski Jarmark Antyków, Skansen Rzeki Pilicy, Trasa Turystyczna Bunkier w Konewce; oraz inne produkty turystyczne np. Tomaszowska Okręglica (rezerwat Niebieskie Źródła, Groty Nagórzyckie, Skansen Rzeki Pilicy); – rozbudowana sieć szlaków turystycznych: pieszych (8), ścieżek rowerowych (9), kajakowych, szlaków tematycznych kulturowych np. Szlak Romański, Szlak Grunwaldzki; – rozpoznawalne w regionie imprezy jak np. Dożynki Prezydenckie w Spale, Hubertus Spalski; – dobrze rozwinięta baza noclegowa z zapleczem konferencyjnym i rekreacyjnym – szczególnie na terenie miasta Tomaszów Mazowiecki i w miejscowości Spała; – infrastruktura sportowa i rekreacyjna dla sportów wodnych nad Zalewem	– brak spójnego i wyrazistego wizerunku i marki terytorialnej; brak wyróżniającego, rozpoznawalnego w skali kraju produktu turystycznego; – brak wspólnej, zintegrowanej informacji turystycznej dostępnej w kluczowych miejscach turystycznych OF, czynnej również w weekendy oraz dostępnej w mediach internetowych; – brak spójnego systemu oznakowania turystycznego Doliny Rzeki Pilicy (ścieżki, atrakcje); – słaba jakość bazy turystycznej poza gminami Tomaszów Mazowiecki i Inowódz; – rozproszenie dostępnej oferty turystycznej (brak powiązań, pakietów produktowych pozwalających na łatwe zagospodarowanie czasu podczas dłuższych pobytów na terenie OF); – niewykorzystany potencjał w zakresie usług gastronomicznych w gospodarstwach agroturystycznych (w większości brak usługi żywieniowej, brak możliwości uczestnictwa w warsztatach tematycznych, np. kulinarnych, rękodzielniczych); – niezadowalający stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych bądź ich nieudostępnianie dla turystów; – niska świadomość mieszkańców nt. możliwości zarobkowania w turystyce oraz znaczenia tej branży dla rozwoju OF; – brak nadrzędnej struktury organizacyjnej w formie klastra turystycznego lub innego partnerstwa terytorialnego zrzeszającego podmioty sektora publicznego, prywatnego i społecznego działające w obszarze turystyki i rekreacji;

**STRATEGIA ROZWOJU
OBSZARU FUNKCJONALNEGO DOLINA RZĘKI PILICY**

Sulejowskim i rzeką Pilicą; – doświadczenie i dobre praktyki lokalnych podmiotów w zakresie tworzenia produktów turystycznych przy wsparciu funduszy unijnych np. projekt „Tomaszowska Okrąglica” – wsparcie promocji i działań marketingowych tomaszowskiego produktu turystycznego”; – pasjonaci oraz aktywne organizacje społeczne działające w sferze lokalnej turystyki; – zachowane tradycje ludowe i folklorystyczne podregionu kulturowego piotrkowskiego, rawskiego i opoczyńskiego kultywowane przez liczne zespoły folklorystyczne m.in. Smardzewianie, Ciebłowianie;	
Szanse	Zagrożenia
– korzystne położenie w stosunku do aglomeracji miejskich tj. Łódź, Warszawa, Radom, Częstochowa generujących duży ruch turystyczny dla województwa łódzkiego; – korzystne położenie geograficzne względem innych, atrakcyjnych turystycznie miejscowości w sąsiednich powiatach: Sulejów, Wolbórz, Stuzianna-Poświętne; – dobra dostępność komunikacyjna obszaru: rozbudowa sieci autostrad (A1 – odcinek Stryków-Tuszyn) i dróg krajowych szybkiego ruchu (S8); planowana rozbudowa Portu Lotniczego w Łodzi; planowane utworzenie drogi ekspresowej S74; – wzrost zainteresowania turystów aktywnym wypoczynkiem połączonym z rekreacją i uprawianiem sportów; – zmiana w podejściu do budowania produktów i oczekiwań turysty – model turystyki 3E (entertainment, education, excitement); – bogacenie się społeczeństwa co przekłada się na częstsze wyjazdy, kilka razy do roku oraz wyjazdy weekendowe; – możliwość pozyskania środków zewnętrznych na rozwój turystyki.	– tworzenie i rozwój konkurencyjnych regionów turystycznych opartych na podobnych walorach przyrodniczych (obszary leśne, zasoby wodne) i turystyce aktywnej (m.in. spływy kajakowe) np. rzeka Nida, Warta; – potencjalne zagrożenie powodziowe na rzece Pilicy; – postępujące procesy depopulacyjne w województwie łódzkim i odpływ młodych, wykształconych osób; – obostrzenia w inwestycjach wynikające z położenia w zasięgu obszarów Natura 2000; – masowy, niekontrolowany napływ turystów;

– Wskazanie obszaru Doliny Rzeki Pilicy jako Obszaru Strategicznej Interwencji w Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020;	
--	--

Transport i komunikacja	
Silne strony	Słabe strony
– atrakcyjna lokalizacja względem układu dróg wysokiej klasy S i A, droga ekspresowa S8 poprzez trzy węzły, autostrady A1 i A2 poprzez drogę ekspresową S8 i DK 1; – dobrze rozwinięta sieć dróg powiatowych na terenie Obszaru Funkcjonalnego; – lokalizacja największych przedsiębiorstw na obrzeżach miasta w sąsiedztwie węzłów drogi ekspresowej; – występowanie ścieżek rowerowych na terenie Obszaru Funkcjonalnego oraz świadomość potencjału rozwojowego związanego z transportem rowerowym (alternatywny środek transportu); – udział ruchu rowerowego na poziomie 2,6% na terenie miasta oraz 11,9% i 21,5% w rejonie miejsc turystycznych; – dostępność komunikacji kolejowej dla transportu towarów poprzez stację kolejową Tomaszów Mazowiecki i bocznice;	– niewystarczająca liczba połączeń komunikacji miejskiej z Tomaszowa Mazowieckiego do pozostałych miejscowości leżących na terenie OF, szczególnie do atrakcyjnych turystycznie miejscowości podmiejskich; – słaba dostępność zewnętrzna powiatu tomaszowskiego i OF w zakresie transportu publicznego w kierunku Warszawy, Poznania, konurbacji górnośląskiej i Krakowa; – ruch ciężarowy prowadzony przez centrum miasta i Dolinę Rzeki Pilicy wywołany niekorzystną lokalizacją dróg wysokiej klasy i zakładów przemysłowych w stosunku do złóż piasków; – brak obwodnicy po wschodniej stronie miasta Tomaszów Mazowiecki; – stan techniczny dróg, ulic, chodników i poboczy dróg niższych klas (powiatowych i gminnych); – degradacja stanu technicznego dróg wywołana ruchem ciężkim w centrum miasta; – występujące ograniczenia tonażowe oraz zły stan techniczny obiektów mostowych; – brak rozwiniętej infrastruktury rowerowej w północnej i zachodniej części miasta – brak ciągłości sieci ścieżek rowerowych w gminach partnerstwa: Tomaszów Mazowiecki, Inowódz i Rzeszyca; – niska dostępność oraz niedostateczna ilość miejsc parkingowych do obsługi ważnych atrakcji turystycznych OF jak np. Jarmark Spalski, rejon Zalewu Sulejowskiego; – słabe wykorzystanie sieci kolejowej do przewozu pasażerów oraz transportu

	towarów;
Szanse	Zagrożenia
– uzyskanie środków finansowych z funduszy Unii Europejskiej na dofinansowanie inwestycji w zakresie rozbudowy infrastruktury transportowej, – planowane działania w zakresie rozbudowy Portu Lotniczego w Łodzi; – planowane utworzenie drogi ekspresowej S74 łączącej Łódź z Kielcami wiodącej przez Tomaszów Mazowiecki; – rozwój systemu ścieżek dla rowerów; – inteligentne systemy transportowe – integracja i koordynacja różnych form transportu publicznego; – rozwój obszaru zgodny z koncepcją zrównoważonego rozwoju; – współpraca międzygminna w zakresie tworzenia spójnej, kompleksowej infrastruktury transportowej, – partycypacja inwestorów prywatnych w rozbudowie układu drogowego;	– opóźnienie, istotna zmiana trasy lub zaniechanie budowy drogi ekspresowej S74; – brak uzyskania zewnętrznych środków finansowych na dalszą poprawę stanu dróg; – duża konkurencja wśród JST ubiegających się o środki z Unii Europejskiej na rozwój infrastruktury transportowej; – wzrost kosztów rozwoju infrastruktury transportu publicznego m.in.: poprzez coraz bardziej rygorystyczne standardy emisyjności;

Sfera społeczna	
Silne strony	Słabe strony
– zapewniony dostęp do zróżnicowanych usług opieki zdrowotnej (przychodni lekarskich, aptek); – poprawa dostępności oraz jakości usług ochrony zdrowia i opieki medycznej w zakresie leczenia szpitalnego w powiecie – rozbudowa oraz modernizacja szpitala powiatowego (Tomaszowskiego Centrum Zdrowia Sp. z o.o.) przy wsparciu ze strony środków funduszy europejskich w ramach realizacji polityki spójności Unii Europejskiej w latach 2004 – 2013 (utworzenie Szpitalnego Oddziału Ratunkowego, zakup ambulansów wraz z niezbędnym wyposażeniem, utworzenie centrum diagnostyki obrazowej, zakup sprzętu medycznego, modernizacja systemu energetycznego, przyciągnięcie prywatnego podmiotu Centrum Kardiologii Allenort);	– niska jakość kapitału ludzkiego; – systematycznie postępujący proces depopulacji Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (tj. bezwzględny spadek liczby mieszkańców); – niekorzystne trendy demograficzne: stale utrzymujący się ujemny przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji – systematycznie postępujący proces starzenia się ludności – wzrost odsetka mieszkańców w wieku poprodukcyjnym (z 17,2% w 2004 roku do 20,7% w 2013 roku) przy jednoczesnym spadku udziału mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym (z 19,1% w 2004 roku do 17,7% w 2013 roku); – systematyczny spadek liczby zawieranych małżeństw;

**STRATEGIA ROZWOJU
OBSZARU FUNKCJONALNEGO DOLINA RZECI PILICY**

- Funkcjonowanie w ramach Tomaszowskiego Centrum Zdrowia Centrum Kardiologii Allenort a także Centrum Diagnostyki i Terapii Onkologicznej (najnowocześniejszy sprzęt do terapii radiologicznej); - bogactwo oraz zróżnicowanie dziedzictwa kulturowego, materialnego (liczne obiekty zabytkowe), i duchowego (liczne imprezy o charakterze kulturowym, kultywowanie miejscowych tradycji i obrzędów) - funkcjonowanie na terenie Partnerstwa wielu zespołów folklorystycznych oraz kół gospodyń wiejskich nagradzanych w różnego rodzaju konkursach; - zróżnicowana oferta usług kulturalnych (funkcjonowanie licznych instytucji kultury świadczących szeroki zakres usług kulturalnych); - działania samorządu powiatu wspierające aktywność kulturalną mieszkańców, zwłaszcza w zakresie zachowania i kultywowania kultury ludowej oraz lokalnych tradycji i obrzędów – organizacja licznych imprez i konkursów powiatowych służących ochronie oraz promocji lokalnego dziedzictwa kulturowego (np. Powiatowy Przegląd Strażackich Orkiestr Dętych, Powiatowe Święto Ziemniaka w Inowłodzu, Powiatowe Sobórki w Smardzewicach, Powiatowy Konkurs Darcia Pierza w Rzeszycy); - postrzeganie gmin Partnerstwa przez ich mieszkańców jako dobrych miejsc do mieszkania i planowania przyszłości; - cisza, spokój oraz walory przyrodnicze jako największe zalety miejscowości znajdujących się na terenie gmin Partnerstwa.	- niedostatek infrastruktury opieki nad dziećmi do lat 3 w gminach: Tomaszów Mazowiecki, Inowłódz, Rzeszyca; - niski poziom czytelnictwa wśród mieszkańców (niewielka liczba czytelników bibliotek na 1000 mieszkańców); - wysoka skala różnorodnych problemów społecznych, duża liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej oraz zasiłków rodzinnych; - względnie niski poziom warunków mieszkaniowych (niższa niż przeciętnie w kraju średnia powierzchnia użytkowa jednego mieszkania, niższa niż przeciętnie w kraju powierzchnia użytkowa mieszkań w przeliczeniu na jedną osobę oraz względnie niski odsetek mieszkań wyposażonych w wybrane instalacje techniczno-sanitarne na obszarach wiejskich); - postrzeganie gmin Partnerstwa przez jego mieszkańców jako nieatrakcyjnych miejsc do pracy; - systematycznie słabnące natężenie budownictwa mieszkaniowego; - niedostateczny poziom rozwoju infrastruktury technicznej (zwłaszcza zaś infrastruktury kanalizacyjnej i systemu oczyszczania ścieków bytowo-gospodarczych), a także bardzo niski odsetek ludności obsługiwanej przez oczyszczalnie ścieków); - nieporządek panujący na ulicach i drogach miejscowości; - niska ocena stopnia atrakcyjności oferty kulturalnej i rozrywkowej wśród mieszkańców gminy Rzeszyca i miasta Tomaszów Mazowiecki.
Szanse	Zagrożenia
- bliskość dużych ośrodków miejskich (Warszawa, Łódź), w których koszty życia są wyższe, co sprawia, że teren Partnerstwa jest konkurencyjny; - możliwość wykorzystania potencjału	- proces depopulacji województwa łódzkiego oraz postępujące starzenie się mieszkańców; - niż demograficzny; - wysoka konkurencyjność dużych

osób starszych w przekazywaniu tradycji i budowaniu tożsamości regionalnej; – wykorzystanie środków pochodzących z Unii Europejskiej UE na podnoszenie jakości i atrakcyjności szkół, rozbudowę instytucji kultury, projekty aktywizacji zawodowej i społecznej grup defaworyzowanych;	ośrodków metropolitalnych: Łodzi oraz Warszawy, widoczna w odpływie kapitału ludzkiego; – dojazdy do szkół i przedszkoli poza miejscem zamieszkania – dzieci uczą się w miejscach gdzie rodzice pracują;
---	---

Analiza możliwości rozwoju Obszaru Funkcjonalnego, w tym zwiększenia jego terytorium

Analizując informacje z dostępnych danych oraz z przeprowadzonych badań ujawniło się kilka kluczowych problemów dla Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, które zostaną opisane poniżej w podziale na bloki tematyczne: gospodarka, rynek pracy i szkolnictwo; sfera społeczna, komunikacja i transport oraz turystyka.

SFERA GOSPODARKI, RYNKU PRACY I SZKOLNICTWO:

Gospodarka jest jedną z najważniejszych elementów życia społecznego, generując miejsca pracy przyczynia się bowiem do warunków życia na danym obszarze. Dobrze rozwinięta gospodarka jest zatem elementem przyciągania ludności na dane terytorium. Na Obszarze Funkcjonalnym Dolina Rzeki Pilicy zdiagnozowano kilka problemów w tym obszarze. Przede wszystkim, jak wynika z danych statystycznych, teren ten charakteryzuje się niskim poziomem przedsiębiorczości, liczonym na podstawie liczby funkcjonujących podmiotów gospodarczych, ale także liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (w obu przypadkach Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy wypada wyraźnie poniżej średniej dla Polski oraz województwa łódzkiego).

Dodatkowo podkreślane jest, iż obszar Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy w oczach przedsiębiorców nie jest najlepszym miejscem do prowadzenia inwestycji. Wskazują oni przede wszystkim na brak terenów inwestycyjnych. Dodatkowo część przedsiębiorców uważa, że dobrym pomysłem było prowadzenie spotkań władz z przedsiębiorcami czy biznes klubu, które dawały możliwość zapoznania się z planami inwestycyjnymi jednostek samorządu terytorialnego, a które obecnie nie istnieją. Z drugiej jednak strony należy podkreślić, że przedsiębiorcy w dużej mierze pozytywnie oceniają działalność urzędów, podkreślając brak zbędnej biurokracji, która mogła by utrudniać prowadzenie biznesu. Urzędnicy sprzyjają prowadzeniu działalności gospodarczej, w sposób partnerski traktują przedstawicieli świata biznesu, realizują swoje zadania wynikające z ustaw kompetencyjnych i procedur administracyjnych w terminach, dokładając do tego życzliwość i gotowość do pomocy postawę.

Jednym z podstawowych problemów, jakie uwiadamiają się w sferze rynku pracy jest niedopasowanie kompetencji potencjalnych pracowników do oczekiwań pracodawców. Wynika to przede wszystkim z braku porozumienia i przepływu informacji pomiędzy firmami działającymi na obszarze Partnerstwa, a szkołami ponadgimnazjalnymi.

Brak jest narzędzi monitoringu, które wskazywałyby trendy zachodzące na lokalnym rynku pracy. Z jednej strony więc brak jest kompleksowych narzędzi monitorujących losy absolwentów szkół ponadgimnazjalnych, które mogłyby pokazać, po których kierunkach najłatwiej jest znaleźć pracę, bądź też jakie kompetencje nabyte w szkole gimnazjalnej są najbardziej pożądane. Z drugiej strony brak jest także monitoringu lokalnego rynku pracy, który wskazywałby trendy i zapotrzebowanie na konkretne kierunki kształcenia, tak by po ukończeniu szkoły, można było znaleźć pracę.

Inną sprawą jest, że nawet rozpoznany problem niedopasowania szkolnictwa do rynku pracy nie może zostać przezwyciężony, gdyż nowo otwierane kierunki dedykowane konkretnym zapotrzebowaniom rynku pracy, spotykają się z brakiem zainteresowania ze strony młodych ludzi. Jest to wynik braku przygotowania młodzieży w wieku gimnazjalnym do podejmowania ważnych decyzji życiowych.

Wspomniane wyżej problemy przekładają się bezpośrednio na wysokie bezrobocie na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy oraz migracje młodych ludzi do większych ośrodków miejskich, w celu poszukiwania pracy zgodnej z ich wykształceniem, bądź przynoszącej im lepsze warunki finansowe.

SFERA SPOŁECZNA:

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy charakteryzuje się widocznymi problemami demograficznymi, z których wskazać należy przede wszystkim: emigrację młodych ludzi poza teren Partnerstwa oraz starzenie się społeczeństwa. Problem depopulacji uwiadamia się zarówno w statystykach (niekorzystna struktura ludności według grup ekonomicznych), jak również w opiniach młodych ludzi, którzy częściej deklarują chęć zmiany miejsca zamieszkania po ukończeniu szkoły. Na niekorzystne procesy demograficzne mają wpływ również wysokie bezrobocie oraz niedostatek infrastruktury centrowej w Mieście. Oferta spędzania wolnego czasu jest na terenie Partnerstwa mocno zróżnicowana, a bliskość dużych ośrodków miejskich takich jak Warszawa, Łódź czy nawet Piotrków Trybunalski, powoduje, że część mieszkańców woli korzystać z tamtejszej oferty.

Warto także zaznaczyć, że wśród słabych stron swojego miejsca zamieszkania niezależnie od gminy wszyscy mieszkańcy wskazywali na pierwszym miejscu bezrobocie, natomiast następnie problem z infrastrukturą drogową i komunikacją zbiorową. Ponadto pojawiały się również, w zależności od gmin, problemy związane z nieporządkiem i brakiem infrastruktury kanalizacyjnej (gmina Inowódz i Rzeczyca oraz w mniejszym stopniu gmina Tomaszów Mazowiecki) oraz słabą ofertę kulturalną (gmina Rzeczyca).

Brak infrastruktury kanalizacyjnej jest jednym z podstawowych problemów obszaru, który ma negatywny wpływ zarówno na warunki życia mieszkańców, a także na środowisko przyrodnicze.

TRANSPORT I KOMUNIKACJA:

Jednym z problemów Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, na który wskazywali mieszkańcy jest brak dostatecznie rozwiniętych powiązań komunikacyjnych (ilości i częstotliwości kursów komunikacji zbiorowej) pomiędzy poszczególnymi gminami. Jeśli chcemy mówić o istnieniu

Obszaru Funkcjonalnego konieczne jest zapewnienie dostępności komunikacyjnej wewnątrz jego obszaru, która będzie mieć kluczowe znaczenie zarówno dla mieszkańców, jak i osób z zewnątrz.

Duże znaczenie ma również infrastruktura transportowa, w tym ścieżki rowerowe, chodniki oraz drogi. Obecnie brak jest ciągłości szlaków pieszych i rowerowych, co utrudnia sprawne i bezpieczne przemieszczanie się po obszarze Partnerstwa innymi środkami transportu niż samochodami.

Znaczącym problemem, który ujawnił się podczas tworzenia diagnozy jest także ruch tranzytowy przebiegający przez stolicę Obszaru Funkcjonalnego – Tomaszów Mazowiecki. Powoduje to znaczne utrudnienia w poruszaniu się po mieście dla mieszkańców i turystów.

TURYSTYKA:

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy, ze względu na walory przyrodnicze oraz kulturowe jest atrakcyjny turystycznie. Rozwinięcie tej dziedziny gospodarki, tak by stała się dochodowa, wymaga jednak przewyższenia kilku problemów, które zostały zdiagnozowane podczas przeprowadzanych badań. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt niespójności informacji dotyczących oferty noclegowej i turystycznej na terenie Partnerstwa. O ile duże hotele i ośrodki noclegowe posiadają własne strony internetowe, to w przypadku małych gospodarstw agroturystycznych, dane są niepełne, bądź nawet sprzeczne ze sobą. Sami turyści przyznają, że obiekty znajdujące się na terenie Partnerstwa są słabo reklamowane, bądź też w ogóle brak jest informacji na ich temat.

Dodatkowo aktualna oferta tych gospodarstw agroturystycznych nie jest wystarczająco atrakcyjna w porównaniu do innych tego typu usług w regionie. Często jedynym elementem oferty jest możliwość noclegu, a turyści nie mogą korzystać z usługi gastronomicznej czy szeroko definiowanej turystyki poznawczo-edukacyjnej, ponieważ w gospodarstwach agroturystycznych nie są organizowane warsztaty tematyczne, np. kulinarne czy pokazy rękodzieła. Działania mające na celu rozszerzenie oferty pobytowej i wypoczynkowej gospodarstw agroturystycznych wymagają znacznej poprawy. Brak oferty gastronomicznej oraz oferty okołoturystycznej sprawia, że ponad połowa badanych turystów, którzy odwiedzili atrakcje znajdujące się na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy przebywało tutaj jedynie kilka godzin (bez noclegu).

Dodatkowo turyści przebywający na terenie Partnerstwa w celach rekreacyjnych przyznali, że problemem jest słabo rozwinięta publiczna komunikacja zbiorowa, przez co nie można swobodnie poruszać się pomiędzy poszczególnymi atrakcjami turystycznymi.

Warto także podkreślić, że wody Zalewu Sulejowskiego są mocno zanieczyszczone, przez co nie możliwe jest pełne jego wykorzystanie dla celów turystyczno-rekreacyjnych.

Wszystkie wyżej wymienione problemy przekładają się pośrednio na systematycznie słabnące zainteresowanie turystyką w regionie rzeki Pilicy (mierzone spadkiem liczby turystów korzystających z miejsc noclegowych na tym obszarze).

Rekomendacje w zakresie kierunków rozwoju Obszaru Funkcjonalnego

Na podstawie przeprowadzonych badań i analiz wyznaczone zostały najważniejsze obszary, w których powinny się koncentrować przedsięwzięcia prorozwojowe na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy są: **gospodarka i rynek pracy, demografia, turystyka i kultura, rozwój obszarów wiejskich**, a także **infrastruktura techniczna**. W ramach powyżej wyszczególnionych obszarów rozwojowych istnieje konieczność podjęcia działań zarówno służących wzmocnieniu potencjałów, jak również przeciwdziałaniu barierom rozwojowym.

1. Działania podejmowane przez Partnerów powinny zmierzać w kierunku **wykorzystania wewnętrznego potencjału Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy i jego lokalnych zasobów** (przyrodniczych, gospodarczych, turystycznych, społecznych, a także kulturowych i historycznych), w szczególności zaś dogodnego położenia w układzie komunikacyjnym Polski, wysokiego potencjału turystycznego, związanego z Zalewem Sulejowskim, rzeką Pilicą oraz marką miejscowości Spała, a także zróżnicowanej gospodarki opartej na czterech głównych branżach: ceramiczno-budowlanej, drzewno-meblarskiej, przetwórstwie rolno-spożywczym oraz branży chemicznej. Partnerzy powinni dążyć do **wzmocnienia wewnętrznych impulsów i procesów rozwojowych poprzez wykorzystanie szans płynących z otoczenia zewnętrznego** (związanych zwłaszcza z dostępnością zewnętrznych źródeł finansowania przedsięwzięć prorozwojowych czy też napływem inwestorów zewnętrznych). Przechwytywaniu zewnętrznych bodźców rozwojowych powinny służyć **projekty zorientowane na podniesienie stopnia atrakcyjności inwestycyjnej, osiedleńczej i turystycznej** obszaru Partnerstwa, prowadzące w efekcie do **wzmocnienia jego pozycji konkurencyjnej** względem innych jednostek osadniczych zarówno w regionie, jak również w kraju. W procesie planowania rozwoju należy dążyć do **dywersyfikacji potencjałów rozwojowych i przewag konkurencyjnych**. Wielokierunkowy i wielofunkcyjny rozwój, opierający się w głównej mierze na wewnętrznym potencjale i miejscowych zasobach, stwarza znacznie większe szanse powodzenia oraz sukcesu w porównaniu z działaniami koncentrującymi się wyłącznie na jednym obszarze strategicznym.
2. Godnym wzorem do naśladowania dla Partnerów w ramach współpracy na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego mogą być mechanizm LEADER, a także wyrosła na jego gruncie koncepcja Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez społeczeństwo. **Polityka rozwoju lokalnego powinna być dostosowana przede wszystkim do rzeczywistych potrzeb mieszkańców, którym ma służyć**. Ponadto w proces programowania i realizacji polityki rozwoju lokalnego, w jak najszerszym stopniu **należy włączać lokalne społeczności, a także podmioty reprezentujące sektor gospodarczy oraz pozarządowy**. Konieczne jest, aby rozwój Obszaru Funkcjonalnego opierał się na partnerstwie trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego, przy włączaniu mieszkańców. W procesie rozwoju lokalnego trzeba dążyć zatem do **budowy kapitału społecznego**, m.in. poprzez aktywizację obywatelską mieszkańców i zwiększenia stopnia ich partycypacji w przedsięwzięciach podejmowanych przez władze samorządowe. Projekty prorozwojowe realizowane w ramach współpracy terytorialnej, niezależnie od ich lokalizacji, powinny **służyć rozwojowi całego obszaru oraz przynosić korzyści wszystkim Partnerom**, a nie tylko pojedynczym gminom.

3. Pomimo wielu cech wspólnych (walory środowiska przyrodniczego, podobna specjalizacja gospodarcza, wysoki potencjał turystyczny itp.), będących przejawem spójności Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, jednostki samorządu terytorialnego wchodzące w skład Partnerstwa są zróżnicowane pod względem spełnianych funkcji, a co za tym idzie różnią się między sobą charakterem procesów determinujących ich rozwój. Na terenie gminy Rzeczyca zauważalna jest przewaga funkcji rolniczych, ze względu na wysoką przeciętną powierzchnię gospodarstw rolnych oraz wysoki odsetek gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 10,0 ha, gmina Inowódz charakteryzuje się dużym potencjałem turystycznym, bowiem posiada rozwiniętą bazę miejsc noclegowych, a dodatkowo w jej granicach znajduje się rozpoznawalna na terenie całego kraju miejscowość Spała. W gminie wiejskiej Tomaszów Mazowiecki występują procesy suburbanizacyjne, w tym przede wszystkim napływ mieszkańców oraz rozprzestrzenianie się działalności gospodarczych z ośrodków miejskich, dodatkowo gmina ta posiada również potencjał turystyczny. Z kolei miasto Tomaszów Mazowiecki jako stolica powiatu oraz Obszaru Funkcjonalnego stanowi centrum administracyjne regionu, a także jest siedzibą licznych instytucji publicznych, jak Tomaszowskie Centrum Zdrowia sp. z o.o. czy szkoły ponadgimnazjalne. To **zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne oraz funkcjonalne** tych jednostek samorządu terytorialnego Partnerstwa nie stanowi bariery dla podejmowania współpracy, lecz **jest przejawem wewnętrznego bogactwa obszaru, jak również stwarza szansę dla wielofunkcyjnego i wielokierunkowego rozwoju**. W związku z powyższym Partnerzy przez wspólne działania **powinni dążyć do wzajemnego przenikania oraz uzupełniania funkcji spełnianych przez poszczególne gminy Partnerstwa** (m.in. w takich obszarach jak transport czy turystyka).
4. Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy położony jest w strefie oddziaływania dwóch obszarów metropolitalnych: łódzkiego i warszawskiego. Teren Partnerstwa pozostaje na chwilę obecną poza strefą bezpośredniego wpływu rdzeni (centrów) wspomnianych obszarów metropolitalnych, jednakże w związku z dynamicznie zachodzącymi procesami metropolizacji polskiej przestrzeni, należy spodziewać się, iż w przyszłości oddziaływanie Łodzi i Warszawy będzie w dużym stopniu kształtować charakter, kierunek oraz dynamikę rozwoju gmin tworzących Partnerstwo. Oddziaływanie Łodzi oraz Warszawy (w szerszym ujęciu obszarów metropolitalnych) na rozwój gmin tworzących Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy może mieć niejednoznaczny charakter i wiązać się z występowaniem dwojakiego rodzaju procesów, a mianowicie: procesów rozprzestrzeniania się rozwoju (pozytywny charakter) bądź procesów wymywania rozwoju (negatywny charakter). Obecnie dużym zagrożeniem dla obszaru Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy jest właśnie proces wymywania, który uwiadamia się przede wszystkim w odpływie młodych ludzi do większych ośrodków miejskich w celach dalszego kształcenia się i znalezienia pracy. Dodatkowo ten negatywny proces jest zauważalny poprzez wykorzystywanie przez mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego instytucji publicznych i kulturalnych poza swoim miejscem zamieszkania, jak kina, centra rozrywkowe. Konieczne jest zatem odwrócenie tendencji negatywnych i przechwytywanie zewnętrznych bodźców rozwojowych. Jest to duże wyzwanie, które w znacznym stopniu uzależnione jest od aktywności lokalnych władz samorządowych oraz prowadzonej przez nie polityki rozwojowej. **Tworzenie sprzyjających warunków prowadzenia działalności gospodarczej i dogodnych warunków życia dla ludności jest szansą dla terenów poza metropolitalnych zarówno na zmniejszenie skali lub zahamowanie**

odpływu mieszkańców oraz podmiotów gospodarczych, jak również na przyciąganie nowych mieszkańców i przedsiębiorców.

5. Wśród najbardziej kluczowych zadań do realizacji w ramach współpracy podejmowanej przez Partnerów należy wskazać przede wszystkim na **ochronę oraz zachowanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych**, które są niewątpliwym bogactwem i jednym z głównych czynników rozwojowych Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy. Bogactwo oraz różnorodność środowiska naturalnego i walorów krajobrazowych na terenie Partnerstwa stwarza wiele możliwości jego wykorzystania w procesie rozwoju (m.in. turystyka, rolnictwo, gospodarka leśna, działalność przemysłowa, energetyka oparta na odnawialnych źródłach energii). Trzeba mieć jednak na uwadze, iż wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego w procesie rozwoju wymaga dużej odpowiedzialności. Nadmierna presja związana z osadnictwem, działalnością gospodarczą, a także ruchem turystycznym, może w efekcie doprowadzić do nieodwracalnych zmian w strukturze oraz funkcjonowaniu poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego. Celom ochrony środowiska przyrodniczego w znacznym stopniu powinna być podporządkowana **polityka przestrzenna prowadzona przez władze samorządowe** (m.in. działania ukierunkowane na ograniczanie procesu niekontrolowanej zabudowy na obszarach cennych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym – wyznaczenie w dokumentach planistycznych obszarów wyłączonych spod zabudowy). Ponadto trzeba dążyć do **minimalizowania negatywnej presji ze strony ruchu turystycznego**, m.in. poprzez jego katalizowanie w odpowiednio przystosowanych miejscach (np. szlakach i trasach turystycznych, punktach widokowych, terenach rekreacyjnych). Bardzo ważne znaczenie z punktu widzenia ochrony środowiska przyrodniczego posiada **zapewnienie systemu spójnej i kompleksowej gospodarki wodno-ściekowej oraz uporządkowanej gospodarki odpadami** na obszarze całego Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy. Celom ochrony środowiska oraz rozwoju gospodarczego obszaru Partnerstwa służyć powinny również działania ukierunkowane na zapewnienie możliwości przestrzennych rozwoju energetyki bazującej na odnawialnych źródłach energii, takich jak na przykład biomasy. Wreszcie dla zachowania i ochrony środowiska przyrodniczego niezwykle ważne znaczenie posiada **edukacja ekologiczna mieszkańców** (zarówno działania promocyjno-informacyjne, jak również stosowanie różnego rodzaju zachęt i ulg finansowych związanych m.in. selektywną zbiórką odpadów).
6. Tomaszów Mazowiecki, będący centrum gospodarczym Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy oraz całego powiatu tomaszowskiego, pomimo znacznej ilości firm prowadzących działalność w jego granicach, cechuje się relatywnie niskim poziomem przedsiębiorczości w porównaniu z innymi dużymi miastami województwa łódzkiego. Należy podkreślić, że poziom rozwoju gospodarczego miast będących centrami szerszych struktur osadniczych w dużym stopniu determinuje proces rozwoju ich bezpośredniego zaplecza. Wobec tego jednym z najważniejszych zadań służących rozwojowi całego terenu Partnerstwa powinno być przede wszystkim **wzmocnienie funkcji centrotwórczych Tomaszowa Mazowieckiego**. W tym celu należy podjąć działania ukierunkowane na podniesienie poziomu atrakcyjności inwestycyjnej oraz konkurencyjności gospodarczej stolicy powiatu tomaszowskiego, m.in. poprzez **tworzenie spójnej oraz kompleksowej oferty inwestycyjnej** (np. utworzenie strefy aktywności gospodarczej, kompleksowe uzbrajanie istniejących terenów inwestycyjnych

w zakresie sieci i urządzeń infrastruktury technicznej) czy też **promocję gospodarczą** (m.in. stworzenie portalu internetowego zawierającego informacje o ofercie inwestycyjnej i walorach inwestycyjnych, udział w różnorodnych targach, wystawach oraz konferencjach gospodarczych). Tworzenie spójnej oferty inwestycyjnej wymaga w pierwszej kolejności **wyznaczenia odpowiednich terenów inwestycyjnych w dokumentach planistycznych**. Stąd należy dążyć do pokrycia jak największego obszaru miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Ważnym zadaniem w zakresie przyciągania nowych inwestorów wydaje się równocześnie **utworzenie centrum obsługi inwestora** i podniesienie kompetencji pracowników samorządowych odpowiedzialnych za pozyskiwanie nowych inwestycji gospodarczych. W celu zwiększenia stopnia skuteczności polityki proinwestycyjnej należy rekomendować **podjęcie na szerszą skalę ponadlokalnej współpracy proinwestycyjnej**, zarówno z władzami okolicznych gmin (przede wszystkim gmin wchodzących w skład Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowiecki), jak również wyspecjalizowanymi agencjami odpowiedzialnymi za obsługę inwestorów (np. Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, Łódzka Agencja Rozwoju Regionalnego czy też Regionalne Centrum Obsługi Inwestorów i Eksporterów). Niemniej jednak obok działań ukierunkowanych na przyciąganie nowych inwestorów zewnętrznych trzeba również **dążyć do wsparcia rozwoju istniejących, jak również powstawania nowych małych oraz średnich przedsiębiorstw**, które są siłą napędową lokalnej gospodarki (m.in. działania informacyjne i doradcze, ograniczanie barier administracyjnych, pomoc przy pozyskiwaniu funduszy ze źródeł zewnętrznych). W większym stopniu należy również **włączać przedsiębiorców w proces współdecydowania o kierunkach rozwoju**, m.in. poprzez organizowanie różnego rodzaju konsultacji i monitorowanie potrzeb podmiotów gospodarczych. Ponadto na szerszą skalę należy podejmować inicjatywy zmierzające do **podniesienia poziomu przedsiębiorczości mieszkańców** (m.in. działania informacyjne i szkoleniowe dotyczące prowadzenia własnej działalności gospodarczej). Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości wymaga podjęcia szczególnych działań przede wszystkim na wstępnym etapie tworzenia podmiotów gospodarczych. Celom tym może służyć np. utworzenie inkubatora przedsiębiorczości. Jednocześnie ważnym działaniem w obszarze podnoszenia konkurencyjności gospodarczej Tomaszowa Mazowieckiego wydaje się **rewitalizacja nieużytkowanych i zdegradowanych terenów przemysłowych** m.in. po dawnym Zakładzie Włókien Chemicznych WISTOM. Szczególnie zasadnym przedsięwzięciem w tym zakresie wydaje się **opracowanie koncepcji zagospodarowania terenów zakładu WISTOM** w kierunku: **logistyki, produkcji lub też funkcji handlowych i targowo-wystawienniczych** (np. centrum wystawowe, handlowe i dystrybucyjne ceramiki) z uwzględnieniem przebiegu planowanej obwodnicy Tomaszowa Mazowieckiego. Mając na uwadze potrzebę wzmocnienia konkurencyjności gospodarczej Tomaszowa Mazowieckiego, jak również całego terenu Partnerstwa należy również podjąć wysiłki na rzecz wzmocnienia istniejących przedsiębiorstw w zakresie inwestycji w nowe technologie produkcyjne (np. poprzez działania informacyjne na temat możliwości dofinansowania tego rodzaju inwestycji ze środków zewnętrznych, w tym z Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój na lata 2014 – 2020).

7. W celu stworzenia silnego Obszaru Funkcjonalnego konieczne jest zwrócenie uwagi na samo miasto Tomaszów Mazowiecki, które powinno pełnić funkcję silnej stolicy regionu. Miasto Tomaszów Mazowiecki powinno zatem być liderem, centrum usług gospodarczych, a także

wizytówką Partnerstwa. Z punktu widzenia realizacji tego celu niezbędne jest wykonanie kilku elementów. Przede wszystkim ważnym elementem jest **rewitalizacja zdegradowanych obszarów miasta** i nadanie im nowych funkcji, w tym przede wszystkim kulturalnych, edukacyjnych i handlowo-usługowych. Wzmocnieniu rangi Tomaszowa Mazowieckiego w skali lokalnej i regionalnej służyć mogą m.in. działania zmierzające do lokalizacji w mieście galerii handlowo-usługowej z funkcjami kulturalnymi. Ponadto dla lepszego zaspokojenia potrzeb rekreacyjno-wypoczynkowych mieszkańców należy podejmować działania ukierunkowane na tworzenie przyjaznych przestrzeni publicznych. Aby mówić o integracji obszaru niezbędna jest także umożliwienie łatwego poruszania się po tym terenie, a więc stworzenie dobrych powiązań komunikacyjnych, z których mogliby korzystać zarówno mieszkańcy, ale także dla turystów. W tym celu konieczne jest **zarówno poprowadzenie komunikacji publicznej** przez teren Partnerstwa, jak również **zachowanie ciągłości ciągów pieszo-rowerowych** biegnących na terenie Obszaru Funkcjonalnego. Należy zauważyć, że obecnie jednym z największych problemów Tomaszowa Mazowieckiego jest brak jego obwodnicy, przez co ciężki ruch samochodowy przebiega przez ulice miasta. Konieczne jest zatem stworzenie obwodnicy, co wpłynie pozytywnie na samo miasto, zarówno pod względem poruszania się po mieście, poprawy jego wizerunku w oczach przyjezdnych jak również wpłynie pozytywnie na środowisko. Jednocześnie budowa obwodnicy Tomaszowa Mazowieckiego nie powinna być celem samym w sobie, lecz służyć osiągnięciu szerszych dążeń rozwojowych w skali całego Partnerstwa (w tym m.in. wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej obszaru przez poprawę dostępności do terenów inwestycyjnych oraz atrakcji turystycznych).

8. W związku z bardzo niskim poziomem przedsiębiorczości w gminach wiejskich (Rzeczyca i Inowódz), jednym z najważniejszych zadań Partnerów powinno być **wspieranie rozwoju ekonomicznego obszarów wiejskich**, poprzez podnoszenie poziomu ich konkurencyjności gospodarczej (m.in. rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej) i stymulowanie przedsiębiorczości mieszkańców (np. działania szkoleniowe, informacyjne oraz doradcze dotyczące podejmowania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej). Konieczna jest **dywersyfikacja działalności rolniczej oraz okołorolniczej**, np. przez wspieranie powstawania i rozwoju mikroprzedsiębiorstw oraz małych firm rodzinnych prowadzących m.in. działalność wytwórczą (w szczególności w obszarze powiązanym ze specjalizacją gospodarczą Partnerstwa – np. rzemieślników wytwarzających piec kaflowe i ceramikę użytkową), usługową bądź turystyczną, w tym zwłaszcza agroturystykę. Zdynamizowanie procesu rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich przyczyni się do ograniczenia skali zjawiska bezrobocia, jak również przez wzrost dochodów mieszkańców, do zmniejszenia rozmiarów problemów natury społecznej (zwłaszcza zaś skali zagrożenia ubóstwem oraz wykluczenia społecznego na tle majątkowym).
9. Z punktu widzenia poprawy warunków materialnych mieszkańców obszarów wiejskich, jak również podniesienia poziomu efektywności produkcji rolnej ważną rolę odegrać może **wsparcie powstawania i rozwoju grup producentów rolnych**. Współpraca w ramach tego typu zrzeszeń przynosi wiele korzyści, wśród których wypada wymienić m.in.: rozłożenie ryzyka i kosztów prowadzenia działalności na wszystkich członków grupy producenckiej, wspólne rozwiązywanie problemów, możliwość realizacji wspólnych inwestycji, znacznie lepszy kontakt z odbiorcami, dostosowanie podaży do warunków rynkowych, jak również

wymianę doświadczeń oraz informacji. Działania związane z tworzeniem oraz rozwojem grup i organizacji producenckich mogą zostać dofinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju obszarów Wiejskich w ramach wdrażania Programu Rozwoju obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020 (działanie *Tworzenie grup i organizacji producentów w sektorze rolnym i leśnym*). Poprawie warunków życia ludności wiejskiej obszaru Partnerstwa służyć może ponadto **wzmocnienie gospodarki rolnej w kierunku rozwoju produktów regionalnych oraz rolnictwa ekologicznego** (zdrowa żywność) opartego na lokalnych zasobach. Ważnym działaniem w tym zakresie wydaje się być identyfikacja oraz waloryzacja istniejących produktów regionalnych pod kątem możliwości ich wpisania na listę produktów tradycyjnych, prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz inwentaryzacja wytwarzanych produktów, które mogą być podstawą do stworzenie **oferty produktów ekologicznych z Doliny Rzeki Pilicy** (np. wokół smaków lasu – konfitury z owoców leśnych, przetwory z grzybów, warzyw, pomidor, mleko z nad Pilicy, i in.). Oferta rolnictwa ekologicznego powinna zostać powiązana z ofertą turystyczną Obszaru Funkcjonalnego poprzez serwowanie tych produktów w gospodarstwach agroturystycznych oraz zapewnienie możliwości zakupu wyprodukowanych produktów przez turystów. Sieć dystrybucji i sprzedaży produktów zdrowej żywności mogłaby także zostać rozszerzona na teren miasta Tomaszowa w formie tzw. „paczka od rolnika” (wzorując się na inicjatywie bezpośredniej sprzedaży produktów ekologicznych, www.odrolnika.pl lub www.paczkaodrolnika.pl).

10. Wielokierunkowy oraz wielofunkcyjny rozwój społeczno-ekonomiczny wymaga zarówno wsparcia istniejących branż gospodarki, jak również podjęcia działań ukierunkowanych na stymulowanie powstawania oraz rozwoju nowych działalności gospodarczych. Tego rodzaju inicjatywy są konieczne przede wszystkim w kontekście dynamicznie zachodzących zmian w globalnym otoczeniu gospodarczym. Szczególnie ważne znaczenie dla rozwoju ekonomicznego i wzmacniania poziomu konkurencyjności gospodarczej posiada **wspieranie rozwoju branż przyszłości**. Istniejący potencjał ekonomiczny oraz specjalizacja gospodarcza Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy stwarzają szerokie możliwości rozwoju zwłaszcza **produkcji zaawansowanych materiałów budowlanych (rozwój branży w kierunku klastra)**, jak również **przetwórstwa rolno-spożywczego** (zwłaszcza w aspekcie rozwoju produktów ekologicznych). Ponadto w kontekście systematycznie zachodzącego procesu starzenia się ludności w wielu krajach Unii Europejskiej (w tym także w Polsce), którego przejawy zidentyfikowano również na terenie Partnerstwa, konieczne wydaje się podjęcie działań zmierzających w kierunku **rozwój branż tzw. srebrnej gospodarki**, czyli działalności służących zaspokojeniu potrzeb rosnącej liczby osób w podeszłym wieku. Przede wszystkim należy dążyć do powstawania oraz rozwoju usług medycznych (m.in. geriatry), opiekuńczo-pielęgniarskich dla osób w podeszłym wieku w trybie stacjonarnym (zarówno placówek publicznych, jak i niepublicznych) oraz rehabilitacyjnych. Tego rodzaju usługi mogą się rozwijać m.in. na bazie istniejących obiektów noclegowych (np. utworzenie pensjonatu dla osób w podeszłym wieku, a co za tym idzie rozwój turystyki seniorów). Ponadto należy dążyć do szerszego włączenia seniorów w życie społeczno-kulturalne miejscowej społeczności (działania kulturalno-edukacyjne oraz rekreacyjno-ruchowe dedykowane osobom w podeszłym wieku, z uwzględnieniem zarówno ich potrzeb, jak i predyspozycji). Ze względu na dobre położenie (w centrum Polski), a także na wysoką dostępność komunikacyjną regionu (Droga ekspresowa S8, Drogi krajowe 8 i 48 oraz planowane autostrady A1, A2),

zasadne jest również rozwijanie gospodarki **w kierunku branży logistyczno-transportowej**. Ponadto z punktu widzenia rozwoju obszaru Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowiecki oraz wzmocnienia jego pozycji konkurencyjnej w wymiarze regionalnym, a także krajowym konieczne wydaje się wsparcie rozwoju działalności profesjonalnych, naukowych i technicznych związanych z branżą ceramiczno-budowlaną. W tym celu należy podjąć szerszą współpracę zarówno z przedsiębiorcami, jak również uczelniami wyższymi i jednostkami naukowo-badawczymi, m.in. w celu realizacji wspólnych przedsięwzięć badawczo-wdrożeniowych, na bazie których w przyszłości mogłyby się rozwinąć jednostki świadczące specjalistyczne usługi rozwojowe w zakresie technologii budowlanych.

11. Z punktu widzenia trwałego rozwoju gospodarczego niezmiernie ważną rolę odgrywają różnego rodzaju formy współpracy ekonomicznej, w tym zwłaszcza inicjatywy klastrowe. Klastry gospodarcze (grona przedsiębiorczości) są przejawem wielosektorowej kooperacji na rzecz rozwoju, która przynosi wiele wymiernych korzyści podmiotom uczestniczącym w tego typu porozumieniach. Bardzo ważną rolę w procesie tworzenia i rozwoju inicjatyw klastrowych mogą odgrywać lokalne władze samorządowe, m.in. przez realizację działań służących stymulowaniu podejmowania tego rodzaju form współpracy lub też kojarzenie partnerów biznesowych. **Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy dysponuje odpowiednim potencjałem ekonomicznym do tworzenia oraz rozwoju inicjatyw klastrowych.** Władze gmin tworzących Partnerstwo powinny podjąć **działania ukierunkowane na rozwój gron przedsiębiorczości w obszarach zgodnych z lokalną specjalizacją gospodarczą** (przemysł ceramiczno-budowlany, przetwórstwo rolno-spożywcze, przemysł drzewno-meblarski, turystyka). Jednocześnie w kontekście rozwoju branż przyszłości, jakie zostały zdefiniowane w Regionalnej Strategii Innowacji dla Województwa Łódzkiego, szczególnie zasadne wydaje się stymulowanie rozwoju klastrow w obszarze przemysłu materiałów budowlanych, przetwórstwa rolno-spożywczego oraz branży turystycznej. W świetle przeprowadzonych badań i analiz na potrzeby niniejszego opracowania okazuje się, że obecnie pracodawcy kluczowych branż z terenów Obszaru Funkcjonalnego nie są zainteresowani podjęciem współpracy w ramach klastra. W związku z tym niezbędne jest także podjęcie działań informacyjnych, pokazujących zalety takiego rodzaju współpracy, co więcej zasadne wydaje się także tworzenie klastra w szerszym kontekście, obejmującym całe zagłębie ceramiczno-budowlane Opoczno – Tomaszów Mazowiecki, zgodnie z zapisami Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego.
12. Upadek gospodarki monofunkcyjnej na terenie Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy przyczynił się do powstania istotnych problemów społecznych na terenie Obszaru Funkcjonalnego m.in. względnie wysoki poziom bezrobocia rejestrowanego i relatywnie wysoki udział mieszkańców korzystających ze świadczeń pomocy społecznej, w związku z tym jednym z najważniejszych działań prorozwojowych w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy powinno być **przeciwdziałanie procesom wykluczenia i marginalizacji społecznej**. Osiągnięcie tego celu możliwe jest przede wszystkim poprzez intensyfikację działań związanych z aktywizacją społeczną i kulturalną mieszkańców czy rewitalizacją społeczną, a także wspieranie rozwoju gospodarczego obszaru Partnerstwa oraz podnoszenie poziomu przedsiębiorczości jego mieszkańców. Wzrost dochodów mieszkańców i zwiększenie ich siły

nabywczej w efekcie przełożą się nie tylko na polepszenie warunków ich życia, ale także na poprawę kondycji finansowej jednostek samorządu terytorialnego i zdynamizowanie rozwoju gospodarczego terenu Partnerstwa.

13. Partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy odznacza się występowaniem niekorzystnych zjawisk o charakterze demograficznym, wśród których należy wymienić w szczególności: bezwzględny spadek liczby mieszkańców (będący zarówno efektem ujemnego przyrostu naturalnego, jak i ujemnego salda migracji), systematycznie postępujące procesy starzenia się ludności oraz spadek liczby zawieranych małżeństw. Wobec czego jednym z głównych wyzwań oraz celów rozwojowych na terenie Partnerstwa powinno być **przeciwdziałanie odpływowi młodych ludzi z terenu Obszaru Funkcjonalnego**. Zahamowanie wyżej wymienionych procesów demograficznych jest zadaniem niezwykle trudnym, niemniej jednak ich skala może zostać ograniczona m.in. przez zdynamizowanie rozwoju gospodarczego i tworzenie dogodnych warunków życia dla mieszkańców, w tym zwłaszcza osób młodych. Niezbędne wydaje się zatem zwiększenie poziomu atrakcyjności osadniczej obszaru Partnerstwa m.in. poprzez **podniesienie dostępności do usług publicznych** (w szczególności zaś usług opieki nad dziećmi do lat 3 oraz usług wychowania przedszkolnego), jak również **poprawę warunków mieszkaniowych** (m.in. w wyniku rozbudowy istniejącej infrastruktury komunalnej, tworzenie programów mieszkaniowych dla młodych ludzi), czy **stworzenie różnorodnej oferty kulturalno-rozrywkowej**, pozwalającej na rozwój społeczny mieszkańców. Szczególnie ważne wydaje się tutaj także zwrócenie uwagi na rozwój gospodarczy i **stworzenie atrakcyjnych miejsc pracy** dla ludzi młodych. Jednocześnie działaniom tym powinna towarzyszyć także analiza przestrzennych możliwości rozwoju mieszkalnictwa dla seniorów oraz usług tzw. „srebrnej gospodarki”, w kontekście bliskości terenu Partnerstwa do miejskich obszarów funkcjonalnych Łodzi, Warszawy, Piotrkowa Trybunalskiego i Radomia.
14. Bogactwo i zróżnicowanie walorów środowiska naturalnego, a także dziedzictwa kulturowego (w tym przede wszystkim: rzeka Pilica, Zalew Sulejowski, lasy Spalskie, dziedzictwo historyczne i tradycję oraz marka miejscowości Spała) w granicach Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy stwarza możliwość **rozwoju wielu różnorodnych rodzajów i form turystyki**, wśród których należy wymienić w szczególności: turystykę poznawczą (np. przyrodniczą, ornitologiczną, kulturową, festiwalową i krajoznawczą), turystykę wypoczynkową (m.in. agroturystykę), turystykę kwalifikowaną (m.in. pieszą, rowerową, jeździecką i kajakową) oraz turystykę biznesową (np. kongresową).
15. Turystyka i kultura są jednymi z głównych domen rozwojowych Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, na co wskazuje Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego. Obszar ten został omówiony w dedykowanym dokumencie „Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”. Warto jednak zauważyć, że od 2008 roku następuje systematyczny spadek liczby turystów, którzy korzystają z miejsc noclegowych na terenie Partnerstwa, trend ten potwierdzają także badania z turystami, którzy w 60% przyznali, że długość ich pobytu to jedynie jeden dzień. Niezbędne jest zatem podjęcie działań zmierzających do **wzmocnienia istniejącego potencjału turystycznego (klaster turystyczny)**, w tym także zatrzymanie turystów na dłużej. W szczególności należy dążyć do oparcia rozwoju turystyki na najważniejszych, a także szeroko rozpoznawanych produktach turystycznych obszaru, jakimi są m.in.: miejscowość Spała, Zalew Sulejowski i

Tomaszowska Okrąglica. Równocześnie, poprzez szeroko zakrojone i kompleksowe działania promocyjne, należy **dążyć do zwiększenia rozpoznawalności także innych atrakcji oraz walorów turystycznych obszaru Partnerstwa**. Ważną rolę odegrać może również **tworzenie nowych produktów turystycznych na bazie istniejących zasobów przyrodniczych, kulturowych i historycznych** (m.in. tworzenie wspólnych szlaków oraz tras turystycznych, utworzenie ekomuzeum, stworzenie wiosek tematycznych, rozwój *questingu* – turystyki z zagadkami). Istotną rolę odgrywać tutaj będzie także stworzenie oferty okołoturystycznej np. gastronomicznej. Ponadto należy dążyć do dywersyfikacji istniejącej oferty turystycznej pod kątem różnego rodzaju grup odbiorców oraz charakterystycznych dla nich potrzeb. Wreszcie z punktu widzenia zarówno rozwoju turystyki oraz kultury, jak również aktywizacji społecznej mieszkańców bardzo ważne znaczenie posiada wsparcie oddolnych inicjatyw kulturalnych, jak chociażby funkcjonującej w granicach Partnerstwa Drużyny Słowian i Wikingów „Sława”. Rozwojowi turystyki na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy służyć powinna także **poprawa dostępności transportowej atrakcji turystycznych**, m.in. poprzez rozbudowę istniejących powiązań komunikacyjnych (drogowych i rowerowych) oraz zapewnienie spójnej komunikacji publicznej.

16. Jednym z najważniejszych wewnętrznych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego są poziom wykształcenia oraz kwalifikacje i umiejętności mieszkańców, które pozwalają im realizować określonego rodzaju zadania zawodowe. Biorąc pod uwagę specjalizacje gospodarcze Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, w szczególności zaś rozwój przemysłu ceramiczno-budowlanego ale także turystyka, srebrna gospodarka czy logistyka, jednym z najważniejszych działań prorozwojowych powinno być **lepsze dopasowanie oferty usług edukacyjnych na poziomie ponadgimnazjalnym do potrzeb lokalnego rynku pracy**. Lepsze dostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb miejscowych pracodawców w efekcie może przyczynić się do zmniejszenia skali emigracji zarobkowej mieszkańców (zwłaszcza osób młodych). Możliwość znalezienia zatrudnienia, zgodnego z profilem wykształcenia, w miejscu zamieszkania mocno wiąże mieszkańców z ich rodzinnymi miejscowościami i jednocześnie ogranicza skłonność do emigracji w celu poszukiwania pracy. Szersze dopasowanie oferty edukacyjnej do potrzeb lokalnego rynku pracy wymaga kilku rzeczy, są to: efektywne doradztwo szkolne i zawodowe dla uczniów szkół gimnazjalnych, współpraca z pracodawcami przy tworzeniu nowych kierunków kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych oraz włączanie pracodawców w proces edukacyjny, podniesienie jakości kształcenia zawodowego w zakresie metod praktycznej nauki zawodu, stałe badanie rynku (w tym losów absolwentów) oraz współpracy instytucji jednostek samorządu terytorialnego z przedsiębiorcami.
17. Z punktu widzenia trwałego i zrównoważonego rozwoju obszary funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy jednym z najważniejszych przedsięwzięć jest **rozbudowa i modernizacja istniejącej infrastruktury technicznej** (przede wszystkim systemu odprowadzania oraz oczyszczania ścieków bytowo-gospodarczych). Rozbudowa i modernizacja infrastruktury komunalnej są niezbędne dla: poprawy atrakcyjności (inwestycyjnej, osiedleńczej, turystycznej) terenu Partnerstwa i wzmocnienia jego pozycji konkurencyjnej, podniesienia poziomu i jakości życia mieszkańców, a także zachowania i ochrony środowiska przyrodniczego, które jest jednym z najważniejszych walorów i potencjałów rozwojowych rozpatrywanego obszaru. Ze względu na występowanie różnego rodzaju barier rozwoju

infrastruktury komunalnej (niedostateczne środki finansowe gmin, liczne obszary chronione, rozproszona zabudowa jednorodzinna na terenach wiejskich), skuteczna realizacja przedsięwzięć inwestycyjnych w tym zakresie wymaga pozyskania zewnętrznych źródeł finansowania (m.in. ze środków funduszy europejskich). Konieczne jest również podjęcie działań edukacji proekologicznej, mających na celu uwidocznienie problematyki ochrony środowiska, a także stworzenie systemu zachęt dla mieszkańców, by chcieli oni przyłączyć się do sieci kanalizacyjnych.

18. Ponadto w celu uporządkowania wszystkich działań Partnerstwa rekomenduje się **opracowanie dokumentu, koncepcji zagospodarowania obszaru Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy**, który **będzie koordynować treść dokumentów planistycznych obowiązujących w poszczególnych gminach w zakresie powiązań** przyrodniczych, komunikacyjnych, zagospodarowania terenów stykowych, znajdujących się pomiędzy poszczególnymi gminami. Dokument ten będzie **pokazywał także rozmieszczenie na obszarze współpracujących gmin wspólnych działań** w zakresie m.in. powiązań komunikacyjnych, infrastruktury technicznej (w tym ponad gminnych systemów wodno-kanalizacyjnych), lokalizację centrów turystycznych i powiązań między nimi, przestrzenne aspekty wspólnej polityki energetycznej. Dokument ten pozwoliłby na sprawne zarządzanie całym obszarem Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy.
19. Potencjalnym **kierunkiem rozwoju terytorialnego** Partnerstwa Doliny Rzeki Pilicy powinien być **obszar gmin Ujazd i Lubochnia**. W Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego wyżej wymienione gminy, obok miasta Tomaszów Mazowiecki oraz gmin wiejskich Tomaszów Mazowiecki i Inowódz, zostały zaliczone do obszaru Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowiecki. Warto również odnotować, iż na terenie gminy Ujazd funkcjonuje huta szkła należąca do spółki Euroglas Polska Sp. z o.o., będąca producentem szkła budowlanego i motoryzacyjnego. Ponadto rozwój gmin Ujazd i Lubochnia pozostaje pod wpływem procesów charakterystycznych dla strefy podmiejskiej miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Wreszcie Gminy Ujazd oraz Lubochnia cechują się silnymi powiązaniem przestrzenno-funkcjonalnymi z Tomaszowem Mazowieckim, czego przejawem jest m.in. skala dojazdów do pracy. Niemniej jednak należy podkreślić, iż poza kooperacją podejmowaną w ramach Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy partnerzy projektu powinni dążyć do rozwoju nowych form kooperacji w wymiarze ponadlokalnym (subregionalnym). Najbardziej postulowanym kierunkiem współpracy ponadlokalnej ze względu na położenie geograficzne, jak również podobieństwo cech gospodarczych powinna być kooperacja z gminami powiatu opoczyńskiego (w ramach rozwoju Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowiecki) oraz piotrkowskiego (w tym z miastem Piotrków Trybunalski). Szersza współpraca na polu gospodarki (np. wspólne działania w zakresie polityki proinwestycyjnej) czy turystyki może przynieść wiele wymiernych korzyści wszystkim współpracującym gminom.

Część III. Strategiczna

Część III. strategiczna prezentuje wypracowane w szerokim procesie społecznym fundamentalne założenia dla rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy tj. wizję i misję rozwoju, obszary strategicznego rozwoju (domeny strategiczne) oraz kierunki kluczowych działań, których realizacja przyczyni się do bardziej efektywnego wykorzystania potencjałów i zdynamizowania rozwoju obszaru. W proces wypracowywania poniższych zapisów strategicznych włączono szerokie grono władz samorządowych, przedstawicieli środowiska gospodarczego, społecznego, edukacyjnego, kulturowego oraz mieszkańców gmin i powiatu tworzącego OF.

Wizja rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy w 2020 r. stanowi przestrzeń rozwijającej się gospodarki opartej o silną branżę ceramiczno-budowlaną, oferującą wysokiej jakości obsługę inwestorów oraz warunki i zasoby dla rozwoju kluczowych branż. Branże ceramiczno – budowlana, drzewno-meblarska oraz przetwórstwo rolno-spożywcze stanowią główne motory napędowe lokalnej gospodarki, kreując zasadnicze impulsy dla rozwoju społeczno – gospodarczego całego obszaru. Równolegle do nich rozwijają się przedsiębiorstwa wzmacniające pozycję Obszaru Funkcjonalnego jako ważnego na mapie kraju punktu logistycznego oraz rozpoznawalnego w skali regionu miejsca świadczenia usług z zakresu tzw. „srebrnej gospodarki”.

Coraz większe znaczenie zyskuje także sektor turystyczny, który opiera się o rozpoznawalną markę turystyczną „Dolina Rzeki Pilicy” opartą między innymi o Zalew Sulejowski i kompleksową ofertę rekreacyjną dostępną wzdłuż rzeki Pilicy, przyciągając na teren Obszaru Funkcjonalnego coraz większą grupę turystów.

Wzmacnianie przez partnerów Obszaru Funkcjonalnego wzajemnych więzi również w sferach zintegrowanych połączeń komunikacyjnych, jakości dostępnej infrastruktury technicznej i społecznej, inicjatyw około gospodarczych czy szkolnictwa zawodowego sprzyja poprawie pozycji gospodarczej OF na tle regionu i zapewnia mieszkańcom ofertę stabilnych, zróżnicowanych miejsc pracy.

Duże znaczenie dla dynamiki rozwoju OF Dolina Rzeki Pilicy ma przywrócenie centro twórczych funkcji miastu Tomaszów Mazowiecki, które stając się ważnym ośrodkiem kulturalnym, społecznym i biznesowym integruje wokół siebie teren całego partnerstwa. Wzmocnienie stolicy Obszaru Funkcjonalnego pozwala na budowę wizerunku Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy jako terenu atrakcyjnego turystycznie i gospodarczo, ale przede wszystkim dobrego miejsca do życia, zmniejszając odpływ młodych ludzi do pobliskich aglomeracji łódzkiej i warszawskiej.

Dzięki doświadczeniom kilkuletniej współpracy partnerstwo Dolina Rzeki Pilicy osiąga dojrzałość i, w zależności od istniejących potrzeb, angażuje do współpracy inne podmioty i instytucje, zgodnie z dobrze pojętą ideą Obszaru Funkcjonalnego oraz zrozumieniem korzyści płynących z podejmowania synergicznych, wspólnych działań.

Misja rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina rzeki Pilicy

Myślenie o rozwoju Obszaru Funkcjonalnego na terenie powiatu tomaszowskiego wymaga odpowiedzenia sobie na kluczowe pytania: *Po co to robimy i co jest naszą aspiracją? Jakie są obszary, w których chcemy skoncentrować swoje wysiłki? W oparciu o jakie wartości działamy? Jakie standardy prowadzenia polityki rozwoju są dla nas istotne?* Pytania te odnoszą się w równym stopniu do firm, instytucji publicznych, jak i organizacji pozarządowych zastanawiających się nad swoim rozwojem, a odpowiedź na nie określa się najogólniej jako opis Misji lub precyzyjniej - poczucie Misji (ang. *sens of mission*). Zgodnie z takim ujęciem wypracowana została misja rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, która zgodnie z wykorzystanym w procesie strategicznym modelem Ashridge złożona jest z czterech elementów. Na misję Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy składają się zatem:

- **główny cel** – zasadnicza aspiracja rozwoju obszaru;
- **domeny strategicznego rozwoju** – podstawowe obszary prowadzenia rozwoju Obszaru Funkcjonalnego;
- **wartości** – istotne z punktu widzenia rozwoju OF, to w co wierzymy;
- **standardy zachowań organizacyjnych** – procedury, polityki i schematy działania.

Tak określoną misję rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, pomimo wyodrębnienia czterech elementów, należy postrzegać i odczytywać jako integralną całość. Misja w modelu Ashridge to główny cel wskazujący podstawowy kierunek działań, domeny strategicznego rozwoju – określające obszary koncentracji wysiłków, ale także wartości oraz standardy zachowań, które towarzyszą procesowi wyboru i realizacji zadań, wpisujących się w określone w celu i strategii główne kierunki rozwoju. W takim ujęciu misja stanowi „rdzeń” dokumentu Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim, który kolejno wypełniany i uszczegółowiany jest (w kolejnych rozdziałach) poprzez zapisy celów strategicznych oraz kierunków działań.

Czteroelementowa misja rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy na terenie powiatu tomaszowskiego i wchodzących w jego skład gmin przedstawiona jest poniżej.

MISJA ROZWOJU OBSZARU FUNKcjONALNEGO DOLINA RZeki PILICY

CEL

Wdrożenie **efektywnego modelu partnerskiej współpracy** kompleksowo wspierającej rozwój gospodarczy Obszaru Funkcjonalnego, **podnoszącym jakość życia** jego mieszkańców. Wysiłki Partnerstwa koncentrują się wokół czterech funkcji kluczowych dla rozwoju obszaru.

Po pierwsze, priorytetem działań partnerskich jest **przywrócenie znaczenia Obszaru Funkcjonalnego jako znaczącej przestrzeni gospodarczej**, gdzie, dzięki międzysektorowemu środowisku zorganizowanemu wokół kluczowych branż: ceramiczno-budowlanej, drzewno-meblarskiej i przetwórstwa rolno-spożywczego, rozwój społeczno – gospodarczy Doliny rzeki Pilicy nabiera nowej dynamiki. Jest to możliwe również poprzez tworzenie warunków dla **rozwoju nowych przemysłów** (m.in. turystyka, logistyka, „srebrna gospodarka”), z wykorzystaniem atutów takich jak korzystne położenie, dostępność zasobów pracy. **Polityka proinwestycyjna w obrębie Obszaru Funkcjonalnego prowadzona jest w sposób niekonfliktowy** w stosunku do **walorów rekreacyjnych terenu**.

Po drugie, istotną rolę w rozwoju OF pełni **turystyka, oparta o atrakcyjną ofertę rzeki Pilicy i Zalewu Sulejowskiego**, która zapewnia mieszkańcom Doliny rzeki Pilicy możliwości zarówno zarobkowania jak i wypoczynku.

Po trzecie, funkcja wynikająca z partnerskich działań w obszarze **infrastruktury technicznej, komunikacyjnej i transportowej**, stanowi podstawę dla rozwoju gospodarki, turystyki oraz poprawy jakości życia mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego.

I wreszcie po czwarte, działania służące rozwojowi Obszaru Funkcjonalnego Dolina rzeki Pilicy koncentrują się na **wzmocnieniu centrotwórczej roli stolicy OF – Tomaszowa Mazowieckiego** – szczególnie w sferze kultury, sportu i potencjału otoczenia instytucjonalnego.

WARTOŚCI

1. Otwartość na ludzi, problemy, propozycje.
2. Stabilność – pewność zatrudnienia i zabezpieczenia potrzeb życiowych.
3. Walory przyrodnicze Doliny rzeki Pilicy i tradycje turystyczne obszaru.
4. Ostrożność w stosunku do zmian (bardziej ewolucja niż rewolucja).

STANDARDY ZACHOWAŃ

1. Procesy decyzyjne realizowane są sprawnie i opierają się na wiedzy specjalistycznej.
2. Partnerzy aktywnie współuczestniczą na każdym etapie działań rozwojowych, począwszy od etapu planowania po zakończenie zadania.
3. Informacje na temat podejmowanych działań są jasne i powszechnie dostępne.
4. Poszukiwanie rozwiązań określonych problemów/kwestii oparte jest o podejście wariantowe i otwartość na nowe pomysły i technologie.
5. Wszystkie realizowane inicjatywy służą osiągnięciu wspólnych celów Partnerstwa.
6. Partnerzy rozumieją korzyści płynące z realizacji inicjatyw służących osiągnięciu wspólnych celów Partnerstwa.
7. Partnerzy działają synergicznie – partykularne interesy ustępują wspólnym aspiracjom.

DOMENY STRATEGICZNEGO ROZWOJU

1. Rozwój kluczowych branż gospodarczych na Obszarze Funkcjonalnym oraz budowanie wzajemnych powiązań gospodarczych.
2. Atrakcyjny i rozpoznawalny w skali ponadregionalnej obszar turystyki weekendowej – turystyka jako sfera przedsiębiorczości i sposób wypoczynku.
3. Zintegrowana infrastruktura transportowa i środowiskowa w obrębie Obszaru Funkcjonalnego.
4. Warunki dla aktywności społecznej, zawodowej i przedsiębiorczej mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego.
5. Stolica Obszaru Funkcjonalnego przyciągającym i konsolidującym Partnerstwo centrum usług kulturalnych, edukacyjnych i około biznesowych.

Domeny strategicznego rozwoju OF wraz z celami strategicznymi

Domena 1:

Rozwój kluczowych branż gospodarczych w Obszarze Funkcjonalnym oraz budowanie wzajemnych powiązań gospodarczych

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy swój rozwój upatruje przede wszystkim we wzmacnianiu funkcji gospodarczych obszaru w oparciu o rozwój czterech głównych filarów gospodarczych: sektora ceramiczno-budowlanego (docelowo klastra), sektora przetwórstwa rolno-spożywczego, sektora drzewno-meblarskiego oraz sektora turystycznego (docelowo klastra). Podstawą do rozwoju tych branż będzie bardziej efektywne wykorzystanie posiadanych potencjałów. Do najważniejszych z nich należą przede wszystkim lokalizacja i funkcjonowanie na terenie OF znaczących zakładów gospodarczych i przetwórczych związanych z powyżej wymienionymi branżami gospodarczymi, występowanie na terenie OF złóż kopalin, dogodne położenie komunikacyjne przy ważnych szlakach transportowych oraz w pobliżu stref oddziaływania dwóch dużych ośrodków metropolitalnych – warszawskiego i łódzkiego oraz bogate walory przyrodnicze i rozpoznawalne w skali ponadregionalnej produkty turystyczne. Ten kierunek rozwoju spójny jest z planami rozwojowymi nakreślonymi w dokumentach regionalnych, w których obszar wokół aglomeracji tomaszowskiej wskazuje się jako silne zagłębienie (a docelowo także i klastr) ceramiczno-budowlany oraz ważny ośrodek turystyczny w centralnej Polsce. Uwarunkowania endogeniczne i egzogeniczne dla rozwoju gospodarczego Obszaru Funkcjonalnego pozwalają także na myślenie o rozwoju nowych perspektywicznych gałęzi gospodarczych takich jak logistyka oraz srebrna gospodarka, które mają na tym terenie bardzo duże, realne szanse na powodzenie.

Dla pobudzenia gospodarczego Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy we wskazanych kierunkach konieczne jest przede wszystkim stworzenie dobrych warunków do powstawania i lokowania nowych podmiotów gospodarczych oraz zapewnienia klimatu dla podnoszenia konkurencyjności już istniejących i funkcjonujących na terenie OF przedsiębiorstw. Nastąpić to powinno poprzez realizację spójnej dla całego Obszaru Funkcjonalnego polityki proinwestycyjnej przejawiającej się kilku fundamentalnych wymiarach:

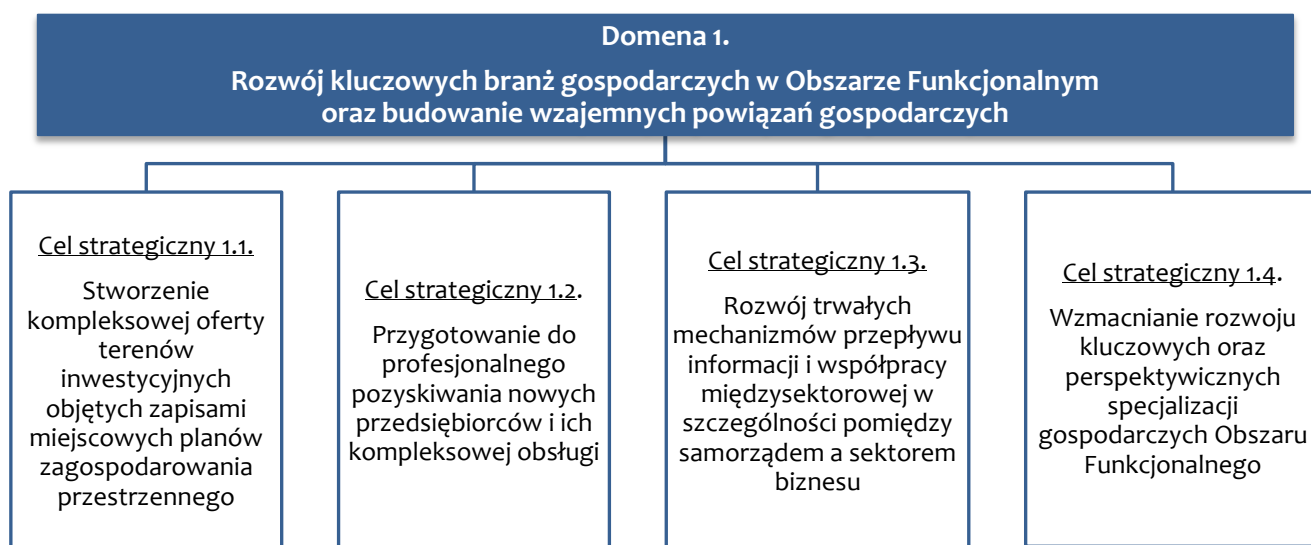
- *planistyczno-inwestycyjnym* – objęcie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego terenów wyznaczonych pod inwestycje gospodarcze wskazane w obrębie całego OF, wraz z pełnym przygotowaniem tych terenów od strony techniczno-formalnej, a także dbałość o rozwój infrastruktury transportowej, komunikacyjnej oraz technicznej (realizowane w ramach odrębnej domeny strategicznego rozwoju);
- *usługowym* - „administracja OF szybka jak biznes” zapewnienie wysokiej jakości usług świadczonych przez jednostki samorządowe tworzące OF na potrzeby podmiotów gospodarczych. Proces sprawnej i profesjonalnej obsługi klienta biznesowego powinien obejmować wszystkie aktywności poczynając od przygotowania oferty, pośrednictwa w kontakcie z właścicielami terenów, wydawanie decyzji czy uzgodnień administracyjno-prawnych, towarzyszeniu inwestorowi w całym procesie lokowania inwestycji aż po wsparcie i obsługę podczas prowadzenia działalności;
- *informacyjno-promocyjnym* – opracowanie całościowej dla Obszaru Funkcjonalnego oferty gospodarczej przedstawiającej dostępne tereny pod inwestycje, informacje o warunkach inwestowania na tych terenach, oraz dodatkowe informacje istotne dla

potencjalnego przedsiębiorcy rozważającego decyzję o lokacji własnej działalności, a także promocja gospodarcza OF oraz jego oferty inwestycyjnej.

Ważnym elementem budowania silnej pozycji gospodarczej OF będzie także zwiększenie akcentu związanego z budowaniem trwałych mechanizmów współpracy i kooperacji międzysektorowej szczególnie na linii samorząd – biznes, pozwalających z jednej strony na rozwoju powiązań gospodarczych pomiędzy podmiotami działającymi na terenie OF wzmacniających sektor, ale także większe włączanie środowisk reprezentujących kluczowe branże gospodarcze w decydowanie o kierunkach realizowanej strategii pro gospodarczej Obszaru Funkcjonalnego oraz we wspólną realizację strategicznych inwestycji (efektywne wykorzystanie mechanizmów partnerstwa publiczno-prywatnego).

Polityka w zakresie rozwoju gospodarczego OF prowadzona przez partnerów powinna przede wszystkim zmierzać do tworzenia dobrej jakości miejsc pracy dostępnych przede wszystkim dla mieszkańców OF oraz uwzględniać aspekty środowiskowe dbając aby rozwój gospodarczy OF następował w oparciu o poszanowanie walorów przyrodniczych stanowiących istotny potencjał dla rozwoju turystyki na tym terenie.

Poniżej przedstawiono siatkę celów strategicznych w ramach Domeny 1 wraz ze wskazanymi propozycjami kierunków działań/zadań do realizacji.

Cel strategiczny 1.

Stworzenie kompleksowej oferty terenów inwestycyjnych objętych zapisami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Kierunki projektów/zadań:

- Inwentaryzacja studiów zagospodarowania przestrzennego wszystkich JST wchodzących w skład OF pod kątem wyznaczenia potencjalnych terenów inwestycyjnych przeznaczonych na lokowanie inwestycji związanych z branżą ceramiczno-budowlaną, turystyczną, przetwórstwa rolno-spożywczego oraz branżami perspektywicznymi tj. logistyka i srebrna gospodarka oraz uzgodnienie koncepcji zagospodarowania przestrzennego całego OF.
- działanie priorytetowe**

- Opracowanie przez poszczególne JST miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wyznaczonych terenów inwestycyjnych.
- Opracowanie programu pozyskiwania oraz planów uzbrojenia wskazanych terenów inwestycyjnych oraz realizacja tych inwestycji.
- Rekultywacja terenów przemysłowych i pokolejowych na terenie OF pod kątem wykorzystania na cele gospodarcze.
- Przygotowanie kompleksowej oferty promocyjno-informacyjnej terenów inwestycyjnych dostępnych na terenie całego Obszaru Funkcjonalnego (promocja terenów m.in. w oparciu o współpracę z PALiZ, ŁARR).
- Zapewnienie dostępności transportowej do wyznaczonych terenów inwestycyjnych (budowa wschodniej obwodnicy Tomaszowa Mazowieckiego oraz przebudowa obiektów mostowych na terenie OF) oraz poprawa wewnętrznej infrastruktury komunikacyjnej.

Cel strategiczny 2.

Przygotowanie do profesjonalnego pozyskiwania przedsiębiorców i ich kompleksowej obsługi.

Kierunki projektów/zadań:

- Stworzenie Centrum Obsługi Inwestora (w strukturze Agencji Rozwoju Gospodarczego OF) wraz z wyznaczeniem w gminach osób odpowiedzialnych za zbieranie informacji, przepływ informacji na linii gmina – centrum obsługi (ustalone procedury postępowania) oraz uruchomienie portalu (narzędzia informatycznego) do przepływu i zarządzania informacją gospodarczą. Centrum powinno świadczyć usługi z zakresu: udzielania kompleksowej informacji nt. oferty terenów inwestycyjnych w OF, pełnego przebiegu procesu uruchamiania i lokowania działalności gospodarczej, gromadzenia aktualnych informacji ważnych dla przedsiębiorców. **- działanie priorytetowe**
- Przeszkolenie pracowników urzędów gmin i starostwa powiatowego odpowiadających za obsługę przedsiębiorców i inwestorów.

Cel strategiczny 3.

Rozwój trwałych mechanizmów przepływu informacji oraz współpracy międzysektorowej, w szczególności pomiędzy samorządem a sektorem biznesu.

Kierunki projektów/zadań:

- Organizacja cyklicznych debat gospodarczych (Forum Gospodarcze) skierowanych do lokalnych przedsiębiorców, organizowanych wokół ważnych kwestii rozwojowych (np. zmian w układzie transportowym, wyznaczania terenów inwestycyjnych, itp.).
- Obserwator Gospodarczy – uruchomienie programu monitorowania m.in.: potrzeb lokalnych przedsiębiorców, klimatu dla lokowania i rozwoju działalności gospodarczych, analizowania uwarunkowań zewnętrznych mających wpływ na rozwój kluczowych branż gospodarczych dla OF i in.
- Upowszechnianie i wdrażanie mechanizmów partnerstwa prywatno-publicznego (PPP) w odniesieniu do ważnych inwestycji gospodarczych (opracowanie wykazu inwestycji, przygotowanie przez samorządy oferty w zakresie PPP, konsultacje z przedsiębiorcami, doradztwo i szkolenia).

Cel strategiczny 4.

Wzmacnianie rozwoju kluczowych oraz perspektywicznych specjalizacji gospodarczych Obszaru Funkcjonalnego.

Kierunki projektów/zadań:

- Utworzenie Agencji Rozwoju Gospodarczego Obszaru Funkcjonalnego w formie stowarzyszenia jednostek samorządu tworzących OF (podmiot całościowo koordynujący politykę rozwoju gospodarczego OF). **– działanie priorytetowe**
- Organizacja wydarzeń promujących specjalizacje gospodarcze OF m.in. wokół ceramiki, żywności, turystyki, srebrnej gospodarki (np. Tydzień ceramiki, bal charytatywny „Filary Gospodarki”, Targi Zdrowej Żywności, Festiwal Slow Food itp.).
- Udział w branżowych targach gospodarczych o zasięgu krajowym i międzynarodowym.
- Opracowanie koncepcji zagospodarowania terenów po byłych zakładach ZWCh WISTOM w kierunku m.in.: logistyki czy przestrzeni targowej (centrum wystawowe).

Srebrna gospodarka:

- Współpraca samorządów tworzących OF w zakresie opracowania koncepcji tworzenia i lokowania usług zdrowotnych i opiekuńczych dla osób starszych na terenie Obszaru Funkcjonalnego.
- Stworzenie koncepcji zagospodarowania terenu OF pod kątem rozwoju srebrnej gospodarki – rozwoju mieszkalnictwa, przestrzeni publicznej, sieci placówek opiekuńczych oraz infrastruktury komunikacyjnej sprzyjającej mobilności osób starszych w sposób niezależny. **– działanie priorytetowe**
- Rozbudowa placówek opiekuńczych dla osób starszych (dienne domy opieki, placówki opieki długoterminowej) zgodnie z uzgodnioną koncepcją przestrzennego zagospodarowania terenu OF pod potrzeby srebrnej gospodarki.
- Stworzenie portalu internetowego skierowanej dla seniorów zawierającego pełną informację na temat dostępnych na terenie OF usług medycznych, rehabilitacyjnych, pobytowych dla osób starszych, informacje o instytucjach i organizacjach społecznych działających na rzecz osób starszych oraz informacje o realizowanych inicjatywach (programy profilaktyczne, oferta zajęć kulturalno-rekreacyjnych, edukacyjnych) skierowanych do seniorów.
- Utworzenie na terenie OF Centrum Zdrowia Seniorów – sieć specjalistycznych poradni medycznych o charakterze centrów opieki geriatrycznej (podejście holistyczne), zapewniające nie tylko geriatryczną opiekę medyczną, ale także usługi rehabilitacyjne, wsparcie psychologiczne i żywieniowe przy ścisłej współpracy z organizacjami społecznymi i opiekuńczymi funkcjonującymi na terenie OF.
- Wzmocnienie potencjału i stwarzanie warunków dla rozwoju organizacji społecznych aktywizujących i włączających osoby starsze w działania kulturalne, edukacyjne (rozwojowe), społeczne np. kluby seniorów, koła gospodyń wiejskich, uniwersytety III wieku.
- Propagowanie zdrowego stylu życia wśród seniorów – prowadzenie działań promocyjnych i profilaktycznych pomagających osobom starszym w zdrowym starzeniu się.

Przetwórstwo rolno-spożywcze i rolnictwo ekologiczne:

- Opracowanie oferty nieruchomości i/lub budynków na terenie OF przeznaczonych na przetwórstwo rolno-spożywcze wytwarzające towary charakteryzujące się wysoką jakością i będące spójne z lokalnymi tradycjami i zasobami.
- działanie priorytetowe
 - Opracowanie spójnego dla OF systemu preferencji podatkowych dla osób rozpoczynających i rozwijających przetwórstwo rolno-spożywcze (w tym w zakresie zdrowej żywności) – ustalenie kryteriów przyznawania zwolnień lub preferencji.
 - Prowadzenie działań w zakresie wsparcia merytorycznego i szkoleniowego dla rolników i przedsiębiorców z zakresu prowadzenia gospodarstw ekologicznych oraz przetwórnictwa rolno-spożywczego, a także różnicowania działalności rolniczej (np. w kierunku agroturystyki, w tym w kierunku gospodarstw tematycznych np. ekologiczne, skupione wokół rękodzieła i wzornictwa ludowego – haft, rzeźba, koronki, wiklina, ozdoby świąteczne).
 - Inicjowanie i wspieranie współpracy firm przetwarzających żywność z ich producentami w celu poprawy efektywności skupu i dbałości o wysoką jakość dostarczanej i przetwarzanej żywności (organizacja spotkań, seminariów, system dystrybucji itp.).
 - Propagowanie tworzenia branżowych grup producentów rolnych oraz wsparcie ich funkcjonowania poprzez działania szkoleniowe, doradcze, pomoc w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na działalność, wsparcie działań marketingowych.
 - Utworzenie wspólnego znaku jakości dla żywności ekologicznej z Doliny Rzeki Pilicy oraz promocja marki.
 - Identyfikacja oraz waloryzacja istniejących produktów regionalnych pod kątem możliwości ich wpisania na listę produktów tradycyjnych, prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
 - Uruchomienie inicjatywy tzw. „paczka od rolnika” (wzorując się na inicjatywie bezpośredniej sprzedaży produktów ekologicznych, www.odrolnika.pl lub www.paczkaodrolnika.pl).
- działania priorytetowe**

Zagłębie ceramiczno-budowlane (w kierunku klastra):

- Promocja idei klasteringu na terenie OF poprzez działania informacyjne, promocyjne, szkoleniowe i konferencyjne (prezentacja korzyści i funkcjonowania klastra z kluczowymi podmiotami gospodarczymi, samorządowymi i instytucjami publicznymi, prezentacja dobrych przykładów).
- działanie priorytetowe
- Przeprowadzenie analizy i oceny możliwych powiązań w ramach rozwoju inicjatywy klastrowej i zakresu współpracy podmiotów.
- Nawiązanie współpracy z jednostkami badawczymi i naukowymi w zakresie wprowadzania innowacyjnych rozwiązań w zakresie materiałów i technik budowlanych.

Domena 2:

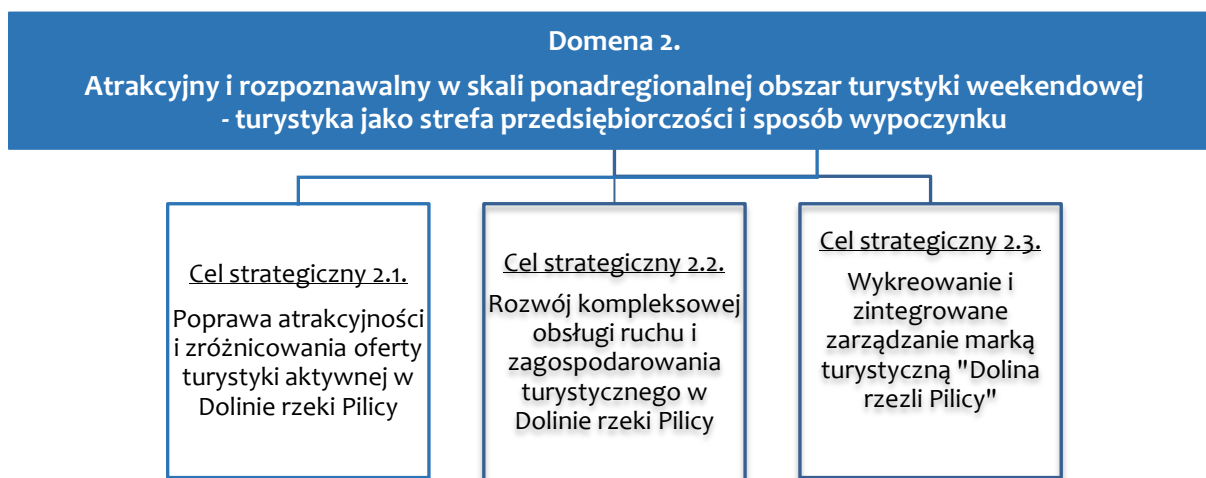
Atrakcyjny i rozpoznawalny w skali ponadregionalnej obszar turystyki weekendowej – turystyka jako sfera przedsiębiorczości i sposób wypoczynku

Główną aspiracją rozwojową Obszaru Funkcjonalnego w ramach tej domeny jest wykreowanie rozpoznawalnej i cenionej w skali kraju marki turystycznej „Dolina Rzeki Pilicy” obejmującej obszar od Zalewu Sulejowskiego poprzez Tomaszów Mazowiecki, Spałę, Inowłódz do Grotowic. Marka ta opierać się będzie na różnorodności walorów przyrodniczych jakie daje bogactwo lasów i krajobraz rzeki Pilicy, które stanowią podstawę dla rozwoju turystyki aktywnej szczególnie kajakowej, rowerowej i pieszej. Kierunkowe programy turystyczne koncentrują się wokół najważniejszych walorów przyrodniczych Obszaru Funkcjonalnego tj. rzeki Pilicy, Zalewu Sulejowskiego, kompleksów leśnych (Lasy Spalskie), Spały, oraz lokalnego dziedzictwa i tradycji subregionu. Są one ze sobą zintegrowane dzięki czemu możliwe będzie kierunkowanie strategicznych działań koniecznych do podjęcia w celu stworzenia atrakcyjnej i zróżnicowanej oferty turystycznej w Dolinie Rzeki Pilicy.

Rozwój oferty turystycznej realizowany będzie przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju, tak aby w jak największym stopniu niwelować presję na środowisko mogącą pojawić się wraz ze zwiększonym ruchem turystycznym i zwiększeniem stopnia zagospodarowania turystycznego obszaru. To zrównoważone podejście powinno przełożyć się także na to, aby korzyści płynące z obecności turystów i wczasowiczów wspierały lokalne inicjatywy i stawały się źródłem utrzymania mieszkańców. Wykorzystanie potencjału tkwiącego w mieszkańcach, angażowanie mieszkańców w inicjatywy proturystyczne poprzedzone musi zostać wsparciem przedsiębiorczości (pokazaniem, że turystyka może przynosić realne dochody) oraz odpowiednią polityką proekologiczną, rozumianą jako aktywne włączenie mieszkańców się w troskę o dziedzictwo przyrodnicze Doliny Rzeki Pilicy, będące głównym magnesem przyciągającym turystów.

Zabiegając o wzrost znaczenia turystyki w lokalnej gospodarce oraz wypromowania nowej marki „Dolina Rzeki Pilicy”, kwestią kluczową jest także podejmowanie różnych form współpracy i współdziałania pomiędzy członkami Partnerstwa (stały mechanizm współpracy i koordynacji). Współpraca ta powinna odbywać się na wielu płaszczyznach i obejmować zarówno sektor publiczny, społeczny jak i gospodarczy. Będzie ona gwarancją wysokiego poziomu zintegrowania działań inicjujących lub uzupełniających proponowane produkty turystyczne, ale także przyczyni się do zharmonizowanego zarządzania turystyką w obrębie OF (podstawy dla tworzenia klastra turystycznego). Funkcjonalna sieć powiązań i ustalonych relacji pomiędzy partnerami działającymi w obszarze szeroko rozumianej turystyki, pozwoli na efektywną realizację postawionych celów rozwojowych oraz - co jest szczególnie ważne - na ich wzajemne wzmacnianie się i uzupełnianie (efekt synergii).

Poniższy wykres przedstawia siatkę celów strategicznych w ramach Domeny 2.

Szczegółowy opis produktów turystycznych, celów strategicznych, operacyjnych i szczegółowych zadań do realizacji został zawarty w odrębnym dokumencie strategicznym dotyczącym rozwoju turystyki na obszarze funkcjonalnym tj. „Strategia rozwoju turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy”.

Domena 3:

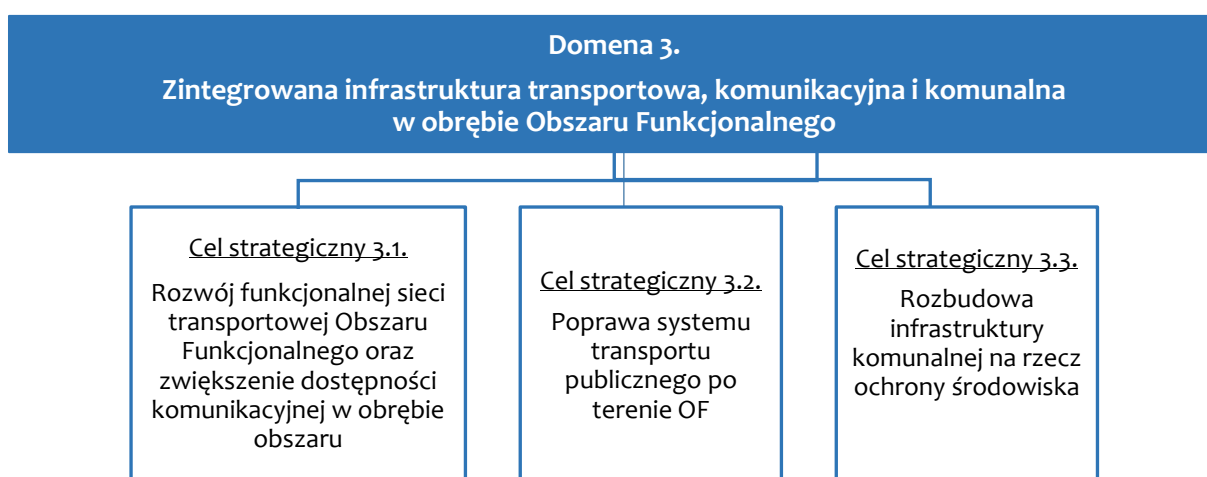
Zintegrowana infrastruktura transportowa, komunikacyjna i środowiskowa w obrębie Obszaru Funkcjonalnego

W ramach prowadzonej przez Partnerstwo polityki rozwojowej bardzo ważne miejsce zajmują działania związane z zapewnieniem sprawnego i funkcjonalnego układu komunikacyjnego i transportowego Obszaru Funkcjonalnego, który służyć ma celom społecznym (obsługa przepływów mieszkańców po terenie OF) i gospodarczym w tym pojawiającym się nowym inwestorom i przedsiębiorcom, a także turystycznym zapewniając łatwy i spójny system dojazdu i poruszania się turystów po terenie OF. U podstaw tych zamierzeń stoi bezwzględna konieczność rozwiązania problemu krzyżowania się korytarzy transportu Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Tomaszów Mazowiecki – Opoczno z korytarzami ruchu turystycznego w ramach obszaru turystycznego wokół Doliny Pilicy. Generalnym celem polityki transportowej realizowanej w ramach Obszaru Funkcjonalnego jest zwiększenie dostępności transportowej i komunikacyjnej OF przy jednoczesnej poprawie bezpieczeństwa uczestników ruchu i efektywności sektora transportowego poprzez tworzenie spójnego, zrównoważonego i przyjaznego użytkownikowi systemu transportowego. Polityka transportowa będzie odnosić się głównie do oddzielenia korytarzy ruchu transportowego od korytarzy ruchu turystycznego wraz ze stworzeniem warunków do ich rozwoju. W efekcie wdrożenia zapisów zawartych w tej domenie powinno nastąpić przeniesienie ruchu ciężarowego poza obszar intensywnie zurbanizowanych terenów mieszkaniowych OF oraz poza obszary o wysokich walorach przyrodniczych. Dążeniem jest także doprowadzenie do poprawy stanu technicznego dróg i infrastruktury drogowej, rozbudowa systemu ścieżek rowerowych oraz poprawa obsługi obiektów turystycznych i pobudzenie

transportu kolejowego w obsłudze transportu kopalin, ze szczególnym uwzględnieniem transportu dalekobieżnego.

Dla efektywnego rozwoju całego Obszaru Funkcjonalnego oraz jego powiązań funkcjonalnych w sferze gospodarczej czy społecznej niezwykle ważne są także kwestie dotyczące spójnej koncepcji a następnie realizacji rozwoju sieci infrastruktury służącej całościowej ochronie środowiska związanej głównie z gospodarką odpadami, systemami odprowadzania i oczyszczania ścieków, systemami zaopatrzenia w wodę. Te elementy systemów są bardziej efektywne w ujęciu ponadgminnym, stąd w ramach tej domeny wskazano również na kierunki działań zmierzające do realizacji spójnych, zintegrowanych systemów obsługujących sferę komunalną w obrębie OF w formie partnerskich projektów.

Poniżej przedstawiono siatkę celów strategicznych w ramach Domeny 3 wraz ze wskazanymi propozycjami kierunków działań/zadań do realizacji.

Cel strategiczny 1.

Zapewnienie funkcjonalnej sieci transportowej OF oraz zwiększenie dostępności drogowej w obrębie obszaru.

Kierunki projektów/zadań:

- Budowa obwodnicy po wschodniej stronie miasta Tomaszów Mazowiecki.
- Realizacja programu budowy nowych odcinków dróg oraz modernizacji istniejących ciągów drogowych i infrastruktury drogowej na terenie Obszaru (wariant wskazany w dokumencie „Studium ruchowe poprawy dostępności transportowej projektowanego Obszaru Funkcjonalnego”).
- Budowa infrastruktury rowerowej z zapewnieniem ciągłości i powiązań z istniejącymi odcinkami obejmujące m.in.: budowę nowych odcinków dróg rowerowych, szczególnie w zachodniej i północnej części miasta; poprawę obsługi rowerowej obiektów turystyczno-rekreacyjnych oraz budowę parkingów dla rowerów. - **działania priorytetowe**

Szczegółowy opis kierunków rozwoju sieci transportowej został zawarty w odrębnym dokumencie pn. „Studium ruchowe poprawy dostępności transportowej projektowanego Obszaru Funkcjonalnego”.

Cel strategiczny 2.

Poprawa systemu transportu publicznego po terenie Obszaru Funkcjonalnego.

Kierunki projektów/zadań:

- Realizacja badań potrzeb i natężenia ruchu pasażerskiego w Obszarze Funkcjonalnym oraz dostosowanie rozkładów komunikacji publicznej do potrzeb mieszkańców i turystów.
- Wdrożenie pilotażowego, badawczego projektu diagnozującego możliwość i rentowność uruchomienia nowych połączeń komunikacji publicznej na terenie OF.
- Rozwój połączeń komunikacji publicznej pomiędzy poszczególnymi JST wchodzącymi w skład Obszaru Funkcjonalnego oraz z Tomaszowem Mazowieckim.

Cel strategiczny 3.

Rozbudowa infrastruktury komunalnej na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego.

Kierunki projektów/zadań:

- Rozbudowa i modernizacja systemów odprowadzania i oczyszczania ścieków na terenie Obszaru Funkcjonalnego (szczególnie na terenach pozamiejskich). - **działanie priorytetowe**
- Rozwój efektywnego systemu gospodarowania odpadami.
- Realizacja programu redukcji zanieczyszczeń powietrza, ograniczenia niskiej emisji i wspierania energooszczędności.

Domena 4:

Warunki dla aktywności społecznej, zawodowej i przedsiębiorczej mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego

Obszar Funkcjonalny Dolina Rzeki Pilicy jako aktywny i ważny ośrodek gospodarczy, ze swoimi domenami gospodarczymi (zagłębie ceramiczno-budowlane, przetwórstwo rolno-spożywczy oraz turystyka) oraz przemysłami perspektywicznymi (srebrna gospodarka i logistyka), powinien podjąć przemysłane i zorganizowane działania związane z jakością kapitału ludzkiego.

Splot niekorzystnych czynników – gwałtowne załamanie się mono funkcyjnej gospodarki (uzależniającej dawniej od siebie znaczną część mieszkańców obszaru) - przy przemianach transformacyjnych w kraju, zjawiska depopulacji w całym regionie, dostępności komunikacyjnej szybko rozwijających się atrakcyjnych rynków pracy (głównie Warszawa, ale również Łódź) doprowadziły do bardzo wielu problemów społecznych obserwowanych na terenie Obszaru Funkcjonalnego oraz negatywnych zjawisk na rynku pracy.

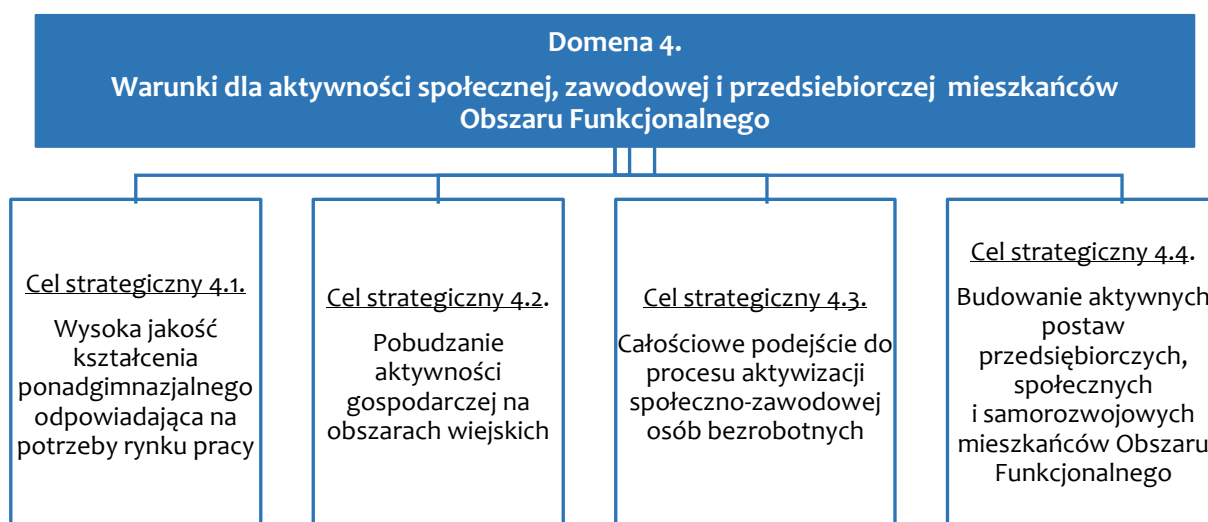
Do niedawna obszar OF zajmował jedno z ostatnich miejsc w województwie, jeżeli chodzi o wskaźniki bezrobocia rejestrowanego. Obszar ten cechuje się również jednymi z najniższych wskaźników przedsiębiorczości w województwie, a zjawiska depopulacyjne są jeszcze bardziej wyraziste niż w całym regionie. Wykształceni młodzi ludzie wyjeżdżają za pracę i/lub na studia i nie chcą wracać do swoich rodzinnych stron. Dodatkowo powstają obszary wykluczenia społecznego generujące wzorce roszczeniowości, braku aktywności i generalnie marazmu społecznego.

Potrzebne jest całościowe działanie uwzględniające stworzenie warunków do wyjścia z bierności i związanej z nim bezrobocia strukturalnego tak aby nie tworzyły się (rozszerzały) obszary wykluczenia społecznego i nie następowało pokoleniowe dziedziczenie wzorców bezradności społecznej.

Koniecznym są także partnerskie (międzysektorowe) działania związane z pozyskiwaniem młodzieży do szkół zawodowych kształcących na potrzeby lokalnego rynku pracy. Jest z tym związana szansa na ograniczenia zjawiska migracji zarobkowych młodzieży. Konieczna w tym aspekcie jest szeroko zakrojona współpraca lokalnego biznesu, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji rynku pracy.

Jednak gros działań musi być nastawionych na stworzenie warunków do budzenia aktywności społecznej, kulturalnej i zawodowej mieszkańców OF (tak w stolicy obszaru, jak i na jego obrzeżach) i zbudowania trwałego instytucjonalnego zaplecza zdolnego odpowiadać na wyzwania przyszłości a w tym kontekście konieczności uczenia się przez całe życie.

Poniżej przedstawiono siatkę celów strategicznych w ramach Domeny 4 wraz ze wskazanymi propozycjami kierunków działań/zadań do realizacji.

Cel strategiczny 1.

Wysoka jakość kształcenia ponadgimnazjalnego odpowiadająca na potrzeby rynku pracy

Kierunki projektów/zadań:

- Wdrożenie nowoczesnego systemu doradztwa edukacyjno-zawodowego na terenie OF dostępnego od poziomu gimnazjum
- Modernizacja szkolnictwa zawodowego w zakresie kierunków kształcenia pod rozwijające się branże gospodarcze (obecne i perspektywiczne) – kierunki mechaniczne, logistyczne, budowlane, turystyczne, srebrna gospodarka oraz podniesienie efektywności w zakresie nauczania praktycznego. .
- działania priorytetowe
- Podnoszenie jakości kształcenia ponadgimnazjalnego poprzez: system ciągłego podnoszenia kwalifikacji i kompetencji kadry pedagogicznej; stałe unowocześnianie infrastruktury techniczno-dydaktycznej oraz zwiększenie w procesie edukacyjnym stopnia wykorzystania nowoczesnych narzędzi oraz metod nauczania (zwłaszcza bardziej interaktywne formy zajęć lekcyjnych, angażujących uczniów).
- Uruchomienie Obserwatora Gospodarczego – program badań, analiz służących identyfikacji lokalnej gospodarki pod potrzeby dostosowania oferty kształcenia ponadgimnazjalnego, w tym szczególnie zawodowego.
- Prowadzenie badań losów absolwentów we wszystkich szkołach ponadgimnazjalnych na terenie OF Dolina Rzeki Pilicy.
- Intensyfikacja współpracy pomiędzy szkołami a środowiskiem społeczno-gospodarczym (instytucje rynku pracy).

Cel strategiczny 2.

Pobudzanie aktywności gospodarczej na obszarach wiejskich

Kierunki projektów/zadań:

- Wspieranie rozwoju ekologicznego rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego.
- Wsparcie doradczo-szkoleniowe w zakresie tworzenia grup i organizacji producentów w branży rolnej i leśnej.
- działania priorytetowe
- Realizacja programów szkoleniowo-doradczych w zakresie dywersyfikacji działalności rolniczej (działalność okołorolnicza, agroturystyczna itp.).
- Wzmacnianie sektora rolno-spożywczego w celu wykreowania produktu regionalnego.

Cel strategiczny 3.

Całościowe podejście do procesu aktywizacji społeczno-zawodowej osób bezrobotnych

Kierunki projektów/zadań:

- Przygotowanie i wdrożenie efektywnych programów wejścia na rynek pracy osób nie posiadających kwalifikacji i motywacji do podjęcia pracy.
- Wzmocnienie organizacji pozarządowych, społecznych i kościelnych do realizacji projektów i działań aktywizujących osoby bezrobotne.
- Stworzenie systemowego rozwiązania dla budowania dialogu pomiędzy organizacjami pozarządowymi, PUP, MOPS, GOPS, PCPR.
- Wdrożenie programu rewitalizacji społecznej w obrębie Obszaru Funkcjonalnego.
- działanie priorytetowe

- Opracowanie systemu bonów sportowych, kulturalnych dla rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Cel strategiczny 4.

Budowanie aktywnych postaw przedsiębiorczych, społecznych i samorozwojowych (Lifelong Learning) mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego

Kierunki projektów/zadań:

- Wdrożenie programu na rzecz budowania postaw przedsiębiorczych obejmującego realizację w nowej bardziej interaktywnej i ciekawej formie lekcji przedsiębiorczości w szkołach (począwszy od gimnazjum), spotkania z przedsiębiorcami, prezentacja dobrych przykładów z terenu OF, nabycie wiedzy i praktycznych umiejętności w zakresie aktywnego poszukiwania pracy i zakładania działalności, itp.
- Stworzenie przestrzeni do realizacji działalności przedsiębiorczych i społecznych – inkubator przedsiębiorczości i inkubator ngo. **- działania priorytetowe**
- Rozwój atrakcyjnej oferty edukacji pozaformalnej wspierającej aktualizację lub nabywanie nowych kwalifikacji i kompetencji.
- Realizacja programów wspierania wolontariatu połączonych z systemem bonusów doceniających tę aktywność społeczną.
- Rozwój dostępnej i szerokiej oferty zajęć rozwojowych dla różnych grup mieszkańców – dzieci, młodzieży, dorosłych i seniorów.

Domena 5:

Stolica Obszaru Funkcjonalnego przyciągającym i konsolidującym Partnerstwo centrum usług kulturalnych, edukacyjnych i około biznesowych

Podstawą dla zbudowania silnego Obszaru Funkcjonalnego jest wysoka pozycja jego stolicy, a więc miasta znacząco oddziałującego na cały Obszar Funkcjonalny oraz skupiającego wszystkie ważne funkcje i relacje pomiędzy miastem a terenami przyległymi. Bez silnego, prężnie rozwijającego się ośrodka miejskiego nie jest możliwym zbudowanie efektywnych powiązań funkcjonalnych z gminami zlokalizowanymi w jego otoczeniu. Dlatego, aby stworzyć rozwijający się Obszar Funkcjonalny Doliny rzeki Pilicy konieczne jest zwrócenie uwagi na samo miasto Tomaszów Mazowiecki, które powinno pełnić funkcję silnej stolicy regionu, być liderem konsolidujących wszystkich partnerów, centrum usług gospodarczych, a także wizytówką samego Partnerstwa.

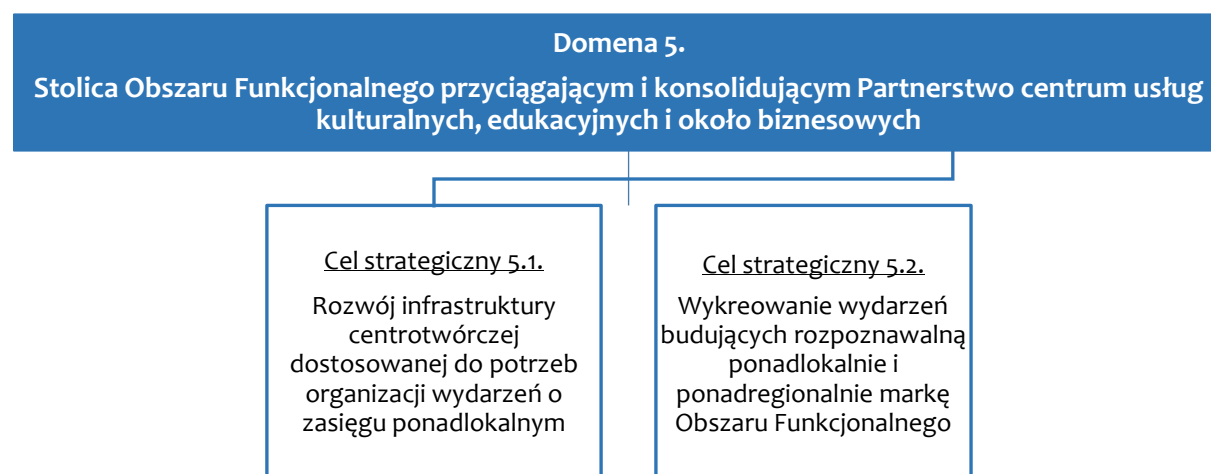
Obecnie Tomaszów Mazowiecki, choć pełni rolę centrum gospodarczego dla gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego oraz całego powiatu tomaszowskiego cechuje relatywnie niski poziom przedsiębiorczości w porównaniu z innymi dużymi miastami województwa łódzkiego. Ponadto w obliczu występowania niekorzystnych zjawisk o charakterze demograficznym na terenie Partnerstwa, jednym z głównych wyzwań rozwojowych powinno być przeciwdziałanie odpływowi młodych ludzi z terenu Obszaru Funkcjonalnego. O ile zahamowanie procesów demograficznych jest zadaniem niezwykle trudnym, to jednak znaczący wpływ w tym aspekcie

mogą mieć obok działań służących pobudzeniu gospodarki i powstawaniu nowych, atrakcyjnych miejsc pracy także tworzenie dogodnych warunków życia dla mieszkańców, w tym zwłaszcza osób młodych.

W tym kontekście miasto Tomaszów Mazowiecki powinno pełnić funkcję lidera, dążąc do zwiększenia poziomu atrakcyjności osadniczej i gospodarczej obszaru poprzez podniesienie dostępności do usług publicznych, poprawę warunków mieszkaniowych (m.in. tworzenie programów mieszkaniowych dla młodych ludzi), a także stworzenie szerokiej i różnorodnej oferty kulturalno-rozrywkowej, pozwalającej na rozwój społeczny mieszkańców.

Ważnym kierunkiem działań w tej domenie będzie także rozwój infrastruktury centrotwórczej w Tomaszowie Mazowieckim pozwalającej miastu na organizację znaczących wydarzeń i inicjatyw gospodarczych, wzmacniających rangę gospodarczą obszaru i jego specjalizacje gospodarcze oraz społecznych, zapewniając przestrzeń i klimat dla realizacji aktywności społecznych przy aktywnym włączaniu i partycypacji mieszkańców.

Poniżej przedstawiono siatkę celów strategicznych w ramach Domeny 5 wraz ze wskazanymi propozycjami kierunków działań/zadań do realizacji.

Cel strategiczny 1.

Rozwój infrastruktury centrotwórczej dostosowanej do potrzeb organizacji wydarzeń o zasięgu ponadlokalnym.

Kierunki projektów/zadań:

- Realizacja projektu Miasto Otwarte - budowa mediateki, przebudowa kinoteatru Włóknierz oraz Park Bulwary. **- działanie priorytetowe**
- Podejmowanie działań na rzecz lokalizacji w Tomaszowie Mazowieckim galerii handlowej z funkcjami wystawienniczymi oraz zapewniającymi przestrzeń dla działań społecznych.
- Budowa infrastruktury wystawienniczej/targowej na terenie miasta.
- Rozszerzenie oferty kulturalno-rozrywkowej dostosowanej do różnych grup wiekowych (dzieci, osób młodych, dorosłych, seniorów)

Cel strategiczny 2.

Wykreowanie wydarzeń budujących rozpoznawalną ponadlokalnie i ponadregionalnie markę Obszaru Funkcjonalnego.

Kierunki projektów/zadań:

- Kreacja imprez i wydarzeń o charakterze gospodarczym (w obrębie kluczowych branż); kulturalnym (przy wykorzystaniu istniejących instytucji i dziedzictwa kulturowego) oraz sportowym (w powiązaniu z tradycjami Spały).

Część IV. Wdrożeniowa

System monitorowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego

Prezentowany dokument strategiczny, jako wykaz możliwych do realizacji projektów partnerskich służących rozwojowi Obszaru Funkcjonalnego, nie niesie ze sobą obligatoryjnego obowiązku realizacji zapisanych w nim celów i zadań. Nie mniej jednak, partycypacyjny model jego wypracowania oraz zobowiązania poszczególnych partnerów Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy, stwarza warunki do wypracowania odrębnego systemu monitorowania i wdrażania. Systemu takiego, który będzie odpowiadał specyfice wypracowanych założeń strategicznych. Powinien on pozwolić na określenie stopnia realizacji celów strategicznych oraz dawać instrukcje jak postępować w przypadku podjęcia decyzji o wdrożeniu proponowanego przedsięwzięcia partnerskiego. Fakt konstruowania planów strategicznych, by były zgodne z proponowanymi Programami Operacyjnymi UE na lata 2014-2020 oraz z dokumentami strategicznymi, wskazującymi kierunki rozwoju OF, daje szansę na wykorzystanie wypracowanych propozycji zadań.

Strategia będzie wdrażana i monitorowana przez uzgodnione i wyznaczone do tego podmioty, reprezentujące poszczególne gminy i powiat, przy wykorzystywaniu dostępnych narzędzi i procedur. Określenie mechanizmów weryfikacji i oceny postępów w zakresie realizacji założonych działań oraz osiągania postawionych celów ma szczególne znaczenie w kontekście założenia partnerskiej realizacji większości ujętych w dokumencie zamierzeń strategicznych.

Poniżej przedstawiono dwa warianty przedstawiające podmioty zaangażowane w proces wdrażania, monitorowania i oceny „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy” oraz pełniące w nim określone role:

WARIANT 1:

- I. *Rada Partnerstwa* – poziom decyzyjny składający się z władz samorządowych jednostek samorządu terytorialnego należących do Partnerstwa i LGD Stowarzyszenie Dolina Pilicy. Rada jako organ decyzyjny i ciało nadzorujące procesem wdrażania Strategii decydowałaby także o priorytetach inwestycyjnych oraz sposobach finansowania działań.
- II. *Agencja Rozwoju Gospodarczego Obszaru Funkcjonalnego* – nowo powołany podmiot całościowo koordynujących politykę rozwoju gospodarcze OF, w formule stowarzyszenia jednostek samorządowych gmin i powiatu wchodzących w skład Partnerstwa. Zaproponowana formuła zapewni odrębną osobowość prawną, sprawne funkcjonowanie, możliwość uzyskiwania przychodów w ramach prowadzonej działalności (także ze źródeł zewnętrznych) przeznaczanych na realizację celów statutowych oraz pełną kontrolę właścicieli (jst) na jej działaniach. Cele statutowe Agencji powinny koncentrować się na promowaniu i wspieraniu przedsiębiorczości na terenie OF, w taki sposób aby pozyskała status instytucji otoczenia biznesu (IOB), ponieważ zapewni to możliwość występowania o pozyskiwania zewnętrznych środków w ramach RPO i innych programów zewnętrznych. W swoich strukturach Agencja mogłaby prowadzić:

- Centrum Obsługi Inwestora;
- Obserwator Gospodarczy;
- Inkubator przedsiębiorczości.

Oprócz tych funkcji działalność Agencji powinna obejmować także: prowadzenie działań informacyjno-promocyjnych dostępnej na terenie OF oferty inwestycyjnej, organizację wydarzeń wzmacniających rozwój kluczowych specjalizacji gospodarczych OF (m.in.: kongresy, targi, debaty gospodarcze, prowadzenie Forum Gospodarczego), prowadzenia centrum informacyjno-doradczo-szkoleniowego dla przyszłych i funkcjonujących przedsiębiorców (w tym także rolników i przetwórców rolno-spożywczych), pozyskiwanie środków zewnętrznych na własną działalność oraz realizację programów i inicjatyw wspierających przedsiębiorczość i lokalną OF. W aspekcie monitorowania wdrażania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego do zadań Agencji należałoby bieżące gromadzenie informacji dotyczących podejmowanych działań zapisanych w strategii (we współpracy z wszystkimi partnerami OF), monitorowanie wskaźników przyjętych do oceny stopnia wdrożenia kierunkowo rozwoju OF, opracowanie corocznego sprawozdania z monitoringu Strategii oraz udział w przygotowywaniu i realizacji projektów partnerskich.

- III. *Partnerzy* – przedstawiciele podmiotów zaangażowanych w proces realizacji zadań w ramach poszczególnych domen strategicznych reprezentujący samorządy, jednostki organizacyjne JST, oraz inne podmioty czy instytucje publiczne.

W procesie wdrażania oraz monitorowania stopnia realizacji zamierzeń strategicznych przewidziano poniższe procedury postępowania:

I. Procedura przepływu informacji, gromadzenia danych i sprawozdawczości

Sprawozdanie z postępów w realizacji zadań uwzględnionych w Strategii przygotowywane jest raz w roku. W tym celu podejmowane są następujące działania:

- Agencja Rozwoju Gospodarczego OF pozyskuje od wszystkich podmiotów zaangażowanych za realizację kierunków działań informacje na temat działań zrealizowanych/będących w realizacji/planowanych do realizacji w danym roku kalendarzowym na obszarze Doliny rzeki Pilicy. Dane zbierane są w oparciu o przygotowane formatki, pozwalające na standaryzację pozyskanych informacji z poszczególnych JST. Pozyskiwane są także sygnały o napotkanych/potencjalnych trudnościach i problemach, niezbędne dla zrealizowania zadania zasoby.

Dane gromadzone są do: 15 września każdego roku.

- Agencja Rozwoju Gospodarczego OF agreguje pozyskane informacje i w oparciu o nie opracowuje sprawozdanie. Sprawozdanie zawiera: opis stanu wdrażania zapisów domeny oraz rekomendacje dotyczące wdrażania zapisów poszczególnych domen w kolejnym okresie sprawozdawczym (sprawozdanie uwzględnia również listę zadań planowanych do partnerskiej realizacji w ramach domeny na kolejny rok budżetowy, w tym nowych propozycji zadań). Sprawozdania przekazywane są Radzie Partnerstwa.

Sprawozdanie przekazywane są do: 1 października każdego roku.

- Rada Partnerstwa konsultuje ujęte w sprawozdaniu wyniki monitoringu, rekomendacje, listę zadań partnerskich planowanych do realizacji w kolejnym roku przez JST z obszaru Doliny rzeki Pilicy. Skonsultowane sprawozdanie wraz z rekomendacjami zatwierdzone jest przez poszczególnych członków Partnerstwa.

Sprawozdanie przyjmowane jest do: 10 października.

II. Procedura uruchamiania wspólnych - partnerskich przedsięwzięć JST z OF Dolina Rzeki Pilicy

- Zgłoszenie do Agencji Rozwoju Gospodarczego OF a następnie przekazanie do wszystkich JST informacji o idei realizacji przedsięwzięcia wpisującego się w realizację celów strategii.
- Organizacja spotkania przedstawicieli JST w celu przedstawienia przez inicjatora przedsięwzięcia wstępnych założeń projektu (cele, etapy, harmonogram, wstępny budżet, możliwość pozyskania środków zewnętrznych na realizację).
- Podpisanie porozumienia o partnerskiej realizacji przedsięwzięcia. Wybór lidera przedsięwzięcia. Podział zadań i obowiązków w projekcie pomiędzy poszczególnymi partnerów. Powołanie grupy projektowej.
- Określenie zakresu przedsięwzięcia na poziomie poszczególnych JST decydujących się na wspólną realizację.
- Określenie zasad komunikacji i przepływu informacji pomiędzy partnerami projektu.
- Opisanie sposobu wewnętrznego monitorowania i kontroli realizacji projektu.

III. Procedura prowadzenia polityki informacyjnej Strategii.

Upowszechnianie wśród mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy informacji o realizowanych zamierzeniach strategicznych, stanowi istotny element budowy klimatu, sprzyjającego wdrażanym przedsięwzięciom. Jest także bezpośrednim efektem postawionej przed systemem wdrażania i monitorowania Strategii zasady informowania i promowania Doliny rzeki Pilicy w oparciu o spójny, wspólny dla całego obszaru przekaz, kierowany także do wewnątrz - do mieszkańców. Podmiotem odpowiedzialnym za prowadzenie polityki informacyjnej w ramach „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” jest Agencja Rozwoju Gospodarczego OF, który:

- prowadzi wystandaryzowaną bazę danych dotyczącą postępów w realizacji zamierzeń strategicznych (opartą m.in. o wskaźniki z systemu monitorowania oraz sprawozdania roczne);
- przynajmniej raz w roku przygotowuje notatkę medialną dotyczącą postępów w realizacji przedsięwzięć strategicznych oraz planowanych do realizacji zadań. Notatka upowszechniana jest wśród wszystkich Partnerów Strategii, w lokalnych mediach oraz publikowana na portalu internetowym Doliny rzeki Pilicy oraz stronach internetowych poszczególnych Partnerów.

WARIANT 2:

- I. *Rada Partnerstwa* – poziom decyzyjny składający się z władz samorządowych jednostek samorządu terytorialnego należących do Partnerstwa i LGD Stowarzyszenie Dolina Pilicy. Rada jako organ decyzyjny i ciało nadzorujące procesem wdrażania Strategii decydowałaby także o priorytetach inwestycyjnych oraz sposobach finansowania działań.
- II. *Zespół ds. Strategii OF* – poziom operacyjny składający się z przedstawicieli każdego z członków Partnerstwa, którzy pełniliby także rolę koordynatorów działań strategicznych na poziomie każdego urzędu gmin czy starostwa powiatowego tworzących Obszar Funkcjonalny. Do zadań Zespołu należałoby bieżące gromadzenie informacji dotyczących podejmowanych działań zapisanych w strategii, monitorowanie wskaźników przyjętych do oceny stopnia wdrożenia kierunkowo rozwoju OF, opracowanie corocznego sprawozdania z monitoringu Strategii oraz udział w przygotowywaniu i realizacji projektów partnerskich.
- III. *Partnerzy* – przedstawiciele podmiotów zaangażowanych w proces realizacji zadań w ramach poszczególnych domen strategicznych reprezentujący samorządy, jednostki organizacyjne JST, oraz inne podmioty czy instytucje publiczne.

W procesie wdrażania oraz monitorowania stopnia realizacji zamierzeń strategicznych przewidziano poniższe procedury postępowania:

I. Procedura przepływu informacji, gromadzenia danych i sprawozdawczości

Sprawozdanie z postępów w realizacji zadań uwzględnionych w Strategii przygotowywane jest raz w roku. W tym celu podejmowane są następujące działania:

- Zespół ds. Strategii OF pozyskuje od wszystkich podmiotów zaangażowanych za realizację kierunków działań informacje na temat zadań zrealizowanych/będących w realizacji/planowanych do realizacji w danym roku kalendarzowym na obszarze Doliny rzeki Pilicy. Dane zbierane są w oparciu o przygotowane formatki, pozwalające na standaryzację pozyskanych informacji z poszczególnych JST. Pozyskiwane są także sygnały o napotkanych/potencjalnych trudnościach i problemach, niezbędne dla zrealizowania zadania zasoby.

Dane gromadzone są do: 15 września każdego roku.

- Zespół ds. Strategii OF agreguje pozyskane informacje i w oparciu o nie opracowuje sprawozdanie. Sprawozdanie zawiera: opis stanu wdrażania zapisów domeny oraz rekomendacje dotyczące wdrażania zapisów poszczególnych domen w kolejnym okresie sprawozdawczym (sprawozdanie uwzględnia również listę zadań planowanych do partnerskiej realizacji w ramach domeny na kolejny rok budżetowy, w tym nowych propozycji zadań). Sprawozdania przekazywane są Radzie Partnerstwa.

Sprawozdanie przekazywane są do: 1 października każdego roku.

- Rada Partnerstwa konsultuje ujęte w sprawozdaniu wyniki monitoringu, rekomendacje, listę zadań partnerskich planowanych do realizacji w kolejnym roku przez JST z obszaru Doliny rzeki Pilicy. Skonsultowane sprawozdanie wraz z rekomendacjami zatwierdzane jest przez poszczególnych członków Partnerstwa.

Sprawozdanie przyjmowane jest do: 10 października.

II. Procedura uruchamiania wspólnych - partnerskich przedsięwzięć JST z OF Dolina rzeki Pilicy

- Zgłoszenie do Zespołu ds. Strategii OF a następnie przekazanie do wszystkich JST informacji o idei realizacji przedsięwzięcia wpisującego się w realizację celów strategii.
- Organizacja spotkania przedstawicieli JST w celu przedstawienia przez inicjatora przedsięwzięcia wstępnych założeń projektu (cele, etapy, harmonogram, wstępny budżet, możliwość pozyskania środków zewnętrznych na realizację).
- Podpisanie porozumienia o partnerskiej realizacji przedsięwzięcia. Wybór lidera przedsięwzięcia. Podział zadań i obowiązków w projekcie pomiędzy poszczególnych partnerów. Powołanie grupy projektowej.
- Określenie zakresu przedsięwzięcia na poziomie poszczególnych JST decydujących się na wspólną realizację.
- Określenie zasad komunikacji i przepływu informacji pomiędzy partnerami projektu.
- Opisanie sposobu wewnętrznego monitorowania i kontroli realizacji projektu.

III. Procedura prowadzenia polityki informacyjnej Strategii.

Upowszechnianie wśród mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego Dolina rzeki Pilicy informacji o realizowanych zamierzeniach strategicznych, stanowi istotny element budowy klimatu, sprzyjającego wdrażanym przedsięwzięciom. Jest także bezpośrednim efektem postawionej przed systemem wdrażania i monitorowania Strategii zasady informowania i promowania Doliny rzeki Pilicy w oparciu o spójny, wspólny dla całego obszaru przekaz, kierowany także do wewnątrz - do mieszkańców. Podmiotem odpowiedzialnym za prowadzenie polityki informacyjnej w ramach „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” jest Zespół ds. Strategii OF, który:

- prowadzi wystandaryzowaną bazę danych dotyczącą postępów w realizacji zamierzeń strategicznych (opartą m.in. o wskaźniki z systemu monitorowania oraz sprawozdania roczne);
- przynajmniej raz w roku przygotowuje notatkę medialną dotyczącą postępów w realizacji przedsięwzięć strategicznych oraz planowanych do realizacji zadań. Notatka upowszechniana jest wśród wszystkich Partnerów Strategii, w lokalnych mediach oraz publikowana na portalu internetowym Doliny rzeki Pilicy oraz stronach internetowych poszczególnych Partnerów.

Wskaźniki monitorowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego

Zgodnie z definicją monitoring oznacza regularne, jakościowe i ilościowe pomiary lub obserwacje zjawisk, przeprowadzane w określonym z góry czasie. Programy monitoringu są często stosowane w celu gromadzenia informacji na temat stanu ilościowego oraz jakościowego danego zjawiska lub rozprzestrzeniania się zjawiska w czasie i przestrzeni. Zgromadzone dane ułatwiają wybór właściwych działań w przypadku szkodliwego wpływu tego stanu na dalsze funkcjonowanie. Zgromadzone dane pozwalają także na podjęcie akcji naprawczych lub usuwania skutków w już istniejącej sytuacji np. zagrożenia. Monitoring charakteryzują trzy podstawowe zasady:

- cykliczność pomiarów,
- unifikacja metodyk wykorzystywanych do pomiarów i obserwacji,
- unifikacja interpretacji wyników.

System monitorowania powinien zapewnić ocenę skuteczności działań, które będą podjęte dla realizacji celów strategicznych. Monitorowanie prowadzone będzie w oparciu o ustalony, wąski zakres podstawowych wskaźników, przyjętych dla poszczególnych Domen. Za przebieg procesu monitoringu odpowiedzialne będzie Rada Partnerstwa oraz Agencja Rozwoju Gospodarczego OF. W ramach procesu monitoringu Zespół operacyjny będzie gromadził dane zastane i wywołane potrzebne do obliczenia wskaźników realizacji założeń strategicznych. Dane te będą pozyskiwane od jednostek samorządów wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego oraz innych podmiotów czy osób zaangażowanych we wdrażanie strategii i realizację kierunków działań w niej przewidzianych. Raz do roku Agencja Rozwoju Gospodarczego OF będzie opracowywała i publikowała sprawozdanie z postępów w realizacji Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego wraz z ewentualnymi wytycznymi na lata następne. Sprawozdanie będzie przekazywane Radzie Partnerstwa, która w oparciu o wynikające z niego wnioski będzie podejmowała decyzje co do dalszych kierunków rozwoju Obszaru Funkcjonalnego oraz ustalenia priorytetów rozwojowych na kolejny rok.

Monitoring „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” odbywać się będzie na dwóch zasadniczych poziomach:

- A. wskaźników produktów i rezultatów mających swoje źródło w efektach poszczególnych realizowanych zadań strategicznych;
- B. danych statystycznych obrazujących stan zmian wynikających z realizacji zapisów strategicznych. W celu stworzenia odpowiedniego tła wartości wskaźników powinny być umiejscowione w szerszym kontekście (regionalnym, krajowym), dlatego w miarę dostępności danych informacje na temat wartości wskaźników będą prezentowane:
 - w liczbach bezwzględnych (lub procentowo),
 - w porównaniu do średniej wojewódzkiej i krajowej,
 - w ujęciu zmiany od roku bazowego oraz ostatniego badania (dynamika).

Poniżej przedstawiono wykaz **przykładowych wskaźników**, które mogą posłużyć monitorowaniu realizacji Strategii i równocześnie odnoszą się do poszczególnych jej domen rozwojowych i celów strategicznych. Partnerzy w miarę realizowanych działań mogą dokonać wyboru z tego wykazu wskaźników.

Domena 1.

Rozwój kluczowych branż gospodarczych na Obszarze Funkcjonalnym oraz budowanie wzajemnych powiązań gospodarczych

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Liczba nowych inwestorów ulokowanych na terenie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	sztuk	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe
Powierzchnia przygotowanych terenów inwestycyjnych w obrębie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	ha	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe
Liczba podmiotów gospodarczych REGON ogółem zarejestrowanych na terenie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	sztuk	Bank Danych Lokalnych GUS
Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na terenie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	sztuk	Bank Danych Lokalnych GUS
Wskaźnik przedsiębiorczości na terenie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	%	Bank Danych Lokalnych GUS
Liczba zorganizowanych branżowych wydarzeń gospodarczych na terenie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	sztuk	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe
Liczba udzielonych usług w ramach centrum obsługi klientów gospodarczych (w skali roku)	sztuk	Agencja Rozwoju Gospodarczego OF
Liczba zrealizowanych projektów/inicjatyw we współpracy z sektorem gospodarczym (w skali roku)	sztuk	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe

Domena 2.

Atrakcyjny i rozpoznawalny w skali ponadregionalnej obszar turystyki weekendowej – turystyka jako sfera przedsiębiorczości i sposób wypoczynku

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Liczba opracowanych i wdrożonych nowych produktów turystycznych Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (w skali roku)	sztuk	Centrum Koordynacyjne
Liczba miejsc noclegowych (w tym nowopowstałych) na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (w skali roku)	sztuk	Bank Danych Lokalnych GUS, Centrum Koordynacyjne
Liczba podmiotów gastronomicznych (w tym nowopowstałych) na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (w skali roku)	sztuk	Centrum Koordynacyjne
Liczba nowopowstałych obiektów infrastruktury okołoturystycznej – bazy turystycznej na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (w skali roku)	sztuk	Centrum Koordynacyjne
Długość oznakowanych szlaków turystycznych (rowerowych/ pieszych/ kajakowych) w tym nowopowstałych (w skali roku)	km	Centrum Koordynacyjne, Bank Danych Lokalnych GUS
Zmiana liczby udzielonych noclegów na terenie Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy (w skali roku)	sztuk	Bank Danych Lokalnych GUS, Centrum Koordynacyjne
Liczba odwiedzających biletowane obiekty turystyczne (w skali roku)	osób	Centrum Koordynacyjne
Nakład materiałów promocyjnych zawierających informację o produktach turystycznych oferowanych na terenie Doliny rzeki Pilicy oraz kalendarz imprez i wydarzeń	sztuk	Centrum Koordynacyjne

Domena 3.

Zintegrowana infrastruktura transportowa, komunikacyjna i środowiskowa w obrębie Obszaru Funkcjonalnego

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Długość nowo wybudowanych oraz przebudowanych dróg na terenie Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	km	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe,
Długość ścieżek rowerowych powstałych w obrębie Obszaru Funkcjonalnego	km	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe,

Odsetek odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ogólnej masie odpadów	%	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe, Bank Danych Lokalnych GUS
Zmiana długości sieci kanalizacji sanitarnej w gminach Obszaru Funkcjonalnego (w skali roku)	km	Bank Danych Lokalnych GUS
Odsetek mieszkańców korzystających z instalacji w ogóle ludności (wodociąg, kanalizacja)	%	Bank Danych Lokalnych GUS

Domena 4.

Warunki dla aktywności społecznej, zawodowej i przedsiębiorczej mieszkańców Obszaru Funkcjonalnego.

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Wielkość środków przeznaczonych na pozyskanie nowoczesnego sprzętu dydaktycznego i wyposażenia oraz doształcania kadr w danym roku	PLN	Starostwo Powiatowe
Liczba zawartych i/lub realizowanych porozumień dotyczących współpracy pomiędzy organem prowadzącym szkołę ponadgimnazjalną, szkołą ponadgimnazjalną a pracodawcami w danym roku	sztuk	Starostwo Powiatowe
Liczba uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych objętych doradztwem edukacyjno-zawodowym w ramach realizacji programu (w skali roku)	osoby	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe
Liczba zarejestrowanych bezrobotnych na obszarze Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy (w skali roku)	sztuk	Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim
Liczba osób uczestniczących w konsultacjach społecznych w danym roku	osoby	Urzędy Gmin, Starostwo Powiatowe

Domena 5.

Stolica Obszaru Funkcjonalnego przyciągającym i konsolidującym Partnerstwo centrum usług kulturalnych, edukacyjnych i około biznesowych

Nazwa wskaźnika	Jednostka pomiaru	Źródło
Liczba nowopowstałych obiektów centrotwórczych w Tomaszowie Mazowieckim (w skali roku)	sztuk	Urząd Miasta Tomaszowa Mazowieckiego
Liczba zorganizowanych wydarzeń o skali ponadlokalnej i ponadregionalnej promujących Obszar Funkcjonalny (w skali roku)	sztuk	Urząd Miasta Tomaszowa Mazowieckiego

Powiązanie dokumentu Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego z dokumentami strategicznymi UE, krajowymi i regionalnymi

„Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” jest spójna z założeniami dokumentów wyższego szczebla, w tym europejskimi, krajowymi oraz regionalnymi dokumentami o charakterze strategicznymi i operacyjnym. Poniżej przedstawiono najważniejsze założenia (cele, dążenia i priorytety) tychże dokumentów, w które wpisują się również zapisy projektowanej Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy.

EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu

Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim jest zgodna z podstawowymi założeniami dokumentu *EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Spójność z tym dokumentem jest zauważalna przede wszystkim na poziomie priorytetu związanego z rozwojem sprzyjającym włączeniu społecznemu, a więc wspieraniu gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną, gdzie sugeruje się podejmowanie m.in. następujących działań:

- wspierać i kontrolować skuteczne wprowadzanie w życie wyników dialogu społecznego,
- zapewnić zdobywanie i uznawanie kompetencji koniecznych do kontynuowania nauki i na rynku pracy w toku kształcenia ogólnego, zawodowego, wyższego i kształcenia dorosłych, w tym także w toku uczenia się pozaformalnego i nieformalnego,
- utworzyć partnerstwo przedstawicieli świata edukacji i szkoleń oraz przedstawicieli rynku pracy, przede wszystkim włączając partnerów społecznych do planowania potrzeb w zakresie kształcenia i szkolenia.

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności

Główne zamierzenia Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego są spójne z zapisami *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności*, której głównym celem jest poprawa jakości życia Polaków. Dążenia zdefiniowane w Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego są w szczególności skorelowane z następującymi celami strategicznymi długookresowej strategii rozwoju kraju:

- Cel 3. Poprawa dostępności i jakości edukacji na wszystkich etapach oraz podniesienie konkurencyjności nauki (w tym: Poprawa jakości i efektywności kształcenia i szkolenia zawodowego na wszystkich poziomach, połączona ze zwiększeniem jego atrakcyjności poprzez silniejsze powiązanie z rynkiem pracy),
- Cel 4. Wzrost wydajności i konkurencyjności gospodarki (w tym: Zwiększenie dostępności powszechnych programów kształtowania postaw przedsiębiorczych i wspierania przedsiębiorczości, opartej o postawy proinnowacyjne, kreatywne, umiejętność współpracy),
- Cel 6. Rozwój kapitału ludzkiego poprzez wzrost zatrudnienia i stworzenie „workfare state”,

- Cel 7. Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego oraz ochrona i poprawa stanu środowiska (w tym: Zwiększenie poziomu ochrony środowiska),
- Cel 8. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych (w tym: Rewitalizacja obszarów problemowych w miastach, Stworzenie warunków sprzyjających tworzeniu pozarolniczych miejsc pracy na wsi i zwiększaniu mobilności zawodowej na linii obszary wiejskie – miasta, Zrównoważony wzrost produktywności i konkurencyjności sektora przetwórstwa rolno-spożywczego zapewniający bezpieczeństwo żywnościowe oraz stymulujący wzrost pozarolniczego zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, Zwiększenie stopnia dyfuzji połączeń wieś-miasto w celu dynamizowania rozwoju zarówno terenów miejskich, jak też obszarów wiejskich).

Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo

Cele „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” są także zgodne z głównymi celami, jakie zakłada się w *Strategii Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo* (średniookresowa strategia rozwoju kraju). Zasadniczym celem tego dokumentu jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności. Najważniejszymi zapisami, w kontekście Strategii Rozwoju Partnerstwa Dolina Rzeki Pilicy wydają się być następujące cele:

- Cel 2.2. Wzrost wydajności gospodarki (zwłaszcza: Wzrost udziału przemysłów i usług średnio i wysoko zaawansowanych technologicznie, Zwiększenie konkurencyjności i modernizacja sektora rolno-spożywczego),
- Cel 2.3. Zwiększenie innowacyjności gospodarki (w tym: Zwiększenie wykorzystania rozwiązań innowacyjnych),
- Cel 2.4. Rozwój kapitału ludzkiego (Zwiększanie aktywności zawodowej, Poprawa jakości kapitału ludzkiego, Zwiększanie mobilności zawodowej i przestrzennej),
- Cel 2.6. Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko (w tym: Racjonalna gospodarka zasobami, Poprawa stanu środowiska),
- Cel 3.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych (Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych, Zwiększenie efektywności systemu świadczenia usług publicznych),
- Cel 3.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych (w tym: Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich, Zwiększenie spójności terytorialnej).

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie

Główne dążenia rozwojowe zdefiniowane w Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego wpisują się w cele *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie*, będącej najważniejszym w skali kraju dokumentem strategicznym polityki regionalnej. W

dokumencie tym sformułowano podstawowy cel polityki regionalnej w Polsce, jakim jest efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych i innych terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym. Cele Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego są zbieżne zwłaszcza z następującymi zamierzeniami krajowej strategii rozwoju regionalnego:

- 1.2. Tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania procesów rozwojowych i zwiększania ich absorpcji poza miastami wojewódzkimi (w tym: Wspieranie rozwoju i znaczenia miast subregionalnych, Rozwijanie potencjału rozwojowego i absorpcyjnego obszarów wiejskich, Efektywne wykorzystanie w procesach rozwojowych potencjału specjalizacji terytorialnej),
- 1.3. Budowa podstaw konkurencyjności województw – działania tematyczne (zwłaszcza: Rozwój kapitału intelektualnego, w tym kapitału ludzkiego i społecznego, Wsparcie dla lokalizacji inwestycji zewnętrznych, w tym w szczególności zagranicznych, Zwiększenie możliwości wprowadzania rozwiązań innowacyjnych przez przedsiębiorstwa i instytucje regionalne, Wspieranie rozwoju instytucji otoczenia biznesu (IOB), Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego),
- 2.2. Wspieranie obszarów wiejskich o najniższym poziomie dostępu mieszkańców do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe (w tym: Usługi edukacyjne i szkoleniowe, Usługi komunalne i związane z ochroną środowiska),
- 2.3. Restrukturyzacja i rewitalizacja miast i innych obszarów tracących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze,
- 3.4. Wspomaganie budowy kapitału społecznego dla rozwoju regionalnego w oparciu o sieci współpracy między różnymi aktorami polityki regionalnej.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Cele przedstawione w dokumencie Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego pozostają spójne z podstawowymi zamierzeniami *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, która zajmuje najważniejsze miejsce w systemie polityki przestrzennej oraz planowania przestrzenne w Polsce. Głównym celem tego instrumentu o charakterze strategicznym i planistycznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie. Cele „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim” wpisują się przede wszystkim w następujące dążenia *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*:

- 2.1.4. Wspomaganie procesów koncentracji urbanizacji w miastach średnich i wybranych małych,
- 2.1.5. Wspomaganie restrukturyzacji obszarów wiejskich,
- 2.2.2. Wspieranie rozwoju ośrodków subregionalnych,
- 2.2.3. Integracja przestrzenna i funkcjonalna obszarów wiejskich,
- 2.2.4. Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej,
- 2.3.2. Restrukturyzacja i rewitalizacja obszarów zdegradowanych i miast,
- 3.1.3. Poprawa dostępności ośrodków subregionalnych oraz obszarów wiejskich,

- 3.2.2. Poprawa dostępności wewnątrz obszarów funkcjonalnych z preferencją dla rozwoju transportu publicznego.

Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki. „Dynamiczna Polska 2020”.

Dokument *Strategii Innowacyjności i Efektywności Gospodarki. Dynamiczna Polska 2020* wskazuje, że zasadniczym celem rozwoju Polski powinno być budowanie konkurencyjnej gospodarki (innowacyjnej i efektywnej) opartej na wiedzy i współpracy, co doskonale wpisuje się to w cele „Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim”. Dążenia zdefiniowane w ramach Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego wpasowują się w szczególności w następujące działania przyjęte do realizacji w *Strategii Innowacyjności i Efektywności Gospodarki. Dynamiczna Polska 2020*:

- 1.2.4. Wspieranie różnych form innowacji,
- 1.2.5. Wspieranie transferu wiedzy i wdrażania nowych/nowoczesnych technologii w gospodarce (w tym technologii środowiskowych),
- 2.3.1. Promocja współpracy i kooperacji podmiotów gospodarczych oraz innych partnerów w realizacji przedsięwzięć rozwojowych, w tym w tym w obszarze B+R+I,
- 2.3.2. Wspieranie mobilności kadr nauki i gospodarki,
- 2.3.3. Wspieranie współpracy w ramach klastrów,
- 2.3.6. Zwiększanie potencjału rozwojowego oraz wyrównywanie szans poszczególnych ośrodków,
- 2.4.1. Kształtowanie postaw proinnowacyjnych przedsiębiorców, zwłaszcza z sektora MŚP,
- 2.5.3. Promowanie i rozwój kształcenia i szkolenia zawodowego,
- 2.5.5. Zwiększenie nacisku w procesie kształcenia kadr na kompetencje kluczowe i umiejętności o charakterze przekrojowym i interdyscyplinarnym.

Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego. Łódzkie 2020

Cele obrane do urzeczywistnienia w ramach Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim w całości wpisują się w dążenia *Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego. Łódzkie 2020*, będącej najważniejszym dokumentem strategicznym w skali województwa łódzkiego. Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim wpisuje się w szczególności w następujące strategiczne kierunki działań zdefiniowane w strategii rozwoju województwa:

- 1.1. Rozwój nowoczesnych technologii na rzecz inteligentnych specjalizacji regionalnych,
- 2.1. Kształtowanie i rozwój kadr dla gospodarki innowacyjnej,
- 2.2. Kształtowanie aktywnych postaw na rynku pracy,
- 3.1. Kształtowanie innowacyjnego środowiska przedsiębiorczości i powiązań sieciowych,
- 3.2. Rozwój MŚP i sektora rolnego,
- 4.1. Rozwój społeczności lokalnych,
- 4.2. Wzmacnianie tożsamości regionalnej,
- 5.1. Rozwój usług i poprawa dostępu do sektora edukacji,
- 7.2. Wzmocnienie i rozwój systemów infrastruktury technicznej,

- 8.1. Ochrona i kształtowanie powiązań przyrodniczo-krajobrazowych,
- 9.1. Wzmacnianie systemu powiązań funkcjonalnych,
- 9.2. Wspieranie procesów rewitalizacji i poprawa ładu przestrzennego.

Równocześnie zapisy Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim wpisują się w cele polityki terytorialno-funkcjonalnej w odniesieniu do obszarów miejskich, jakie zdefiniowano w strategii rozwoju województwa, zwłaszcza zaś:

- Wspieranie systemowych działań rewitalizacyjnych obszarów zdegradowanych społecznie i gospodarczo,
- Wspieranie działań na rzecz kształtowania przestrzeni publicznych wysokiej jakości,
- Wspieranie działań na rzecz zapobiegania negatywnym zjawiskom suburbanizacji,
- Wspieranie działań na rzecz podnoszenia jakości usług publicznych oraz dostosowania ich do potrzeb starzejącego się społeczeństwa.
- Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim jest również zgodna z kierunkami polityki przestrzenno-funkcjonalnej województwa w odniesieniu do terenów wiejskich, przede wszystkim zaś:
- Wspieranie działań na rzecz wdrażania rozwiązań innowacyjnych w rolnictwie i leśnictwie oraz powstawania i działalności organizacji producentów rolnych,
- Wspieranie działań na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego, rynków lokalnych promujących produkty regionalne oraz agroturystyki,
- Wspieranie działań na rzecz rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw sektora pozarolniczego,
- Wspieranie działań na rzecz poprawy dostępu do podstawowych usług publicznych, w tym edukacji przedszkolnej, opieki zdrowotnej, oraz usług kultury i sportu,
- Wspieranie rozwoju systemów wodno-ściekowych.

Cele Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim są także zgodne z kierunkami polityki przestrzenno-funkcjonalnej województwa łódzkiego w odniesieniu do obszaru Zagłębia Ceramiczno-Budowlanego Opoczno – Tomaszów Mazowieckiego, którego częścią są gminy Partnerstwa, w szczególności zaś:

- Wspieranie powiązań sieciowych, w tym m. in. w zakresie wprowadzania nowoczesnego wzornictwa przemysłowego,
- Wspieranie w regionie rozwoju specjalistycznego szkolnictwa zawodowego dla przemysłu ceramicznego i szklarskiego na poziomie średnim i wyższym,
- Wspieranie działań na rzecz rekultywacji terenów poeksploatacyjnych w kierunku leśnym.

Wreszcie Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim w całości wpasowuje się w kierunki polityki przestrzenno-funkcjonalnej województwa łódzkiego w odniesieniu do obszarów funkcjonalnych dolin rzecznych:

- Wspieranie działań na rzecz rozwoju turystyki aktywnej, rekreacyjnej, sportowej i geoturystyki oraz bazy turystycznej, w tym agroturystyki,
- Wspieranie działań na rzecz rozbudowy szlaków turystycznych,
- Wspieranie działań na rzecz rozwoju funkcji konferencyjno-kongresowej,
- Wspieranie działań na rzecz wykreowania marki i popytu na usługi balneologiczne, uzdrowiskowe i rehabilitacyjne,

- Wspieranie działań na rzecz budowania zintegrowanych produktów turystycznych opartych na walorach kulturowych i przyrodniczych, w tym geologicznych, oraz kultywowaniu tradycji,
- Wspieranie działań na rzecz wykreowania wizerunku obszarów jako atrakcyjnych turystycznie,
- Wspieranie działań na rzecz poprawy czystości wód Zalewu Sulejowskiego i Zbiornika Jeziorsko oraz terenów leśnych,
- Wspieranie działań na rzecz wprowadzania systemowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej,
- Wspieranie działań na rzecz zwiększenia dostępności transportowej zewnętrznej i wewnętrznej,
- Wspieranie działań na rzecz rozwoju powiązań funkcjonalno-przestrzennych o wymiarze ponadregionalnym (Pasma kulturowo-turystyczne Pilicy, Pasma kulturowo-turystyczne Warty, Pasma kulturowo-turystyczne Bzury).

Plan Przeciwdziałania Depopulacji w Województwie Łódzkim. Rodzina – Dzieci – Praca

Plan Przeciwdziałania Depopulacji w Województwie Łódzkim. Rodzina – Dzieci – Praca jest jednym z najważniejszych dokumentów regionalnych skupiających się na problemach demograficznych, jakie występują w tym regionie Polski. Również i w tym dokumencie znajdziemy poparcie dla działań przyjętych w Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim, z ukierunkowaniem przede wszystkim na ludzi młodych:

- Stabilność zatrudnienia dla młodych rodziców/kobiet ułatwiająca podejmowanie długotrwałych zobowiązań oraz realizację planów prokreacyjnych,
- Szeroki dostęp do żłobków, przedszkoli i innych form wychowania przedszkolnego (edukacji przedszkolnej) prowadzący do utrzymania miejsc pracy/powrotu rodziców – opiekunów na rynek pracy,
- Wysoka dostępność do mieszkań dla młodych osób,
- Aktywizacja zawodowa kobiet/osób powracających na rynek pracy po przerwie związanej z wychowywaniem dzieci lub opieką nad osobami zależnymi,
- Wysoka atrakcyjność zatrudniania osób z grup defaworyzowanych (kobiety/młode matki/osoby niepełnosprawne) dla potencjalnego pracodawcy,
- Dostępność i atrakcyjność miejsc pracy w regionie, sprzyjające warunki dla napływu ludności do województwa łódzkiego,
- Modernizacja szkolnictwa zawodowego oraz dostosowanie oferty edukacyjnej placówek kształcenia ustawicznego i praktycznego do potrzeb regionalnego i lokalnego rynku pracy,
- Wysokie kwalifikacje nauczycieli, instruktorów praktycznej nauki zawodu oraz kadr administracyjnych systemu oświaty dostosowane do wymogów związanych z kierunkami rozwoju regionu, zmianą kierunków kształcenia, zapotrzebowaniem na nowe kwalifikacje oraz zmieniającą się sytuacją demograficzną w systemie oświaty,
- Powiązanie szkolnictwa wyższego z zewnętrznym otoczeniem społeczno-gospodarczym, zwłaszcza ze sferą biznesu.

Plan Przeciwdziałania Depopulacji w Województwie Łódzkim. Rodzina – Dzieci – Praca zawiera również istotne zapisy w kontekście aktywizacji ludzi powyżej 45 roku życia:

- Wysoka świadomość pracodawców w zakresie korzyści płynących z zatrudniania w szczególności osób powyżej 50. roku życia oraz niepełnosprawnych,
- Uruchomienie niewykorzystanych zasobów pracy,
- Aktywizacja społeczna i zawodowa osób starszych,
- Budowa i dostosowanie infrastruktury publicznej do potrzeb osób starszych,
- Wysoka jakość i dostępności do usług opiekuńczych i zdrowotnych,
- Rozwinięta baza ochrony zdrowia oraz alternatywnych form opieki dla osób przewlekle chorych i starszych,
- Wysoka jakość usług specjalistycznych w zakresie osób starszych (geriatria),
- Zdrowi i świadomi profilaktyki zdrowia mieszkańcy województwa,
- Szeroki zakres usług skierowanych na osoby starsze w ramach „białej gospodarki” i „srebrnej gospodarki”.

Regionalna Strategia Innowacyjności dla Województwa Łódzkiego – LORIS 2030

Dążenia przyjęte do realizacji w Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim są zgodne z zapisami *Regionalnej Strategii Innowacyjności dla Województwa Łódzkiego – LORIS 2030*, w szczególności zaś z następującymi celami operacyjnymi tego dokumentu:

- 1.4. Wsparcie projektów współpracy w ramach klastrów i obszarów specjalizacji,
- 2.1. Podnoszenie świadomości o korzyściach z innowacji,
- 2.2. Promocja wiedzy o innowacyjności i przedsiębiorczości,
- 2.4. Promocja współpracy i kooperacji podmiotów gospodarczych.

Regionalny Program Operacyjny Województwo Łódzkiego 2014-2020 (projekt)

Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy w powiecie tomaszowskim wpisuje się w główne działania Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, w tym w szczególności z następującymi zapisami:

Oś priorytetowa II - Innowacyjna i konkurencyjna gospodarka

Priorytet inwestycyjny 3a. Promowanie przedsiębiorczości, w szczególności poprzez ułatwianie gospodarczego wykorzystywania nowych pomysłów oraz sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym również poprzez inkubatory przedsiębiorczości.

W ramach tego priorytetu inwestycyjnego wsparciem objęte zostaną działania skierowane przede wszystkim na uporządkowanie oraz stworzenie terenów inwestycyjnych. Warto również podkreślić, że w ramach tego priorytetu przewidziane jest także wspieranie kampanii informacyjnych i promocyjnych, które będą jednym z elementów przygotowywania tychże terenów inwestycyjnych.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- uporządkowanie i przygotowanie terenów inwestycyjnych w celu nadania im nowych funkcji gospodarczych oraz uzbrojenie terenów inwestycyjnych,

- wykorzystanie mechanizmu popytowego w postaci bonów dla przedsiębiorców na realizację specjalistycznych usług świadczonych przez instytucje otoczenia biznesu,

Priorytet inwestycyjny 3c. Wspieranie tworzenia i poszerzania zaawansowanych zdolności w zakresie rozwoju produktów i usług

Wsparcie przewidziane w tym priorytecie inwestycyjnym nastawione jest na wpieranie przedsiębiorstw, w celu rozwoju ich aktywności inwestycyjnej oraz zwiększania zatrudnienia. Dodatkowo w ramach PI 3c będzie można uzyskać dofinansowanie na wspieranie tworzenia klastrów.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- inwestycje w MŚP na rzecz nowych lub ulepszonych produktów i usług, w tym dla przedsiębiorstw społecznych
- wsparcie dostępu przedsiębiorstw do kapitału zewnętrznego poprzez rozwój instrumentów finansowych w zakresie funduszy pożyczkowych i poręczeniowych,
- wsparcie projektów i przedsięwzięć klastrów bądź inicjatyw klastrowych o zasięgu regionalnym i lokalnym.
-

Priorytet inwestycyjny 4e. Promowanie strategii niskoemisyjnych dla wszystkich rodzajów terytoriów, w szczególności dla obszarów miejskich, w tym wspieranie zrównoważonej multimodalnej mobilności miejskiej i działań adaptacyjnych mających oddziaływanie łagodzące na zmiany klimatu.

Zasadniczym celem tego priorytetu inwestycyjnego jest popularyzacja transportu zbiorowego wśród mieszkańców. Działaniami, jakie mogą zostać realizowane będą w tym przypadku przebudowa infrastruktury transportowej zmierzająca do wyprowadzenia ruchu samochodowego z centrów miast, a także inwestycje dające możliwość alternatywnego transportu jak np. budowa ścieżek rowerowych.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- budowa lub przebudowa infrastruktury publicznego transportu zbiorowego;
- zakup lub modernizacja niskoemisyjnego taboru dla publicznego transportu zbiorowego, w tym budowa lub przebudowa infrastruktury do jego obsługi;
- budowa lub przebudowa centrów przesiadkowych, w tym systemów Park&Ride i Bike&Ride;
- inwestycje z zakresu inteligentnych systemów transportowych;
- budowa lub przebudowa ścieżek rowerowych (dróg dla rowerów).

Priorytet inwestycyjny 7b. Zwiększenie mobilności regionalnej poprzez łączenie węzłów drugorzędnych i trzeciorzędnych z infrastrukturą TEN-T, w tym z węzłami multimodalnymi.

Wparciem zostaną objęte działania zmierzające do budowy i przebudowy infrastruktury drogowej, dzięki której zostaną usunięte luki w sieci drogowej pomiędzy ośrodkami miejskimi,

pełniącymi ważną rolę na lokalnym rynku pracy, ale także inwestycje w drogi na obszarach wiejskich.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- budowa, przebudowa lub modernizacja dróg wojewódzkich lub powiatowych (w tym m.in. obiektów inżynierskich w ich ciągach);
- inwestycje z zakresu inteligentnych systemów transportowych;
- inwestycje z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego.

Priorytet inwestycyjny 7d. Rozwój i rehabilitacja kompleksowych, wysokiej jakości i interoperacyjnych systemów transportu kolejowego oraz propagowanie działań służących zmniejszeniu hałasu.

Priorytet inwestycyjny 7d skupia się na modernizacji i budowie sieci oraz infrastruktury kolejowej, która może być alternatywą dla transportu samochodowego.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- budowa, modernizacja, rewitalizacja (rehabilitacja) sieci kolejowej lub infrastruktury dworcowej,
- zakup nowego taboru kolejowego lub inwestycje podnoszące jego standard.

Oś priorytetowa IV – Gospodarka niskoemisyjna

Priorytet inwestycyjny 4a. Wspieranie wytwarzania i dystrybucji energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych.

Działania realizowane w PI 4a skupią się na dofinansowaniu przedsięwzięć związanych z zastępowaniem konwencjonalnych źródeł energii w tym m.in. biomasy, czy biogazu.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- budowa, przebudowa lub modernizacja infrastruktury służącej do produkcji i dystrybucji energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych (ze szczególnym nastawieniem na produkcję energii elektrycznej), w oparciu o moc instalowanej jednostki: energia wodna, energia wiatru, energia słoneczna, energia geotermalna, energia biogazu, energia biomasy. Wielkość mocy wynikać będzie z zapisów Linii demarkacyjnej.

Oś priorytetowa V – Ochrona środowiska

Priorytet inwestycyjny 6.d. Ochrona i przywrócenie różnorodności biologicznej, ochrona i rekultywacja gleby oraz wspieranie usług ekosystemowych, także poprzez program „Natura 2000” i zieloną infrastrukturę.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- podniesienie standardu bazy technicznej lub wyposażenia parków krajobrazowych lub rezerwatów przyrody (w tym położonych na obszarach Natura 2000);

- budowa, przebudowa, infrastruktury służącej utrzymaniu lub utworzeniu centrów ochrony różnorodności biologicznej na obszarach miejskich lub pozamiejskich w oparciu o gatunki rodzime np. banki genowe, parki miejskie, ogrody botaniczne, ekoparki;
- budowa lub modernizacja niezbędnej infrastruktury mającej na celu ograniczenie degradacji środowiska przyrodniczego w miejscach wypoczynku, na szlakach turystycznych lub wypoczynkowych oraz promowanie form ochrony przyrody np. platformy widokowe, ścieżki dydaktyczne wykorzystujące lokalne zasoby przyrodnicze;
- budowa lub modernizacja niezbędnej infrastruktury związanej z ochroną, przywróceniem właściwego stanu siedlisk przyrodniczych i gatunków (również na terenach chronionych),
- rozbudowa, modernizacja lub doposażenie ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej (np. w parkach krajobrazowych) oraz prowadzenie, komplementarnych i uzupełniających do ogólnopolskich, kampanii informacyjno-edukacyjnych.

Oś priorytetowa VI – Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu

Priorytet inwestycyjny 6c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Zasadniczym celem tego priorytetu jest wpieranie inwestycji, które przyczynią się do zwiększania partycypacji mieszkańców w kulturze.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem oraz zakupem wyposażenia niezbędnego dla osiągnięcia zakładanych celów projektu;
- przebudowa towarzyszącej infrastruktury technicznej, informacyjnej oraz zagospodarowanie terenu wokół obiektów dziedzictwa kulturowego.

Priorytet inwestycyjny 8b. Wspieranie wzrostu gospodarczego sprzyjającego zatrudnieniu poprzez rozwój potencjału endogenicznego jako elementu strategii terytorialnej dla określonych obszarów, w tym poprzez przekształcanie upadających regionów przemysłowych i zwiększenie dostępu do określonych zasobów naturalnych i kulturalnych oraz ich rozwój.

Działania wynikające z tego priorytetu mają przyczynić się do wzrostu wykorzystania potencjału wewnętrznego regionów, w tym przede wszystkim przyczynić się do wzrostu ruchu turystycznego bazującego na lokalnym potencjale.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- budowa lub przebudowa infrastruktury turystycznej;
- przebudowa obiektów w celu nadania im funkcji turystycznych.

Priorytet inwestycyjny 9b. Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności na obszarach miejskich i wiejskich.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- renowacja, modernizacja budynków lub obiektów w celu zachowania dotychczasowych funkcji lub ich adaptacja do nowych funkcji, przyczyniających się do neutralizacji niekorzystnych zjawisk społecznych i gospodarczych;
- zagospodarowanie przestrzeni publicznej w celu niwelowania zjawisk związanych z problemami społecznymi na rewitalizowanych terenach oraz podniesienia ich atrakcyjności społeczno-gospodarczej;
- rewitalizacja tkanki mieszkaniowej (w ramach części wspólnych wielorodzinnych budynków); działania polegające na termomodernizacji budynków mieszkalnych mogą być realizowane tylko jako element szerszego projektu realizującego cel interwencji PI 9b.

Oś priorytetowa VII – Infrastruktura dla usług społecznych

Priorytet inwestycyjny 10a. Inwestowanie w kształcenie, szkolenie oraz szkolenie zawodowe na rzecz zdobywania umiejętności i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój infrastruktury edukacyjnej i szkoleniowej.

W ramach PI 10a działania będą skupione w 3 obszarach. Po pierwsze będzie to podnoszenie jakości kształcenia zawodowego oraz ustawicznego, po drugie będzie to poprawa jakości kształcenia ogólnego. Dodatkowo działania realizowane w ramach tego priorytetu będą zmierzać do zwiększenia dostępności edukacji przedszkolnej.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- wsparcie infrastruktury szkół lub placówek systemu oświaty w zakresie kształcenia zawodowego i ustawicznego w zakresie jej dostosowania do potrzeb rynku pracy;
- wsparcie infrastruktury wychowania przedszkolnego służące zwiększeniu dostępności i jakości edukacji przedszkolnej;
- wsparcie infrastruktury szkół lub placówek systemu oświaty w zakresie kształcenia ogólnego, w tym wsparcie instytucji popularyzujących naukę i innowacje.

Oś Priorytetowa VIII – Zatrudnienie

Priorytet inwestycyjny 8i. Dostęp do zatrudnienia dla osób poszukujących pracy i osób biernych zawodowo, w tym długotrwale bezrobotnych oraz oddalonych od rynku pracy, także poprzez lokalne inicjatywy na rzecz zatrudnienia oraz wspieranie mobilności pracowników.

W PI8i. działania będą dotyczyły wsparcia oraz aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych, biernych zawodowo i poszukujących pracy.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- wykorzystanie instrumentów i usług rynku pracy służących zdobyciu doświadczenia zawodowego (staże, praktyki zawodowe, subsydiowane zatrudnienie/prace interwencyjne, wyposażenie lub doposażenie stanowiska pracy itp.);
- wykorzystanie instrumentów i usług rynku pracy mających na celu rozwój samozatrudnienia realizowane przez powiatowe urzędy pracy (m.in. środki w formie dotacji bezzwrotnej na podjęcie działalności gospodarczej, w tym koszty pomocy prawnej, konsultacji i doradztwa związanego z podjęciem działalności gospodarczej);

- działania związane z monitorowaniem potrzeb i zjawisk zachodzących na regionalnym rynku pracy służące lepszemu dopasowaniu potrzeb osób bezrobotnych, biernych zawodowo i poszukujących pracy i tym samym lepszemu funkcjonowaniu PSZ;
- działania służące wsparciu mobilności przestrzennej osób poszukujących pracy i pracodawców.

Priorytet inwestycyjny 8iii. Praca na własny rachunek, przedsiębiorczość i tworzenie przedsiębiorstw, w tym innowacyjnych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- Bezzwrotne wsparcie dla osób znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej (np. dotacje na uruchomienie działalności gospodarczej, finansowe wsparcie pomostowe służące pokryciu bieżących wydatków powstałych w początkowym okresie prowadzenia działalności gospodarczej;
- wsparcie szkoleniowo-doradcze;
- wsparcie dla osób zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej (np. pożyczki na uruchomienie działalności gospodarczej przyznawane na preferencyjnych warunkach, wsparcie szkoleniowo-doradcze).

Oś Priorytetowa IX – Włączenie społeczne

Priorytet inwestycyjny 9i. Aktywne włączenie, w tym z myślą o promowaniu równych szans oraz aktywnego uczestnictwa i zwiększaniu szans na zatrudnienie.

Zasadniczym celem tego priorytetu jest walka z wykluczeniem społecznym, poprzez przywrócenie zdolności do zatrudnienia osób, które są zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- Programy służące aktywizacji społeczno-zawodowej osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym za pomocą instrumentów aktywizacji społecznej, zawodowej, edukacyjnej, zdrowotnej i kulturalnej;
- Monitoring i koordynacja wybranych problemów społecznych, w tym usług społecznych, służące poszerzeniu wiedzy o zjawiskach społecznych będących przedmiotem oddziaływania w CT 9 – opracowywanie diagnoz, badań, analiz.

Oś Priorytetowa X – Adaptacyjność pracowników i przedsiębiorstw w region

Priorytet inwestycyjny 8iv. Równość mężczyzn i kobiet we wszystkich dziedzinach, w tym dostęp do zatrudnienia, rozwój kariery, godzenie życia zawodowego i prywatnego oraz promowanie równości wynagrodzeń za taką samą pracę.

Priorytet ten skupia się na działaniach zmierzających do poprawy zatrudniani osób sprawujących opiekę nad dziećmi do lat 3, w tym tworzeniu miejsc opieki dla dzieci, a także wspieranie nowoczesnych rozwiązań pozwalających na łącznie życia rodzinnego i zawodowego (np. elastyczne formy zatrudnienia).

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- Tworzenie nowych miejsc opieki nad dziećmi do lat 3;
- Aktywizację zawodową osób sprawujących opiekę nad dziećmi w wieku do lat 3;
- Upowszechnienie i wdrożenie u pracodawców elastycznych form zatrudnienia.

Priorytet inwestycyjny 8v. Przystosowanie pracowników, przedsiębiorstw i przedsiębiorców do zmian.

Działania realizowane w ramach tego priorytetu mają na celu wpieranie małych i średnich przedsiębiorstw, jako kluczowych dla lokalnego rynku pracy. Uwaga skupiona jest tutaj przede wszystkim na poprawę adaptacyjności MŚP oraz ich pracowników do zmieniających się warunków gospodarczych.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- wspieranie rozwoju kompetencji pracowników zgodnie ze zdiagnozowanymi potrzebami przedsiębiorstw poprzez realizację usług rozwojowych;
- wsparcie outplacementowe obejmujące m.in. szkolenia zawodowe, poradnictwo zawodowe, poradnictwo psychologiczne, pośrednictwo pracy, staże i praktyki zawodowe przygotowujące do podjęcia pracy w nowym zawodzie, subsydiowanie zatrudnienia uczestnika projektu u nowego pracodawcy, studia podyplomowe, bezzwrotne wsparcie dla osób zamierzających podjąć działalność gospodarczą poprzez zastosowanie następujących instrumentów;
- doradztwo (indywidualne i grupowe) oraz szkolenia umożliwiające uzyskanie wiedzy i umiejętności potrzebnych do założenia i prowadzenia działalności gospodarczej, doradztwo w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej.

Oś Priorytetowa XI – Edukacja, Kwalifikacje, Umiejętności

Priorytet inwestycyjny 10i. Ograniczenie i zapobieganie przedwczesnemu kończeniu nauki szkolnej oraz zapewnianie równego dostępu do dobrej jakości wczesnej edukacji elementarnej oraz kształcenia podstawowego, gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego, z uwzględnieniem formalnych, nieformalnych i pozaformalnych ścieżek kształcenia umożliwiających ponowne podjęcie kształcenia i szkolenia

Zadania, które będą finansowane w ramach PI 10i zmierzają do podniesienia kompetencji kluczowych uczniów na wszystkich poziomach kształcenia od podstawowego po ponadgimnazjalnego, a także budowaniu postaw niezbędnych na rynku pracy. Ponadto priorytet ten ma na celu poprawę jakości kształcenia na poziomie przedszkolnym.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- wsparcie istniejących instytucji wychowania przedszkolnego (przedszkola, oddziały przedszkolne, inne formy wychowania przedszkolnego) w zakresie generowania i funkcjonowania nowych miejsc przedszkolnych oraz poprawy jakości świadczenia usług edukacyjnych;

- kształtowanie i rozwijanie u uczniów kompetencji kluczowych, w tym postaw/umiejętności niezbędnych do poruszania się po rynku pracy (ICT, matematyczno-przyrodniczych, języki obce) oraz właściwych postaw (kreatywności, innowacyjności, pracy zespołowej);
- doskonalenie umiejętności i kompetencji zawodowych i pedagogicznych nauczycieli skoncentrowane na obszarach deficytowych i stanowiące element poprawy jakości pracy szkół;
- wyposażenia pracowni przedmiotowych funkcjonujących w szkołach i placówkach w nowoczesne narzędzia do nauczania przyrody, biologii, geografii, fizyki, chemii.

Priorytet inwestycyjny 10iii. Wyrównywanie dostępu do uczenia się przez całe życie o charakterze formalnym, nieformalnym i pozaformalnym wszystkich grup wiekowych, poszerzanie wiedzy, podnoszenie umiejętności i kompetencji siły roboczej oraz promowanie elastycznych ścieżek kształcenia, w tym poprzez doradztwo zawodowe i potwierdzanie nabytych kompetencji.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- szkolenia i kursy skierowane do osób dorosłych, które z własnej inicjatywy są zainteresowane nabyciem, uzupełnieniem lub podwyższeniem umiejętności oraz kompetencji cyfrowych i językowych.

Priorytet inwestycyjny 10iv. Lepsze dostosowanie systemów kształcenia i szkolenia do potrzeb rynku pracy, ułatwianie przechodzenia z etapu kształcenia do etapu zatrudnienia oraz wzmacnianie systemów kształcenia i szkolenia zawodowego i ich jakości, w tym poprzez mechanizmy prognozowania umiejętności, dostosowania programów nauczania oraz tworzenia i rozwoju systemów uczenia się poprzez praktyczną naukę zawodu realizowaną w ścisłej współpracy z pracodawcami.

Przykładowe typy przedsięwzięć do realizacji:

- wdrażanie kompleksowych programów rozwoju przyczyniających się do poprawy jakości i efektywności kształcenia zawodowego w powiązaniu z rynkiem pracy, w tym wzmocnienie roli kompetencji kluczowych i umiejętności istotnych z punktu widzenia przyszłej zatrudnialności;
- wyposażenie/doposażenie pracowni i warsztatów szkolnych dla zawodów szkolnictwa zawodowego w nowoczesny sprzęt, materiały dydaktyczne zapewniające wysoką jakość kształcenia i umożliwiające realizację podstawy programowej kształcenia zawodowego;
- współpraca z instytucjami rynku pracy, uczelniami, przedsiębiorstwami w zakresie realizacji programów rozwojowych szkół, w szczególności poprzez organizację staży i praktyk dla uczniów;
- rozwój całościowego doradztwa zawodowego uczniów;
- doskonalenie umiejętności i kompetencji zawodowych nauczycieli zawodu oraz instruktorów praktycznej nauki zawodu we współpracy z uczelniami i rynkiem pracy; poszerzanie oferty staży i praktyk dla nauczycieli w przedsiębiorstwach.